

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Yeni sənayeləşmiş ölkələrin beynəlxalq ticarətdə yeri və rolu”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Kazımov Mirəli Mirfəttah

BAKI - 2020

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2020-ci-il**

“Yeni sənayeləşmiş ölkələrin beynəlxalq ticarətdə yeri və rolu”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 - “Dünya İqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma: “Beynəlxalq ticarət”

Qrup: 832

Magistrant

Kazımov Mirəli Mirfəttah oğlu

_____ **imza**

Program rəhbəri

i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif qızı

_____ **imza**

Elmi Rəhbər

i.ü.f.d.,dos. Sərdarova Sevda Yusif qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2020

Elm andı

Mən, Mirəli Kazımov and içirəm ki, “Yeni sənayeləşmiş ölkələrin beynəlxalq ticarətdə yeri və rolu” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

YENİ SƏNAYELƏŞMİŞ ÖLKƏLƏRİN BEYNƏLXALQ TİCARƏTDƏ YERİ VƏ ROLU

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Maliyyə bazarının hazırkı inkişaf mərhələsində yeni sənaye ölkələrinin xarici ticarət siyasəti yalnız strategiyanın elementi olmaqla yanaşı, həm də onların maliyyə vəziyyətlərinin və digər ölkələrə təsirinin tənzimlənməsi mexanizminə çevrilmişdir.

Bölgənin iqtisadi inkişafı bu ölkələrin iqtisadiyyatına xarici kapitalın qoyulması, sürətlənmiş sənayeləşmə, istehsalın və yaşayış səviyyəsinin kəskin artması və bu baxımdan təkə ölkələr daxilində deyil, həm də xarici ticarət əlaqələrinin güclənməsi ilə sıx bağlı idi. Bu ölkələrin xarici fəaliyyətləri beynəlxalq əmək bölgüsündə yeni bir tendensiya kimi özünü göstərən dünyanın digər bölgələrinin iqtisadi siyasətinə də güclü təsir göstərməyə başladı.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi Yeni sənayeləşmiş ölkələrin beynəlxalq ticarətdəki yeri və rolunun təhlil edilib, araşdırılmasıdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqatın işlənməsi metodlarına isə müqayisə, müşahidə, ümumiləşdirmə metodları daxildir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını iqtisadiyyat sahəsindəki kitablar, konfranslar, mühazirələr və seminarların materialları, internet saytlarından istifadə təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyəti ondan ibarətdir ki, mövzu ilə əlaqədar olan milli ədəbiyyat azlıq təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyini yeni sənaye ölkələrinin kapital idxalçılarından investisiya kapitalının ixracatçılarna çevrilməsi mexanizminin işlənməsi təşkil edir. Yeni sənaye ölkələrindən kapitalın əhəmiyyətli bir miqyasda ixracı demək olar ki, son illərdə mümkün olmuşdur və bu da problemin öyrənilməsinin elmi yeniliyini müəyyənləşdirmişdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəticəsi və materialları mühazirə və seminarlara daxil edilə, elmi konfranslarda və bibliografik məqsədlər üçün istifadə olunma bilər.

Keywords: yeni, ölkə, sənayeləşmiş, beynəlxalq ticarət, iqtisadiyyat.

THE PLACE AND ROLE OF NEWLY INDUSTRIALIZED COUNTRIES INTERNATIONAL TRADE

SUMMARY

The actuality of the subject: At the current stage of development of the world market, the foreign trade policy of the newly industrialized countries has become not only an element of strategy, but also a mechanism for regulating their financial situation and its impact on other countries.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the study is to analyze the place and role of newly industrialized countries in international trade.

The economic development of the region was closely linked with the inflow of foreign capital into the economies of these countries, accelerated industrialization, a sharp increase in production and living standards, and in this regard, the strengthening of foreign trade relations not only within countries. The foreign activities of these countries began to have a strong impact on the economic policies of other regions of the world, which manifested themselves as a new trend in the international division of labor.

Used research methods: Comparison, observation, and generalization methods.

The information base of the research: consists of books in the field of economics, materials of conferences, lectures and seminars, use of Internet sites.

Restrictions of research: Is that the national literature on the subject is in the minority.

The novelty and practical results of investigation: The scientific novelty of the research is the development of a mechanism for the transformation of investment capital from capital importers of new industrial countries to exporters. The result of this study is that significant exports of capital from the newly industrialized countries have been possible in recent years.

Scientific-practical significance of results: The results and materials of the research can be included in lectures and seminars, used in scientific conferences and for bibliographic purposes.

Keywords: new, country, industrialized, international trade, economy.

İXTİSARLAR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
ÇXR	Çin Xalq Respublikası
YSÖ	Yeni Sənaye Ölkələri
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
ÜDM	Ümumdaxili məhsul
YSİ	Yeni Sənaye İqtisadiyyatı
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının
İİZ	İxrac-İstehsal Zonalarını
İİİ	İnsan İnkişafı İndeksi
BRQT	Beynəlxalq Rəqabət
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
İKT	İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. YENİ SƏNAYELƏŞMİŞ ÖLKƏLƏRİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
1.1. Yeni sənaye ölkələrinin inkişafının nəzəri-metodoloji məsələləri	11
1.2. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadiyyatının əsas göstəriciləri.....	18
II FƏSİL. YENİ SƏNAYELƏŞMİŞ ÖLKƏLƏRİN BEYNƏLXALQ İQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏRİNİN TƏHLİLİ.....	34
2.1. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin beynəlxalq iqtisadi göstəricilərinin təhlili	34
2.2. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin daxili bazarının inkişafı və onların beynəlxalq investisiya proseslərində rolu.....	39
2.3. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadiyyatının inkişaf dinamikası	43
III FƏSİL. YENİ SƏNAYELƏŞMİŞ ÖLKƏLƏRİN BEYNƏXALQ TİCARƏTDƏ YERİ VƏ ROLUNUN TƏHLİLİ.....	53
3.1. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin beynəlxalq iqtisadi əlaqələri və bu ölkələrin beynəlxalq ticarətdə yeri	53
3.2. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin beynəlxalq iqtisadi ticarətdə rolunun inkişaf etdirilməsi yolları	61
3.3. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin Azərbaycanla ticarət əlaqələri.....	64
NƏTİCƏ VƏTƏKLİFLƏR.....	74
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	77
Cədvəllərin siyahısı	82
Qrafiklərin siyahısı	82
Qrafiklərin siyahısı.....	81

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Son illərdə Koreya Respublikası, Tayvan, Hong Kong və Sinqapur da daxil olmaqla sürətlə böyüyən Şərqi Asiya dövlətlərinin kiçik bir qrupunun iqtisadi inkişafına çox diqqət yetirilmişdir. Onlara Şərqi Asiyanın "yeni sənaye ölkələri" (YSÖ) deyilirdi. Bir qədər sonra YSÖ-in ikinci dərəcəli üzvlərinin (İndoneziya, Malayziya və Tayland) güclü iqtisadi böyüməsi, iqtisadi göstəriciləri baxımından yeni sənaye ölkələri ilə bir sırada olan Çin Xalq Respublikasının da iqtisadi canlanması səbəbindən regional dinamikanın perspektivləri daha da yaxşılaşdı.

Bölgənin iqtisadi inkişafı bu ölkələrin iqtisadiyyatına xarici kapitalın qoyulması, sürətlənmiş sənayeləşmə, istehsalın və yaşayış səviyyəsinin kəskin artması və bu baxımdan təkə ölkələr daxilində deyil, həm də xarici ticarət əlaqələrinin güclənməsi ilə sıx bağlı idi. Bu ölkələrin xarici fəaliyyətləri beynəlxalq əmək bölgüsündə yeni bir tendensiya kimi özünü göstərən dünyanın digər bölgələrinin iqtisadi siyasətinə də güclü təsir göstərməyə başladı. 80-90-cı illərin dünya iqtisadiyyatındakı çətin vəziyyət, şübhəsiz ki, belə nəticələrə nail olmaq üçün inkişaf strategiyalarına marağı artırdı. Təcrübələrini dünya iqtisadiyyatının digər iştirakçılara tətbiq etmək məqsədi ilə bu ölkələrdə inkişaf etmiş bazar münasibətlərinin formalaşması proseslərinin öyrənilməsi aktualdır.

Yeni sənaye ölkələri tərəfindən kapitalın yığılması və onun keçmiş sosialist dövlətlərinin bazarına keçidi ilə əlaqədar yeni sahələrin açılması şəraitində yeni sənaye ölkələri kapital idxalından kapital ixrac edən dövlətlərə keçmək problemi ilə üzləşdilər.

Bu səbəbdən, yeni sənayeləşmiş ölkələr xarici ticarət siyasətlərini formalaşdırmaqda daha məsuliyyətli oldular. Maliyyə bazarının hazırkı inkişaf mərhələsində yeni sənaye ölkələrinin xarici ticarət siyasəti yalnız strategiyanın elementi olmaqla yanaşı, həm də onların maliyyə vəziyyətlərinin və digər ölkələrə təsirinin tənzimlənməsi mexanizminə çevrilmişdir. Bu baxımdan yeni sənaye ölkələrinin xarici ticarət sahəsindəki təcrübəsi aktuallıq kəsb edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Hal-hazırda yeni sənaye ölkələri ilə bağlı bir çox araşdırmalar mövcuddur. Yerli və xarici iqtisadçıların çoxsaylı əsərləri yeni sənaye ölkələrinin inkişaf nəzəriyyəsi və təcrübəsi məsələlərinə həsr edilmişdir. Bunların arasında Andrianov V., Arxangelskaya I., Be Gyu Song, Belokon Y., Kim San Von, Kim Sung Hun, Kim Yoon Duk, Kissinger G., Gafurov S., Granberg A., İşəev V., Davidov A., Evgeniev A., Zotova G., Lee In Song, Moiseev V., Mauy V. Adlarını çəkmək olar.

Müasir ədəbiyyatda yeni sənaye ölkələrindən xarici ticarətinin istiqamətləri və quruluşu, iqtisadiyyatın kapital idxal edən ölkələrdən ixracatçıya çevrilməsi mexanizmi, habelə yeni sənaye ölkələrinin investisiya qarşılıqlı əlaqələrinin genişləndirilməsi imkanları hələ də kifayət qədər təhlil edilməmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Yeni sənayeləşmiş ölkələrin beynəlxalq ticarətdəki yeri və rolunun təhlil edilib, araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın məqsədindən irəli gələn vəzifələr aşağıdakılardır:

- yeni sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadiyyatının əsas göstəricilərinin təhlili
- yeni sənaye ölkələrinin xarici ticarət səbəblərinin təhlili;
- yeni sənaye ölkələrindən kapital ixracının istiqamətlərini və regional miqyasda artan təsir və mənfəət baxımından xarici ticarətin yaxşılaşdırılması üçün metodların axtarışı;
- həm regional səviyyədə, həm də daha uzaq bazarlarda xarici bazarlarında YSÖ rəqabətində əhəmiyyətli rol oynamağa başlayan yeni bir böyük kapital ixracatçısı olan Çinin ayrılması; yeni sənaye ölkələri üçün yeni kapital bazarlarının ayrılması;
- yeni sənayeləşmiş ölkələrin daxili bazarının inkişafı və onların beynəlxalq investisiya proseslərində rolunun təhlili.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın predmetini yeni sənaye ölkələrinin beynəlxalq münasibətləri, onların investisiya risklərinin idarə edilməsinə münasibətləri və investisiya siyasətinin prinsiplərinin öyrənilməsi təşkil edir. Tədqiqatın obyektı yeni sənayeləşmiş ölkələrdir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın metodoloji əsası elmi ədəbiyyatda, habelə qanunvericilik sənədlərində göstərilən yerli və xarici müəlliflərin sistemətik və tarixi yanaşmalarıdır. Baxılan problemlə bağlı elmi tövsiyələrin öyrənilməsi və geniş ədəbi materialın ümumiləşdirilməsi dissertasiyanın metodoloji təhlilinin əsasını təşkil edir. Tədqiqatın işlənməsi metodlarına isə müqayisə, müşahidə, ümumiləşdirmə metodları daxildir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını iqtisadiyyat sahəsindəki kitablar, konfranslar, mühazirələr və seminarların materialları, internet saytlarından istifadə təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyəti ondan ibarətdir ki, mövzu ilə əlaqədar olan milli ədəbiyyat azlıq təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyini yeni sənaye ölkələrinin kapital idxalçılarından investisiya kapitalının ixracatçılara çevrilməsi mexanizminin işlənməsi təşkil edir. Yeni sənaye ölkələrindən kapitalın əhəmiyyətli bir miqyasda ixracı demək olar ki, son illərdə mümkün olmuşdur və bu da problemin öyrənilməsinin elmi yeniliyini müəyyənləşdirmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Bu işin praktiki əhəmiyyəti onun əsas müddələrinin və nəticələrinin “Dünya iqtisadiyyatı”, “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”, “Beynəlxalq biznes və marketinq” kimi kursların tədrisində birbaşa tətbiq edilməsidir. Tədqiqatın nəticəsi və materialları mühazirə və seminarlara daxil edilə, elmi konfranslarda və bibliografik məqsədlər üçün istifadə oluna bilər. Tədqiqatın nəticələri müvafiq mövzuları araşdıran tədqiqat müəssisələrində və eyni zamanda investisiya bankları, xarici ticarət şirkətlərində istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. YENİ SƏNAYELƏŞMİŞ ÖLKƏLƏRİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Yeni sənaye ölkələrinin inkişafının nəzəri-metodoloji məsələləri

“Yeni sənaye ölkələri” (YSÖ) bütün parametrlər sistemi üçün inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətindən fərqlənir. NİS-i həm inkişaf etməkdə olan ölkələrdən, həm də inkişaf etmiş kapitalist ölkələrindən, çoxlarının artıq daxil olduqları və ya qoşulma mərhələsindəki ölkələrə ayıran xüsusiyyətləri, konkret yeni bir sənaye inkişaf modelinin görünüşü haqqında danışmağa imkan verir. Latın Amerikasını və Asiya YSÖ-nin “yeni sənaye ölkələri” nin inkişaf təcrübəsini təhlil edərkən bu xarakterik xüsusiyyətlər olduqca aydın görünür.

YSÖ-ni inkişaf etməkdə olan dünyanın qalan hissələrindən ayırmağın səbəblərini iki qrupa bölmək olar: xarici və daxili. Xarici səbəblərə aşağıdakılar daxildir (Abbasbəyli A. B., 2011):

a) YSÖ sənayeləşmiş ölkələrin xüsusi siyasi və iqtisadi maraqlarına cavab verdi. Beləliklə, ABŞ-ın siyasi maraqları sahəsi "kommunist təsirinə" qarşı çıxan Şərqi Asiya ölkələri olaraq Tayvan və Cənubi Koreyaya qədər yayıldı. Onlara misli görünməmiş iqtisadi yardım və hərbi dəstək verildi.

b) birbaşa investisiyalar YSÖ-ə böyük təsir göstərdi. 80-ci illərin birinci yarısında YSÖ iqtisadiyyatına birbaşa investisiya inkişaf etməkdə olan ölkələrdə birbaşa investisiyaların 42% -ə çatdı. ABŞ həm də əsas investor sayılır, YSÖ bütün xarici sərmayələrin 10%-ni təşkil edir. Yaponiya bu ölkələrin iqtisadiyyatında ikinci ən böyük investordur. Xarici sərmayə əsasında bu ölkələrin yüksək keyfiyyətli məhsul ixracatçılarını çevrilməsinə imkan verən istehsal bazası yaradıldı. Bu ölkələrin istehsal sənayesinə sərmayələr qoyulur, bunun sayəsində əsas iqtisadiyyat yaradıldı.

Daxili səbəblər arasında:

- a) islahat yolunda demokratik və siyasi dəyişikliklər;
- b) investora verilən zəmanətlər;
- c) yerli sakinlərin əməksevərliyi, cəldliyi, çalışqanlığı.

Hər bir ölkənin özünəməxsus şəkildə inkişaf etməsinə baxmayaraq, bütün YSÖ ümumi xüsusiyyətlərə malikdir. Bunlara daxildir (Əhmədov R. M., 2019: s.30):

- iqtisadi inkişafın yüksək templəri;
- aparıcı sənaye kimi istehsal sənayesi;
- ixrac yönümlü iqtisadiyyat;
- aktiv inteqrasiya (LAI, ATEC, MERCOSUR);
- dünyanın aparıcı ölkələrinin transmilli korporasiyalarından aşağı olmayan öz transmilli korporasiyalarının yaradılması;
- təhsilin böyük rolu;
- yüksək texnologiyalardan istifadə;
- aşağı əmək xərcləri səbəbindən transmilli şirkətlər üçün cəlbedicilik, əhəmiyyətli xammala sahib olmaq, bank və sığorta sektorunun inkişafı;
- əsas vizit kartı məişət texnikası və kompüter, geyim və ayaqqabı istehsalıdır.

Bu və ya digər dövlətlərin BMT metodologiyasına görə “yeni sənaye ölkələri” kimi təsnif edildiyi meyarlar aşağıdakılardır:

- Adambaşına düşən ümumi daxili məhsul (ÜDM);
- orta illik artım tempi;
- ÜDM-də istehsalın payı. 20% -dən çox olmalıdır;
- sənaye məhsullarının ixracının həcmi və onların ümumi ixracdakı payı;
- xaricə birbaşa investisiyaların həcmi.

Ənənəvi olaraq, Koreya Respublikası, Tayvan, Hong Kong (Hong Kong), Sinqapur, Malayziya, Tailand, Argentina, Braziliya və Meksika, habelə “qabaqcıllardan” əldə edilmiş sürətlənmiş iqtisadi inkişaf təcrübəsini tətbiq etmək üçün istifadə edən bəzi digər dövlətlər müasir dünya iqtisadiyyatının inkişaf etmiş zonasına “irəliləmə” strategiyaları. Bəzi YSÖ-in “ölkələr” deyil, “ərazilər” kimi təsnif edilməsinin daha məqsədəuyğun olduğunu nəzərə alaraq, “yeni sənaye iqtisadiyyatı” (YSİ) termini beynəlxalq şöhrət qazandı (Костюченко А., 2018, с.221).

Bir qayda olaraq, Asiyanın dörd “kiçik əjdahası”, yəni Cənubi Koreya, Tayvan, Sinqapur, Hong Kong, həmçinin Latın Amerikasısı NİS - Argentina, Braziliya və Meksika - “yeni sənaye ölkələri” adlandırılır. Bu ölkələrin hamısı “ilk dalğa” ya da “ilk nəsil” nin YSÖ-dir.

Onların ardınca gələcək nəsillərin “yeni sənaye ölkələri” gəlir. Məsələn, “ikinci nəsil” ölkələri - Malayziya, Tayland, Hindistan, Çili; “Üçüncü nəsil” - Kipr, Tunis, Türkiyə və İndoneziya; “Dördüncü nəsil” - Filippin, İran. Nəticədə, bütünlüklə “yeni sənayeçilik” zonaları meydana çıxır, iqtisadi artım dirəkləri meydana gəlir və təsirlərini əsasən yaxınlıqdakı bölgələrə yayır.

Yeni sənaye ölkələrinin inkişafı üçün iki model var: Asiya və Latın Amerikasısı modelləri. İxracatın idxaldan üstün olması ilə xarakterizə olunan Asiya modeli, iqtisadiyyatda dövlət mülkiyyətinin az hissəsi, lakin iqtisadi sahədə qərar qəbul etmək üçün yüksək dövlət gücü. Latın Amerikalı model Asiya modelinin əksidir. Bunda idxal ixracdan üstündür. Bu modellər arasındakı əsas fərqlər Cədvəl 1-də göstərilmişdir (Əhmədov R M., 2019).

Cədvəl 1: İki YSÖ inkişaf modeli arasındakı fərqlər

Asiya YSÖ (Ekstra dəyişdirilmiş tip)	Latın Amerikasısı YSÖ (introverted tip)
Bəzi ölkələr xarici bazara və ixraca üstünlük verən bir iqtisadiyyatın inkişafı ilə xarakterizə olunsa da, idxalın əvəzlənməsi və ixrac yönümlü siyasət birləşdirilir (Hong Kong, Sinqapur yalnız ixrac yönümlüdür)	Bu siyasət proteksionizmi, xarici şirkətlərin rəqabətinin olmamasını və ucuz kreditlərin verilməsini nəzərdə tutur. İdxalın əvəzlənməsi siyasəti inkişaf etməkdə olan ölkələrin dünya iqtisadiyyatındakı rolunun köklü şəkildə dəyişməsinə kömək etmir
Sahibkarlıq kapitalı əsasən istehsal və xammala yönəldilmişdir	Sahibkarlıq kapitalı ticarətə, xidmətə, istehsalata keçdi
İnkişafın maliyyələşdirilməsi mənbələrinin daha geniş bir hissəsi meydana gəldi	Şərqi Asiya YSÖ ilə müqayisədə daha güclü iqtisadi potensiala sahibdirlər
Kütləvi istehlak məhsullarının istehsalı üçün əmək tələb edən müəssisələr yaradıldı	Əsas diqqət istehsal və mədən sənayesində maddi sıx və kapital tələb edən sahələrin inkişafına yönəldilmişdir

Mənbə: Осокина Н. В., Слесаренко Е. В. Особенности структурной модернизации «новых индустриальных стран» азии и возможности их применения в российских условиях. Национальные интересы: приоритеты и безопасность. №3, 2016, с. 46

Cədvəl 1-in təhlili Asiya YSÖ-in (ekstraverted inkişaf növü) xarici mənbələrə daha çox yönəldiyini və dünya ictimaiyyəti üçün Latın Amerikasısı YÖS-

dən (inkişafın inkişaf yolu) əsasən özünü inkişafın daxili mənbələrinə yönəldildiyini başa düşməyə imkan verir. Bu, qismən də bu qrup ölkələr üçün xarakterik olan təbii ehtiyatlarla təminatın yüksək dərəcəsini göstərir. Latın Amerikasını və Asiya YÖS-ləri fərqli inkişaf modellərindən istifadə edərək fərqli yollarla inkişaf etsələr də, ortaq cəhətləri var: Yüksək yığılma tempi, müasir texnologiyaların istifadəsi və yüksək əmək məhsuldarlığı səbəbindən hər iki YÖS-də yüksək artım tempinə nail olundu. Bu böyümə funksiyaları bazar təşəbbüslərinin, dövlət tənzimlənməsinin və sahibkarlığın birləşməsi yolu ilə həyata keçirildi.

Üstəlik, adambaşına gəlir səviyyəsindən asılı olaraq YSÖ-i aşağıdakı kimi bölmək olar: yüksək gəlirli (Sinqapur, Cənubi Koreya: ildə 9 min dollardan çox); orta gəlir səviyyəsi ilə (Malayziya, Tayland, İndoneziya, Filippin, Argentina, Braziliya, Meksika, Çili: ildə 750 dollar - ildə 8,5 min dollar); inkişafın aşağı səviyyəsi (Tayvan, Hong Kong, Hindistan: ildə 750 \$-dan az).

YSÖ-də global iqtisadiyyatın (ÜDM-də ixracın payı) açıqlıq dərəcəsinə görə fərqlənir (Щербакова Т.В., 2014):

- Qapalı iqtisadiyyatı olan ölkələr (ÜDM-də ixracın payı 10% -dən azdır): Argentina, Braziliya.
- İqtisadiyyatı nisbətən qapalı olan ölkələr (ÜDM-də ixracın payı U-19% -dən çoxdur): Meksika, Hindistan.
- Yarı açıq iqtisadiyyatı olan ölkələr (ÜDM-də ixracın payı 20-24% -dən çoxdur): Türkiyə, Kipr.
- Nisbətən açıq iqtisadiyyatı olan ölkələr (ÜDM-də ixracın payı 25-34% -dən çoxdur): Koreya, Tayvan, Hong Kong, İndoneziya.
- Açıq iqtisadiyyatı olan ölkələr (ÜDM-də ixracın payı 35% -dən çoxdur): Sinqapur, Malayziya, Tayland, Tunis, Filippin.

Bir zamanlar iqtisadi cəhətdən geridə qalmış ölkələrin yeni sənaye təkamülü fenomeni son dörd onillikdə diqqəti cəlb etmişdir. Bu model çərçivəsində dünya səviyyəsində iki “Asiya” və “Latın Amerikasını” versiyaları bir-biri ilə yarışdı.

Latin Amerikasını YSÖ, iqtisadi potensialı baxımından Şərqi Asiya ölkələrini üstələdi və üstündür. Yalnız Cənubi Koreya Braziliya ilə istehsal olunan ÜDM-nun həcmi baxımından qismən rəqabət edə bilər, Asiya bölgəsinin qalan yeni sənaye iqtisadiyyatı isə ondan beş-altı dəfə aşağı olur. Digər tərəfdən, adambaşına düşən ümumi daxili məhsul baxımından Sinqapur Braziliyadan təxminən doqquz qat, əhalidən 50 qat azdır.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT) rəsmi qiymətləndirməsinə görə, artıq Asiya və Latin Amerikasında YİS-nin bir hissəsi mühüm iqtisadi göstəricilər baxımından çox layiqli mövqe tutduqları sənayeləşmiş ölkələr kimi təsnif edilə bilər.

Lakin dünyanın iki əsas yeni sənaye bölgəsindəki iqtisadi təkamül yolu ilə gedən trayektoriyalar başlanğıc şərtlərinin regional xüsusiyyətlərinə və “tutmaq” inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsinə görə fərqli oldu. Asiya və Latin Amerikasını YSÖ-nin məcburi iqtisadi “irəliləməsinin” nəticələri də fərqlidir (Авдокушин Е.Ф., 2009: s.65).

Cənubi Koreya, Tayvan, Hong Kong (Xiangang), Sinqapur, Malayziya və Taylandı əhatə edən Şərqi Asiyanın yeni sənaye iqtisadiyyatı 20-ci əsrin 70-80-ci illərində geri qalmış, lakin bəzən dəfələrlə əhəmiyyətli olan nisbətən daha yüksək artım templəri ilə xarakterizə olunurdu. inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin böyük əksəriyyətini aşdı.

Belə ki, 1960-1980-ci illərdə Şərqi Asiya regionunun əksər ölkələrində ümumi milli məhsulun orta illik artım tempi ən azı yeddi-səkkiz faiz, Hong Kong, Koreya Respublikası, Sinqapur və Tayvanda isə 8-9.5% olmuşdur.

Bu fenomenal nəticələrə 1997-1998-ci illərdə neft və digər xammal qiymətlərinin ciddi şəkildə artmasına baxmayaraq (və Asiyada yeni sənaye inkişafının qabaqcıllarının öz xammal və enerji daşıyıcıları öz resursları yox idi) və dünya iqtisadi böhranlarına baxmayaraq əldə edildi. 1997-1998-ci illərdə Cənub-Şərqi Asiyada və daha sonra digər bölgələrdə baş verən böyük maliyyə qarışıqlıqlarına qədər Asiya ölkələri iqtisadi inkişafın ən yüksək qaranlıqlığını göstərdilər. Belə ki, 1990-cı illər böhrandan əvvəlki illərdə Cənubi Koreya,

Malayziya və Tayvanın ÜDM-in illik artımı 6-6,5 faizdən, Hong Kong və Sinqapurda isə 5-6 faizdən aşağı düşmədi.

Ən çox qəbul edilən qiymətləndirməyə görə, 1960-1990-cı illərdə. bütövlükdə Asiya regionunda orta illik iqtisadi artım tempi beş faizdən çox, Avropada isə təxminən iki faiz idi (Осокина Н. В., Слесаренко Е. В., 2016, с.47).

Optimist proqnoza görə, 2010-cu ilədək böhrandan əvvəl iqtisadi artım templərini qoruyarkən, Şərqi Asiya, o cümlədən yeni sənayeləşmiş ölkələr və Çin ÜDM-in həcminə görə Qərbi Avropanı, 2020-ci ilə qədər isə Şimali Amerikanı üstələyə bilər.

Son onilliklərdə Asiyanın bu bölgəsində görünməmiş iqtisadi tərəqqi bütövlükdə inkişaf etməkdə olan dünyanın ümumi iqtisadi göstəricilərini artırdı, bu da inkişaf etmiş ölkələrin dünya ümumi daxili məhsulundakı payının 1953-cü ildə təxminən 72 faizdən 1990-cı ildə 59.3 faizədək azalmasına səbəb oldu. 1997-ci ildə 8 faiz, 1990-cı illərdə Çin və Hindistan da daxil olmaqla inkişaf etməkdə olan ölkələrin payının müvafiq olaraq 32,6 faizdən 43.2 faizə yüksəlməsi. (Qalan hissəsi keçmiş inzibati planlı təsərrüfatların keçid iqtisadiyyatları hesabına idi).

Şərqi Asiya bölgəsinin, o cümlədən Yaponiya və Çinin dünya ÜDM-ə töhfəsi 1960-cı ildə təxminən 4 faiz, 1990-cı ildə isə 21 faizə qədər artmışdır. Eyni zamanda, 1990-1996-cı illərin böhrandan əvvəlki illərində Şərqi Asiya ÜMİ-nin payı dünya ÜDM-də 6,2 faizdən 7,5 faizədək artmışdır, Latın Amerikasının yeni sənaye dövlətlərinin nisbəti 1990-cı illərdə təxminən 8.8 faiz səviyyəsində qalmışdır.

Mütəxəssislərin fikrincə, Şərqi Asiyanın YSÖ-də kifayət qədər yüksək əmək məhsuldarlığı nisbətən qabaqcıl mühəndislik və texnologiyanın istifadəsi, istehsalın kifayət qədər yüksək səviyyədə avtomatlaşdırılması, yüksək ixtisaslı kadrların olması, istehsalın idarə edilməsinin müasir metodlarından istifadə və modernləşdirilmiş bir iqtisadiyyatın elmi və elmi baxımdan səmərəli tətbiqi bacarığı kimi amillərlə əvvəlcədən müəyyən edilmişdir. texnoloji irəliləyişlər, habelə müxtəlif yenilikləri qavrayır və uyğunlaşdırır.

İlk növbədə xarici bazarlara yönəlmiş, sənaye inkişafı Şərqi Asiya YSİ-in bütün xarici iqtisadi əlaqələrinin daha da intensivləşməsi üçün real imkanlar yaratdı. 1990-cı illərdə inkişaf etmiş ölkələrin təzyiqi ilə onların açıqlığı xeyli artdı, nəinki ixrac, həm də idxal artdı (Сатторкулов О. Т., Рахматов К. У., Бегимкулов Ж. Ж., 2019).

1990-1998-ci illərdə mal və xidmətlər ixracının ÜDM-ə nisbəti Cənubi Koreyada 29,1 faizdən 48,7 faizə, Taylandda 34.1 faizdən 58.9 faizə yüksəldi. 1960–1997-ci illərdə inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarında ixracın payı ümumilikdə qlobal orta səviyyəyə uyğun gəlsə də, 1980-ci ildən bəri Şərqi Asiyanın yeni sənaye iqtisadiyyatlarının ümumi daxili məhsulunda ixrac tədarükünün payı dünyada ən yüksəklərdən biri olmuşdur.

Latın Amerikasını YSÖ-də xarici ticarət fəaliyyətinin həcmi də əhəmiyyətli dərəcədə artdı, lakin 1960-1970-ci illər ərzində Şərqi Asiyanın yeni sənaye ölkələrinin ixracının maya dəyərinin artım tempi daha yüksək idi və bir qayda olaraq ikirəqəmli bir dəyəri meydana gətirdi. Orta, lakin dünya ölkələrində onların dəyərləri 3-5 faizdir.

Dünya ixracatında Cənub-Şərqi Asiya YSÖ-nin payı 2,8 faizdən 13.2 faizə, Latın Amerikasını ölkələrinin payı isə 7.8 faizdən 4.4 faizə düşdü.

1990-cı illərin sonlarında Koreya Respublikası, Sinqapur və Tayvan dünyanın ilk 15 ixracatçısının qrupuna düşməyi bacardılar. Meksika 1997-ci ildə bağladı (Essays, UK, 2018).

Məcburi modernləşdirmə dövründə YSÖ Asiya ixracatının əmtəə strukturunda nəzərə çarpan dəyişikliklər baş verdi. Beləliklə, indi əczaçılıq, kompüter istehsalı, elmi alətlər istehsalı, elektrik mühəndisliyi və aerokosmik kimi sahələrin məhsulları daxil olan yüksək texnoloji məhsulların nisbəti artdı. Latın Amerikasını bölgəsi ölkələrində bu göstərici daha aşağı idi.

Modernləşmənin onillikləri ərzində dünya bazarına hazır sənaye məhsullarının tədarükçüsü qismində YSÖ Şərqi Asiya mövqelərində də çox ciddi dəyişikliklər baş verdi. Müasir dünya iqtisadiyyatında avtomobil və məişət texnikası, elektronika, gəmiqayırma məhsulları və kimya sənayesinin ən böyük

istehsalçı və ixracatçıların yerini tutdular. Latin Amerikasının YSÖ-ə gəldikdə, onlar bu malların qlobal ixracındakı payına görə Şərqi Asiyadan əhəmiyyətli dərəcədə geri qalırlar.

Yenə də müasir dünya iqtisadiyyatında YSÖ-in payı onların beynəlxalq ticarətdəki rolundan aşağı olur.

Şərqi Asiyanın yeni sənaye iqtisadiyyatının müvəffəqiyyətlə sürətlənmiş inkişafı, müəyyən ixrac yönümünə əlavə olaraq, yüksək yığılma tempini, eləcə də yerli (banklar, maliyyə şirkətləri) və xarici kapital investorları tərəfindən yüksək investisiya fəallığını saxlamaq siyasəti ilə kömək etdi.

Xarici ölkələrdən təsirli investisiya mənbələrinin axını təkcə dünya iqtisadi birliyinin əsas mərkəzlərinin geosiyasi mülahizələri ilə deyil, həm də region ölkələrinin xarici sərmayələrin alıcıları kimi cəlbediciliyindən qaynaqlandı. Şərqi Asiya dövlətləri, o cümlədən Çin tədricən inkişaf etməkdə olan dünyadakı bütün sərmayələrin ən azı yarısını geri çəkərək birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsində lider olmuşdur.

Şərqi Asiya ölkələri bu mövzuda və 90-cı illərdə Latin Amerikasının dövlətlərindən qabaqda idi. - təxminən iki dəfə. Lakin sonradan meydana gələn Asiya böhranı, iki xarici regionun qlobal xarici investisiya axınındakı payı bərabərləşdirməyə kömək etdi.

Xaricdən alınan maliyyə mənbələri Şərqi Asiya ölkələri tərəfindən çox səmərəli istifadə edilmişdir. Kredit şəklində xarici kapital investisiyalarının axını Latin Amerikasının bölgəsində olduğu kimi, 1990-cı illərin sonlarında Asiyadakı böhran dövrü istisna olmaqla xarici borc parametrlərinin belə sürətli artmasına şərait yaratmadı.

1.2. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadiyyatının əsas göstəriciləri

20-ci əsrin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin inkişafındakı ən diqqətəlayiq xüsusiyyətlərdən biri keçmiş müstəmləkələrin və asılı ərazilərin - indiki inkişaf etməkdə olan dövlətlərin və ya çox vaxt “azad edilmiş dövlətlər” adlandırdıqları kimi “üçüncü dünya” ölkələrinin rolu və əhəmiyyətinin artmasıdır. “Cənub

ölkələri”, “Xarici ölkələr” ölkələri. İnkişaf etməkdə olan ölkələr dolğunlaşır və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ən vacib subyektlərindən biridir. Gənc dövlətlərin yaranması və inkişafı beynəlxalq iqtisadiyyatda kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri ilə müşayiət olunurdu. Bu dəyişikliklər beynəlxalq ticarət-iqtisadi əlaqələrin həcmində artmasında, yeni mal və maliyyə bazarlarının yaranmasında, kapital və maliyyə axınlarının intensivləşməsində ifadə edildi. İnkişaf etməkdə olan ölkələr dünya iqtisadi nizamının yaxşılaşdırılması, beynəlxalq işdə bərabərlik prinsiplərinə hörmətlə yanaşılmasının vacibliyini bəyan etdilər (Jungbluth C.F., Thie B P., 2018: s.65).

Qlobal iqtisadiyyat daxilində inkişaf etməkdə olan ölkələri müəyyən qruplara bölmək olar. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin alt sistemindəki qrupları müəyyən etmək üçün müxtəlif meyarlar istifadə olunur (Səmədov H V., 2013):

- coğrafi yer (bölgələr və subregionlar);
- sənaye istehsalının səviyyəsi, onun ixracdakı payı;
- iqtisadi inkişaf səviyyəsi;
- özünü inkişaf etdirmə qabiliyyəti.

İqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq inkişaf etməkdə olan ölkələr üç kateqoriyaya bölünür: yüksək, orta və aşağı gəlirli ölkələr. Neft ixrac edən və idxal edən ölkələr, borcu yüksək olan ölkələr də var.

İnkişaf etmiş ölkələr üçün adambaşına yüksək gəlirləri olan ölkələr qrupuna Bruney, Qətər, Küveyt, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və bir sıra digər ərazilər daxildir.

Adambaşına düşən ÜDM-i orta hesabla olan ölkələr qrupu iki alt qrupa bölünür: gəlirləri orta səviyyədə yuxarı və gəlirlər orta səviyyədə aşağı. Ümumiyyətlə, bu qrupa əsasən yeni sənayeləşən ölkələr və neft ixrac edən ölkələr daxildir. İqtisadiyyatlarının aqrar və xammal ixtisaslaşmalarını aşaraq, çoxşaxəli sənaye kompleksi formalaşdırır və beynəlxalq bazarlara uyğunlaşma modelini inkişaf etdirirlər.

Neft ixrac edən ölkələrin alt qrupu 19 ölkədən ibarətdir ki, onların da ixracında neft məhsulları 50% -dən çoxdur. Bu bir sıra ölkələrdə əvvəlcə maddi

baza yaradıldı, sonra kapitalist istehsal münasibətlərinin inkişafı üçün yer verildi. Sözdə icarə kapitalizmi formalaşdırdılar. Bu ölkələrin “yeni” böyük burjuaziyasının əhəmiyyətli bir hissəsi əsasən tək-cə neftdən deyil, həm də neft məhsulları ilə əməliyyatlar üzrə yaşayan kirayəçilərdir. Bu qrup ən az milli iqtisadiyyatla əlaqələndirilir və əsasən xaricdə fəaliyyət göstərən bank birlikləri ətrafında cəmləşmişdir. Bu cür nouveau zənginliyin böyük bir hissəsi xəzinəyə çevrilir, son maşınların alınmasına, lüks villaların inşasına əhəmiyyətli vəsait xərclənir.

İnkişaf etməkdə olan dünyada üçüncü qrupu, aşağı gəlirli ölkələr və ya 1995-ci ildə adambaşına düşən ÜDM-nin qiyməti 750 dolları keçməyən yoxsul ölkələr meydana gətirir. Bu alt sistemə Asiya ölkələrindən, əsasən Cənubi Asiya və Hindistandan, eləcə də Guyana və Haiti daxildir, Latın Amerikasından Honduras və Nikaraqua (Benjamin E S., 2017: s.25).

Kasıb ölkələr qrupunda xüsusi bir mövqeyi böyük iqtisadi potensiala, müxtəlif sektor quruluşuna və nəhəng daxili bazarlara sahib Hindistan və Çin tutur. Hindistanda sosial-iqtisadi təkamül nəticəsində kapitalist sektoru orta inkişaf səviyyəsinə çatdı və əsas daxili reproduktiv balanssızlıqları aradan qaldırdı. Milli azadlıq və 1945-1949-cu illərdə baş verən vətəndaş müharibəsi nəticəsində yaranan Çin Xalq Respublikasında feodal mülkləri, komrador-bürokratik kapitalın əmlakı ləğv edildi, kənd təsərrüfatında kollektivləşmə aparıldı, orta müəssisə şəklində orta sənaye milliləşdirildi. Mürəkkəb və mübahisəli sənayeləşmə nəticəsində sənaye xalq təsərrüfatında aparıcı yer tutdu (1949-cu ildə ÜDM-in 17% -i). 1979-cu ildə dünya sosialist sisteminin bir hissəsi olan ÇXR inkişaf etməkdə olan ölkə statusunu aldı.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin alt sisteminin sosial-iqtisadi inkişafının özəlliyi ondan ibarətdir ki, ən az inkişaf etmiş, ən kasıb ölkələrin sayını artırır. BMT təsnifatına görə bu qrupa özünü inkişaf etdirmə qabiliyyəti olmayan və inkişafın aşağı səviyyəsini aşmaq üçün daxili mənbələri olmayan ölkələr daxildir. Ən az inkişaf etmiş ölkələrin sayı 1970-90-cı illərdə ikiqat artaraq 48-ə çatdı (Afrikada

33). Onların ərazisində dünya əhalisinin 10,3% -i yaşayır, lakin dünya məhsulunun yalnız 0.6% -ni istehsal edirlər (Zyl M N., Christoffel J. E., and Blignaut A. S., 2013: p.41).

Qeyd edək ki, ən az inkişaf etmiş ölkələr qrupuna Banqladeş istisna olmaqla ən az əhalisi olan ölkələr daxildir - 120 milyondan çox, Efiopiya - 60 milyon, Konqo Demokratik Respublikası, Myanma - 50 milyondan çox insan. Ən az inkişaf etmiş ölkələrin istehsalında kənd təsərrüfatı əsas yer tutur - ÜDM-in 38% -dən çoxu. 80-90-cı illərdə onun payı dəyişmədi. İşçi qüvvəsinin 73% -i bu ölkələrin kənd təsərrüfatında, 59% -i bütün inkişaf etməkdə olan ölkələrdə çalışır. Onların bir çoxunda önəmli kapitalist münasibətləri qalmaqdadır. Bu qrup ölkələrin iqtisadi artım tempi bütövlükdə inkişaf etməkdə olan ölkələrin müvafiq göstəricilərindən aşağı idi. 1998-ci ildə onlarda adambaşına düşən gəlir bütün inkişaf etməkdə olan ölkələrin orta səviyyəsinin yalnız 20% -ni təşkil edir (1980 - 28%). İqtisadi inkişaf səviyyəsinin azalması xarici inkişaf amillərinin pisləşməsi, əmtəələrin ixracından asılılığının artması ilə əlaqədar olmuşdur. Bu alt qrup Qərb ölkələrinin geriyə yönəlmiş xammal əlavəsi olaraq qorunur. 90-cı illərdə onların istehsalında istehsalın payı 1970-ci ilin səviyyəsinə - ÜDM-in 9% -ə düşdü.

Xüsusilə yeni sənayeləşən ölkələrin qrupu haqqında qey etmək olar.

Bu dövlətlər sənayeləşmiş ölkələrə nisbətən daha yüksək iqtisadi artım və inkişaf etməkdə olan ölkələrin əsas qrupu ilə müqayisədə iqtisadi inkişafın yüksək dərəcələri ilə xarakterizə olunur.

YSÖ ümumiyyətlə 4 nəslə bölünür. Birincisi, Koreya Respublikası, Tayvan, Sinqapur, Hong Kong, Argentina, Braziliya, Meksika; ikinci - Malayziya, Tayland, Hindistan, Çili; üçüncü - Kipr, Tunis, Türkiyə, İndoneziya; və nəhayət, dördüncü - Filippin, Çinin cənub əyalətləri və s.

Lakin bəzən Asiya YSÖ-ləri aşağıdakı kimi bölünür: “ilk dalğa” ölkələri qrupuna Cənubi Koreya, Tayvan, Hong Kong və Sinqapur daxildir, onlara “Şərqi Asiyanın dörd pələngləri” və “ikinci dalğa” ölkələri daxildir: Tayland, Malayziya, İndoneziya və Filippin (<http://worldpopulationreview.com/countries/newly-industrialized-countries/>, 2019).

Burada Asiyanın YSÖ təsnifatı ilə bağlı ikinci rəy üzərində dayanmağa qərar verdik.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə BMT-nin metodologiyası ilə müəyyən edilmiş aşağıdakı meyarlara uyğun olaraq “YSÖ” statusunu əldə edir: (Abbasov C.M., 2014)

- Adambaşına düşən ÜDM;
- orta illik artım tempi;
- ÜDM-də istehsalın payı (20% -dən çox olmamalıdır);
- sənaye məhsullarının ixracının həcmi və onların ümumi ixracdakı payı;
- xaricə birbaşa investisiya.

Bəzi YSÖ göstəricilərində onlar bir çox sənayeləşmiş ölkələrdə oxşar göstəriciləri çox vaxt üstələyirlər. 1960 - 1990-cı illər arasında 30 il. bütövlükdə Asiya regionunun iqtisadi artım tempi ildə 5% -dən çox, Avropa ölkələrində isə 2% təşkil etmişdir. İnkişaf yoluna qədəm qoyan inkişaf etməkdə olan ölkələr xarici sərmayə cəlb etməyə və xarici ticarətin artımını stimullaşdırmağa başlayır. İxrac gəlirləri ən perspektivli sektorları inkişaf etdirmək üçün istifadə olunur. 60-cı illərdə. Şərqi Asiya və Latın Amerikasına ölkələri belə bir yola başladılar. Şərqi Asiyada kapital əsasən istehsal və xammala yönəldildi. Latın Amerikasında - ticarət, xidmət, istehsal. Xüsusilə Şərqi Asiyanı vurğulamaq lazımdır.

YSÖ iqtisadi siyasətinin səciyyəvi bir xüsusiyyəti dövlətin böyük roludur. Bu, ixrac-istehsal zonalarının yaradılmasından, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən, iqtisadiyyatda dövlət sektorunun əhəmiyyətli hissəsinin mövcudluğundan ibarətdir. Dövlət mülkiyyəti elektrik enerjisi sənayesini, magistral yolların inşasını, qara metalların, kimyəvi gübrələrin istehsalını, su ehtiyatlarından istifadəni, dəniz balıqçılığını və kənd təsərrüfatında meliorasiya sahələrini əhatə edir. YSÖ-in sənaye siyasəti müəyyən dərəcədə biznesin planlaşdırılması ilə əlaqədardır. Planlaşdırma sənaye siyasətinin müxtəlif sənaye və regional bölmələrini əhatə etmişdir. Planlaşdırma və iqtisadi inkişaf planları çərçivəsində mühüm yer müxtəlif səbəblərə görə rəqabətdə müqayisəli üstünlüklərini itirmiş, işçi qüvvəsi və kapitalın digər sektorlara axması kimi sektorlarda istehsal gücünün artırılması kimi bir struktur tənzimləməyə verilir. Yaponiyada olduğu kimi Cənubi Koreyada və

Tayvanda bir sıra sənaye sektorlarında sözdə depressiya kartelləri yaradıldı. Bu cür kartellər çərçivəsində, müəssisə və firmalar, hökumətin köməyi ilə ən səmərəli və rəqabət qabiliyyətli istehsal güclərinin yalnız bir hissəsini qorumaqla istehsal həcmnin könüllü şəkildə azaldılması və lazımsız hala düşmüş bu imkanların yenidən profilləndirilməsi və ya satılması şərtləri barədə razılığa gəldilər. Xarici kapitalı öz sənayesinə cəlb etmək üçün YSÖ-in milli hökumətləri xarici bazara istiqamətlənmiş sənayenin inkişafına zəmin yaradan ixrac-istehsal zonalarını (İİZ) yaratmağa başladılar. Bir qayda olaraq, İİZ, inkişaf etmiş bir sənaye infrastrukturu olan bir dəniz limanının və ya böyük bir hava limanının yaxınlığında bir ölkənin coğrafi olaraq təyin edilmiş bir ərazisidir. İİZ müəssisələrə müəyyən güzəştlər verən xüsusi vergi rejimi qurur; xarici bazara yönəlmiş yeni qurulmuş müəssisələr üçün maşın, avadanlıq, yarı bitmiş məhsul və xammalın rüsumsuz idxalını nəzərdə tutan gömrük rejimidir. İxrac-istehsal zonaları ayaqqabı, geyim, toxuculuq, elektron və elektrik məhsulları, avtomobil, mühəndislik və digər sahələr üçün yarımfabrikatlar və komponentlər istehsalı üçün bir növ “dünya fabrikləri”dir. Digər sahələrlə müqayisədə İİZ-də trasmilli şirkətlərin konsentrasiyası xüsusilə yüksəkdir. İİZ-də yaradılan sənaye müəssisələrinin böyük əksəriyyəti trasmilli şirkətlərin filialları və ya filiallarıdır. Asiya YSÖ-in sənayeləşməsinin səciyyəvi bir xüsusiyyəti, bir qayda olaraq dövlətlə sıx əlaqəli olan trasmilli şirkətlərin bu prosesdəki aktiv roludur. YSÖ-in müasir sənaye quruluşu əslində sənayenin inkişaf tempini və istiqamətini müəyyənləşdirən trasmilli korporasiyaların təsiri altında formalaşmışdır. trasmilli şirkətlərin həm də sənaye istehsalının digər ölkələrə ötürülməsi ilə xarakterizə olunur. Beləliklə, Asiya YSÖ-də istehsal və kapitalın konsentrasiyası, inhisar quruluşunun formalaşması prosesləri sürətlə inkişaf edir. Eyni zamanda, istehsal və kapitalın konsentrasiyasından fərqli olaraq istehsal elastikliyinə təsirindən istifadə edərək elmi və texnoloji tərəqqinin nailiyyətlərinin inkişafı və həyata keçirilməsində, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalında çoxlu sayda kiçik və orta sahibkarlıq təşkil edən YSÖ iqtisadiyyatında fəaliyyət göstərir (<http://maxbooks.ru/worhi1/histos65.htm> - 2019).

Yeni sənayeləşmiş ölkələr dünyada uğurla inkişaf edən iqtisadiyyatların qruplarından biridir. Rasional, çevik, ümumilikdə bazar yönümlü iqtisadi və kifayət qədər məsuliyyətli maliyyə siyasəti, dövlətin fəal iştirakı ilə milli ehtiyatların səfərbər edilməsi və bir sıra əlverişli mədəni, tarixi və geosiyasi amillər sayəsində YSÖ son onilliklərdə fiziki və insan kapitalının sürətli şəkildə qurulmasını təmin edə bilmiş, həm də hazır məhsulların ixracıdır. Bu əsasda istehsalın sürətlə artmasına, adambaşına düşən ÜDM, HDI və beynəlxalq rəqabət (BRQT) daxil olmaqla bir çox dünya göstəriciləri üçün yüksək reytingə nail olundu. YSÖ-in iqtisadi nailiyyətləri haqqında ən dolğun mənzərəni adambaşına düşən ÜDM nisbətində dünyada ilk dörd YSÖ sıralarının dinamikasına istinad etməklə əldə etmək olar.

Beləliklə, sənayeləşmə başlandı bəri keçən yarım əsr ərzində Honkonqda adambaşına düşən ÜDM orta hesabla 6,6 dəfə artmışdır. Sinqapur - 8,4, Tayvan - 11,1, Qazaxıstan - 19,3 dəfə. 1950-1990-cı illərdə Yaponiyada buna bənzər bir hadisə baş verdi.

2011-ci ildə BRQT reytinginə görə Sinqapur 2-ci, Honq Konq - 11-ci, Tayvan 13-cü, Malayziya 21-ci, Koreya Respublikası 24-cü, Çin 26-cı, Tayland 39-cu oldu, İndoneziya - dünyada 46-cı yer (Səmədzadə Z., 2009).

Bu ölkələr, bütün oxşar cəhətləri ilə, ölçüsü, ehtiyatları, iqtisadi və sosial strukturların yetkinliyi, idarəetmə keyfiyyəti və nəhayət, siyasi rejimlər baxımından çox fərqlənir. İqtisadi inkişafın qeyri-bərabər səviyyəsini adambaşına düşən ÜDM sübut edir: YSÖ-in "üçüncü dalğa" ölkələri arasında yer alan Vyetnamda 2010-cu ildə 3,1 min dollar, Hong Kong və Sinqapurda müvafiq olaraq 45,9 min və 62,1 min dollar təşkil etmişdir. Hal hazırda YSÖ-in dünya ticarətinin dinamikasına, quruluşuna və coğrafi istiqamətinə təsiri xeyli artmışdır. Ticarət və iqtisadi əməkdaşlıqdakı əsas tərəfdaşlarının daxili iqtisadi vəziyyətlərinin vəziyyətinə YSÖ-in təsir meylləri də müşahidə olunur. Dünya ixracatında əsas artım, xüsusən də Asiya bölgəsində YSÖ məhsul ixracının dinamik artması ilə əlaqədardır. YSÖ-in iqtisadi inkişafının aparıcı qolu istehsal sənayesinə çevrildi. YSÖ bu sənayedə ümumiyyətlə əmək məhsuldarlığının daha yüksək artım templəri

ilə xarakterizə olunur. Yeni azad olunmuş digər ölkələrlə müqayisədə fərdi YSÖ-də əmək məhsuldarlığının artım tempi inkişaf etmiş kapitalist ölkələr səviyyəsindədir və ya hətta onu üstələyir. YSÖ, sənaye istehsalında yüksək texnoloji məhsulların payının artırılmasına yönəlmiş iqtisadiyyatın struktur tənzimlənməsi prosesinə başladı. Xarici iqtisadi əlaqələr daha sürətlə inkişaf edir ki, bu da dünya iqtisadiyyatında YSÖ-in dəyərinin artmasına səbəb oldu. Beynəlxalq əmək bölgüsünə dərin daxil olması, xüsusilə Asiya YSÖ arasında kifayət qədər yüksək ixrac və idxal kvotası və dünya ticarətindəki payla sübut edilir. arıcı kapitalist dövlətlər (Almaniya və ABŞ istisna olmaqla) mal ixracının ümumi dəyərində YSÖ-i üstələdi. YSÖ inkişaf etməkdə olan ölkələrdən gətirilən bütün ixracın demək olar ki əksəriyyətini təşkil edir. Demək olar ki, bütün YSÖ üçün əsas ixrac maddəsi kütləvi istehlak məhsulları, ilk növbədə məhsul istehsal edirdi. Dünya bazarında ayaqqabı, geyim, tekstil, müəyyən növ elektron və elektrik məhsulları kimi məhsulların satışında YSÖ bir çox inkişaf etmiş kapitalist ölkələrini qabaqlamışdır. YSÖ üçün hazır məhsulların əsas bazarı sənayeləşmiş dövlət idi. Xarici bazarda YSÖ istehsal məhsulları yüksək rəqabətə malikdir. Bu, qabaqcıl avadanlıq və texnologiyaların səmərəli istifadəsi, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri, məhsuldarlığın və əmək intensivliyinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olan istehsalın təşkili üzrə müasir metodlar sayəsində əldə edilmişdir. Ayrı-ayrı əmtəə bazarlarında bu ölkələrin ən inkişaf etmiş ölkələri qabaqcıl imperialist güclərlə bərabər şərtlərdə rəqabət aparır və getdikcə bu mübarizəni qazanır. İqtisadi inkişafın rəqabətqabiliyyətliliyinin sintetik göstəricisinə görə, YSÖ yeni azad ölkələr arasında aparıcı yerləri tutur. YSÖ-in bu cür uğurları ilk növbədə qiymət amilindən rəqabətdə istifadə etməyə imkan verən aşağı istehsal xərcləri ilə əlaqələndirilir. YSÖ-də istehsal və kapitalın konsentrasiyası, bank və sənaye kapitalının birləşməsi prosesi gedir və milli maliyyə kapitalı formalaşmaqdadır. Geniş inhisar quruluşu formalaşmaqdadır, milli korporasiyaların fəaliyyəti beynəlxalq hala gəlir. Ən çox inkişaf etmiş YSÖ-lərdə transmilli şirkətlər meydana gəldi, əməliyyatlarının miqyası qabaqcıl kapitalist ölkələrinin transmilli şirkətlərindən aşağı deyil. Malların ixracı ilə yanaşı, sahibkarlıq kapitalının ixracı

artır və xaricdə istehsal xarakterli filial və törəmə şəbəkələr formalaşır. Xarici birbaşa sərmayə kredit şəklində kapitalın ixracı ilə tamamlanmağa başlayır. Tədricən YSÖ, mallar bazarı, kapital tətbiqi sahəsi və dünyanın iqtisadi yenidən qurulması uğrunda mübarizəyə cəlb olunur. Yuxarıda qeyd olunan sosial-iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri və xüsusiyyətləri Asiya regionu ölkələrində, məsələn Cənubi Koreya, Tayvan, Hong Kong, Sinqapur və Braziliya və Meksika kimi Latın Amerikasını dövlətlərində daha aydın şəkildə özünü göstərir. İqtisadi artım göstəricilərinə gəldikdə, YSÖ-in “ilk dalğası” olan Tayvan və Qazaxıstan Respublikasında adambaşına düşən ÜDM-in orta illik artım tempi 1913-1938-ci illə müqayisədə 2-2,5 dəfə artmışdır. və 1950-1980-ci illərdə bərabər idi. müvafiq olaraq 6.4 və 5.7%, 1980-2010-cu illərdə. - 4.7 və 5.6%. Son 60 ildə onlar ABŞ-a nisbətən təxminən üç dəfə yüksək olmuşdur. Nəticədə nisbi boşluq əhəmiyyətli dərəcədə daraldı: bu iqtisadiyyatlarda ABŞ-ın səviyyəsindən adambaşına ÜDM 1950-1980-ci illərdə artdı. müvafiq olaraq 9 və 7% -dən 33 və 21% -ə, 2010-cu ildə isə 77 və 64% təşkil etdi. Bu, əlbəttə ki, görkəmli bir nəticədir. 1980-ci illərdən bəri YSÖ-də sürətli iqtisadi böyümə onların ixracının nisbətən daha yüksək artım tempi səbəbindən üçdə biri ilə təyin olundu; yarısı - fiziki və insan kapitalının daha əhəmiyyətli bir toplanması və beşdə biri - misal üçün, Səhranın Afrika və Latın Amerikasında bərabərsizliyin (ilkin) səviyyəsindən daha mülayimdir. Bir sıra YSÖ-də, məsələn, Qazaxıstan Respublikasında ÜDM-in artımında ixracın rolu xüsusilə yüksək idi (son iki və ya üç onillikdə 50- 60%). Son 60 ildə YSÖ-də iqtisadi dinamikanın sürətlənməsi əsasən yığılmanın artması ilə əlaqədardır. 2000-ci illərdə İnkişaf Fonduna (fiziki və insan kapitalı) qoyulan ümumi sərmayə İndoneziya və Taylandda ÜDM-in təqribən 33-35%-ni, Qazaxıstan Respublikasında 52-ni təşkil etdi, yəni ABŞ-dan (ÜDM-in 46-47%-i) yüksək idi. Eyni zamanda İndoneziya və Taylandda ÜDM-in strukturunda insan kapitalına qoyuluşların payı müvafiq olaraq 20 və 30% olmuşdur. Qazaxıstan Respublikasında bu göstərici daha yüksək oldu, lakin yenə də ABŞ-dan kiçikdir (40 və 60%). Məhsuldar sərvətlərin quruluşuna görə, bir sıra YSÖ inkişaf etmiş dövlətlərə (İED) yaxınlaşır. Ən inkişaf etmiş YSÖ-də (Qazaxıstan, Tayvan) onun

strukturundakı fiziki kapitalın payı 22-30% -ə çatır, baxmayaraq ki, insan kapitalının payı ÜG-dən azdır (müvafiq olaraq 70-75% və 84-88%) (Щербакова Т.В., 2014).

Müharibədən sonrakı illərdə dünya müstəmləkə sisteminin dağılması nəticəsində bir çox müstəqil dövlətlər siyasi xəritədə göründü. Onların bir çoxu sosialist modelini inkişafının əsası olaraq, SSRİ nümunəsinə uyğun olaraq seçdilər, lakin bu ölkələrin əksəriyyəti formalaşma inkişaflarını əlavə sosial-iqtisadi bazaya sahib olan kapitalist sistemi çərçivəsində davam etdirdilər.

İqtisadi inkişafın qeyri-bərabər inkişaf qanununa görə inkişaf etməkdə olan dövlətlərin fərqləndirmə prosesi, ölkələrin və ərazilərin xüsusi bir qrupunun - “yeni sənaye ölkələri” nin (YSÖ) və ya “yeni sənaye iqtisadiyyatı” nın (YSİ) yaranmasına səbəb oldu. Bu ölkələrə adətən ilk növbədə Cənubi Koreya, Tayvan, Hong Kong (Hong Kong), Sinqapur - dörd “Asiya pələngləri”, həmçinin Malayziya, Tayland, İndoneziya deyilir. Filippin, Meksika, Braziliya, Argentina.

Əksər YSÖ-in iqtisadi inkişaf tempi təkcə inkişaf etməkdə olan ölkələrin deyil, həm də bir çox inkişaf etmiş kapitalist ölkələrinin templərini üstələyir. İqtisadiyyatın sürətli inkişafı adambaşına daxil olmaqla ümumi daxili məhsulun (ÜDM) mütləq həcmnin artmasına səbəb oldu. Bu göstəricilərə görə, YSÖ bütövlükdə azad edilmiş dövlətlərin böyük hissəsini qabaqlayır və bəziləri ayrı-ayrı sənayeləşmiş ölkələrə yaxınlaşır.

Asiya və Latın Amerikasının ölkələrinin inkişafında yüksək yığım tempi, müasir texnologiyaların istifadəsi və yüksək əmək məhsuldarlığı hesabına əldə edilən yüksək böyümə nisbətlərinin ümumi olduğunu gördük.

Yeni sənaye ölkələri yalnız özünəməxsus xüsusiyyətlərinə malikdir. Demək olar ki, bütün YSÖ-in aparıcı sənayesi ixrac yönümlü istehsalat halına gəldi. 15 ölkədə istehsal olunan mallar ixracının 50% -ni üstələyir.

Malayziya, Tayland, Argentina və Braziliya "yeni sənaye və kənd təsərrüfatı ölkələri" olaraq yer alır, çünki inkişaf etmiş sənaye ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı istehsalının müasir bazası var və əlaqəli məhsulların əsas dünya ixracatçısıdır. Məsələn, Braziliya dünyanın ən böyük istehsalçılarından biridir (ildə təxminən 3

milyon ton) və qəhvə, şəkər qamışı, kakao lobya, banan və portağal, sisal; Digər vacib ixrac bitkiləri - soya, pambıq, tütün, qarğıdalı. Malayziyada əkinçiliyin əsasını təbii rezin, xurma yağı (dünyada lider yerlərdən biri), kakao lobya, ananas, bibər istehsal edir.

Bu ölkələrin hamısı iqtisadiyyatda xarici kapitalın olması ilə xarakterizə olunur və daha çox inkişaf etmiş YSÖ-də onun payı ən əhəmiyyətlidir. Daha yüksək inkişaf səviyyəsi xarici investisiyaların milli iqtisadiyyatda istifadəsinin nəticəsidir. Beləliklə, 1950-1970-ci illər arasında 70% -i ABŞ-ın 20 il müddətinə verdiyi xarici borc və borclardır. 0,6 milyard dollardan 28 milyard dollara yüksəldi. YSÖ inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətinin üstündən sürətli iqtisadi yüksəliş nümunəsini göstərə bildi. Asiya YSÖ-in iqtisadi modelini daha ətraflı nəzərdən keçirək. Əvvəla, Şərqi Asiya ölkələrinin mədəni xüsusiyyətlərini qeyd etmək lazımdır. Xüsusi şərq mədəniyyəti və təfəkkürü sayəsində inkişaflarında belə uğurlara imza atdılar. Xüsusilə bu bölgə xalqlarının (Yapon, Koreyalılar, Çinlilər) zehniyyətinin ümumi xüsusiyyətləri bunlardır (Benjamin E. V., 2017):

- səlahiyyətlərə hörmət və şübhəsiz itaət;
- təhsil standartlarının yüksək səviyyədə olması (beynəlxalq təşkilatlara görə, gənclərin intellekt səviyyəsi Sinqapur, Cənubi Koreya, Yaponiya və Hong Kongda ən yüksəkdir);
- böyük çalışqanlıq və zəhmət;
- komanda ruhu və dirsək hissi (artıq bizə məlum olan syuvizm);
- yaxın ailə əlaqələri (sözdə qohumluq).

Şərqi Asiya ölkələrinin inkişafı üçün ən qısa müddətdə iqtisadiyyatın müharibədən sonrakı canlanmasına nail olan Yaponiyanın təcrübəsi böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Yaponiyanın “iqtisadi möcüzəsi” Cənub-Şərqi Asiya ölkələri üçün inkişaf nöqtəsi oldu, bölgədəki demək olar ki, bütün dövlətlər Yaponiyanın çevrilmə yolunu tutdular. İlk başlamış ölkələr “əjdahalar” idi, təxminən iyirmi ilə otuz il aralığında, “pələnglər” onlara qoşuldu. 1950-ci illərdə Bölgə ölkələrində yalnız geriyyə əkinçilik mövcud idi, demək olar ki, sənaye yox idi. Resursların

içerisində, Yaponiya kimi, yalnız ucuz, bol əmək var idi. Kənd təsərrüfatında islahat sənayeləşmə üçün bir şərt oldu. Böyük torpaq sahələrinin müsadirə edilməsi, torpaq bölgüsü, işçilərin sərbəst buraxılması. Sənayeləşmənin əsası əvvəlcə son dərəcə geridə qalan toxuma istehsalı idi. Bölgə ölkələri dünya bazarına ucuz keyfiyyətsiz məhsullar (geyim, ayaqqabı və s.) İxrac etdilər. Aşağı qiymətlər, cəlbedici görünüş (qablaşdırma), geniş çeşidli mallar sayəsində dünya bazarında öz yerlərini tapa bildilər. İxrac gəlirləri istehsalın modernləşdirilməsinə və Yaponiyada olduğu kimi, iqtisadiyyatın yeni sahələrinin inkişafına yönəldilmişdir. Şərqi Asiya ölkələrinin iqtisadi inkişafında dövlət böyük rol oynadı. Müharibədən sonrakı dövrdə hökumətin iqtisadi strategiyası klassik merkantilizmdən o qədər də fərqlənmədi: ixrac stimullaşdırıldı və idxal kifayət qədər məhdudlaşdırıldı. Proteksionist siyasət, o cümlədən idxalda gömrük və inzibati maneələr, yerli istehsalçıları xarici rəqiblərdən qorudu. Daxili bazarda idxalı əvəzetmə siyasəti mövcud idi: yerli istehlakçılar yalnız yerli istehsal olunan mallara etibar edə bilirdilər. Bu cür məhdudiyyətlər sənayeləşmənin sürətlənməsinə, milli istehsalçıların qorunmasına, ixrac istehsalının stimullaşdırılmasına şərait yaratdı.

Eyni zamanda, xarici kapital Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin iqtisadiyyatlarına da fəal cəlb edildi. Yeni sənaye sahələrinə investisiyalar qoyuldu, qabaqcıl texnologiyalar borclandı. Xarici kapitalın axını əmək qüvvəsinin aşağı olması və əlverişli investisiya mühiti (dövlətin xarici investitorlara kapitalının təhlükəsizliyini və böyüməsini təmin etdi) ilə asanlaşdırıldı. Xarici kapital və texnologiyaların cəlb edilməsi əsasında bölgədə rəqabət qabiliyyətli bir məhsul meydana çıxdı (Əhmədov R M., 2019).

İdxalın əvəzlənməsi siyasəti inkişafın ilk mərhələsində çox vacib rol oynadı:

- yüksək gömrük rüsumları yerli istehsalçıları Qərbi rəqiblərinin keyfiyyətli məhsullarından qorudu;
- nisbətən ucuz yerli məhsullar daxili bazarı tez doyurdu.

İxracdan alınan xarici valyuta istehlak mallarının idxalına xərclənməmiş, sənayeləşmə prosesini dəstəkləyən ən qabaqcıl avadanlıq və texnologiyaların alınmasında istifadə edilmişdir. Sənayeləşmə dövründə iqtisadi inkişaf strategiyası,

milli iqtisadiyyatın prioritet sahələri, ixracın stimullaşdırılması və yerli istehsalçıların xarici rəqiblərdən qorunması - bunların hamısı dövlət tərəfindən müəyyən edildi. Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin inkişafındakı müvəffəqiyyətlər, hökumətlərinin düşünülmüş hərəkətləri, iqtisadiyyatın prioritet sahələrini düzgün seçmək və dünya bazar şərtlərinə sürətli reaksiya ilə izah olunur. Hökumətin iqtisadiyyata tam miqyaslı müdaxiləsinə baxmayaraq, bütün əsas qərarlar bazar qanunlarına əsaslanaraq ehtiyac və bazar şərtlərindən asılı olaraq qəbul edildi. Proteksionizm siyasətinin yerli istehsalçıların xarici bazarlara yönəldilməsi ilə çevik birləşməsi bölgə ölkələri üçün əla nəticələr verdi.

Dövlətin sənaye siyasətinin prioritetləri daim dəyişir. Müvəqqəti inhisar rejimi almış yeni mütərəqqi sənaye sahələrinə fəal dövlət dəstəyi və maliyyələşdirmə verildi. Mövcudluğunu saxlamaq üçün dövlətdən müxtəlif üstünlük və üstünlüklər alan kifayət qədər inkişaf etmiş sektorlara münasibətdə daha neytral siyasət aparıldı. Eynilə, dövlət özü iqtisadi inkişaf üçün stimullar yaratdı və aradan qaldırdı. Belə bir dövlət siyasətinin çevikliyi iqtisadiyyatın inkişafına kömək etdi, eyni zamanda iş elitasının dövlət aparatı ilə birləşməsinə və mahiyyətə oligarx, klan kapitalizminin yaranmasına səbəb oldu. 1990-cı illərin sonlarında böhranın ilk əlamətlərinə vaxtında reaksiya verməsinə imkan verməyən bu klanizm idi. Dövlət iqtisadi strategiyasının mühüm tərkib hissəsi pul siyasəti idi. Hakimiyyət, milli valyutaların məzənnəsinin kəskin dəyişməsinin qarşısını aldı. İxracatın böyüdüyü və milli malların rəqabət qabiliyyətinin artması ilə ixracat gəlirli hala gətirən hökumət, subsidiyaların artması ilə hökumət hökuməti kompensasiya etdi. Dövlət xarici kapitalın axını üzərində nəzarəti həyata keçirdi: yalnız uzunmüddətli kapital cəlb edildi, birbaşa investisiyalar. 90-cı illərdə belə bir siyasətdən imtina etmək bölgədəki böhranın səbəblərindən biri oldu (Осокина Н. В., Слесаренко Е. В., 2016: s.52). Müxtəlif dövrlərdə Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində dövlət sənaye siyasətinin prioritet istiqamətləri aşağıdakılardır:

- 1950-ci illər: toxuculuq və şüşə istehsalı;
- 1960-cı illər: sement, mineral gübrələr, neft emalı, polad sənayesi, sintetik parçalar istehsalı;

- 1970-ci illər (dünya böhranlarından sonra): gəmiqayırma, investisiya mallarının və davamlı malların (avadanlıq, maşın və s.) istehsalı;
- 1980-ci illər: elektrik və elektron sənaye, telekommunikasiya, kompüter elmləri;
- 1990-cı illər: yeni material və texnologiyaların istehsalı, aerokosmik sənaye.

Qeyd etmək lazımdır ki, imtiyazlı sektorlara və müəssisələrə verilən dəstəyin mühüm bir hissəsi kifayət qədər aşağı faiz dərəcələri ilə kreditlərə güzəştli çıxış idi. Beləliklə, ardıcıl yüksək iqtisadi artım tempini saxlamaq üçün kapital çatışmazlığı problemi həll edildi. Öz növbəsində, bu, eyni vaxtda bir neçə qonşu olmayan sahələrdə ixtisaslaşmış nəhəng konglomerat şirkətlərinin yaradılmasına təkan verdi. Bundan əlavə, yerli şirkətlər getdikcə 90-cı illərin böhranının ilkin şərtlərini yaradan hökumət zəmanəti altında xarici kreditlərə çıxış əldə edirdilər. Cənub-Şərqi Asiyada milli sənaye gücləndikcə dövlətin iqtisadiyyatdakı rolu azalmağa başladı. Dövlət gömrük rüsumlarını azaltdı, xarici ticarətdə qeyri-tarif məhdudiyyətlərini ləğv etdi. Əvvəllər bölgənin bəzi ölkələrində diktatura və ya sərt demokratiya xarakterik idisə, indi bütün cəmiyyətin demokratikləşməsinin vaxtı gəldi. Keçmiş diktatorları yeni demokratik düşüncəli liderlər əvəz edir, dövlət aparatındakı korrupsiya ilə bağlı qalmaqlar qızıışmağa başlayır. 1980-ci və 1990-cı illərin əvvəllərində dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində neokonservatizmə meyl də rol oynadı. Asiya YSÖ-dəki dövlət iqtisadiyyata birbaşa müdaxilədən imtina etdi və getdikcə dolayı tənzimləmə metodlarından istifadə etdi. Lakin bütün iqtisadi sistemin liberallaşdırılması olmadıqda iqtisadiyyatın bəzi sahələrinin liberallaşdırılması vaxtından əvvəl idi. Xüsusilə, hökumətin maliyyə bazarlarını və bank sistemini nəzarətdən uzaqlaşdırması, monetarizmin pul üsullarından istifadəsi (sabit bir məzənnə və xarici kapitalın iqtisadiyyata axınının artması üçün faiz dərəcələrinin tənzimlənməsi), daşınmaz əmlakda spekulasiyaların artması və maliyyə bazarlarında Şərqi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin maliyyə sistemində zamana bomba qoydular. Bölgə ölkələrinin müasir bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, iqtisadiyyatın ixrac yönümünə əsaslanan əvvəlki inkişaf modeli özünü daha çox ötmüşdür. İşçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsinin artması və əmək haqqının

səviyyəsinin yüksəlməsi, mallarını dünya bazarlarında daha az rəqabətə gətirir. Kapitalın yığılması bizi investisiya qoyuluşuna söykənən artımın davamı barədə düşünməyə məcbur edir. Artıq yeni mənbələrin cəlb edilməsinə əsaslanan geniş böyümə hədləri keçib. Geniş şaxələnmiş fəaliyyətə malik böyük konqlomeratlar ciddi çətinliklər yaşamağa başladılar. İxrac potensialının azalması fonunda iqtisadiyyatın açıqlığı xarici borclar üzrə hesablaşma probleminə çevrildi. Bazar idarəetmə prinsiplərinə əsaslanan milli iqtisadiyyatın yenidən qurulması zərurəti aydın oldu. Cronizm və qəbilə kapitalizmi korrupsiyaya və dövlət səviyyəsində qərar qəbul etməyin səmərəsizliyinə çevrildi.

Bu vəziyyətdən çıxış yolu iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və yeni texnologiyalara, yüksək texnoloji və qeyri-maddi istehsala əsaslanmalı yeni inkişaf səviyyəsinə keçid ola bilər. Bu baxımdan YSÖ-in potensialı pis deyil. Onların istehsal bazasının bilik tələb edən təbiəti daim artır, ixtisaslı kadrlar kifayət qədərdir, əhalinin gəlirləri artdıqca geniş daxili bazar inkişaf etmişdir. Çox güman ki, indi “əjdaha” ölkələri dünya bazarında yüksək texnologiyalara əsaslanan niş ixtisaslaşmasına dönəcəklər (artıq nümunələr var - Tayvanda kompüter texnikasının istehsalı və ya Cənubi Koreyada yeni tikinti materiallarından təyyarə hissələrinin istehsalı) və eyni zamanda daha aktiv olacaq daxili bazarında. Uzunmüddətli inkişaf üçün əlavə şans verən informasiya texnologiyaları, turizm və maliyyə istehsalı da daxil olmaqla xidmət sektoru böyüyür. Problemlər yalnız Amerika ssenarisinə görə inkişaf edən dünya iqtisadiyyatının qloballaşması, qloballaşma nəticəsində ortaya çıxma bilər. Buna əsasən, ABŞ beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə öz inkişaf modelini dünyanın bütün ölkələrinə tətbiq etməyə çalışır. Pul və maliyyə böhranından ən çox təsirlənən və BVF və Dünya Bankından kredit və məsləhət alan Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin ABŞ-ın iqtisadi ideologiyasına qarşı çıxması ən çətin olacaq. Böhrandan sonra ABŞ-dan maliyyə asılılığına düşən Amerikalı neoliberalizmdən daha fəal istifadə etməli oldular. Bu xüsusilə “pələng” ölkələri üçün doğrudur (Jungbluth C.F., Thie B. P., 2018).

Buna baxmayaraq, Asiya inkişaf modelinə tamamilə güzəşt etmək mümkün deyil, yalnız ciddi modernləşdirmə və ən aşkar səhvlərinin düzəldilməsi lazımdır.

Unutmayacağıq ki, bölgədəki bütün ölkələrin Asiya inkişaf modelini adlandırsaq da, əslində bu modelin Şərqi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin hər birinə xas olan fərqli variantları var. Beləliklə, Hong Kong Amerika ideallarına tamamilə uyğun liberal kapitalizm ilə xarakterizə olunur və İndoneziyada, əksinə, inkişaf səviyyəsinin özü bizə əsl bazar iqtisadiyyatı haqqında danışmağa imkan vermir.

II FƏSİL. YENİ SƏNAYELƏŞMİŞ ÖLKƏLƏRİN BEYNƏLXALQ İQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏRİNİN TƏHLİLİ

2.1. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin beynəlxalq iqtisadi göstəricilərinin təhlili

Son onilliklər ərzində yeni sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarının təhlili onların siyasətinin çox təsirli olduğunu göstərir. ÜDM, adambaşına düşən ÜDM kimi göstəricilərə görə, ilk dalğa YSÖ ixracının həcmi dünyanın bəzi inkişaf etmiş post-sənaye ölkələrini qabaqlayır. İkinci dalğa YSÖ siyasəti diqqəti daha çox cəlb edir, belə ki, ayrı-ayrı sənayeləşmiş dövlətlərə yaxınlaşma tendensiyası nəzərə çarpır. YSÖ iqtisadiyyatı böyük valyuta ehtiyat fondlarının olması ilə xarakterizə olunur. (Cədvəl 2)

Cədvəl 2: Ən böyük beynəlxalq valyuta ehtiyatlarına sahib olan dövlətlər (milyard ABŞ dolları)

1	Çin Xalq Respublikası	1953 (Mart 2009)
2	Yaponiya	1019 (Mart 2009)
-	Avropa birliyi	531 (Fevral 2009)
3	Rusiya Federasiyası	503 (Oktyabr 2010)
4	Çin Respublikası	305 (Aprel 2009)
5	Hindistan	256 (May 2009)
6	Koreya	212 (Aprel 2009)
7	Braziliya	203 (Mart 2009)
8	Honkonq	186 (Mart 2009)
9	Sinqapur	166 (Mart 2009)
10	Almaniya	144 (Fevral 2009)

Mənbə: Мировой валютный фонд: валютная статистика стран мира. С.: <http://www.theworlddeconomy.org/>, 2010

Yüksək texnologiyalı mallar (məsələn: mikroçiplər) və ümumi istehlak malları istehsalında YSÖ dünyada lider yerlərdədir (Cədvəl 3).

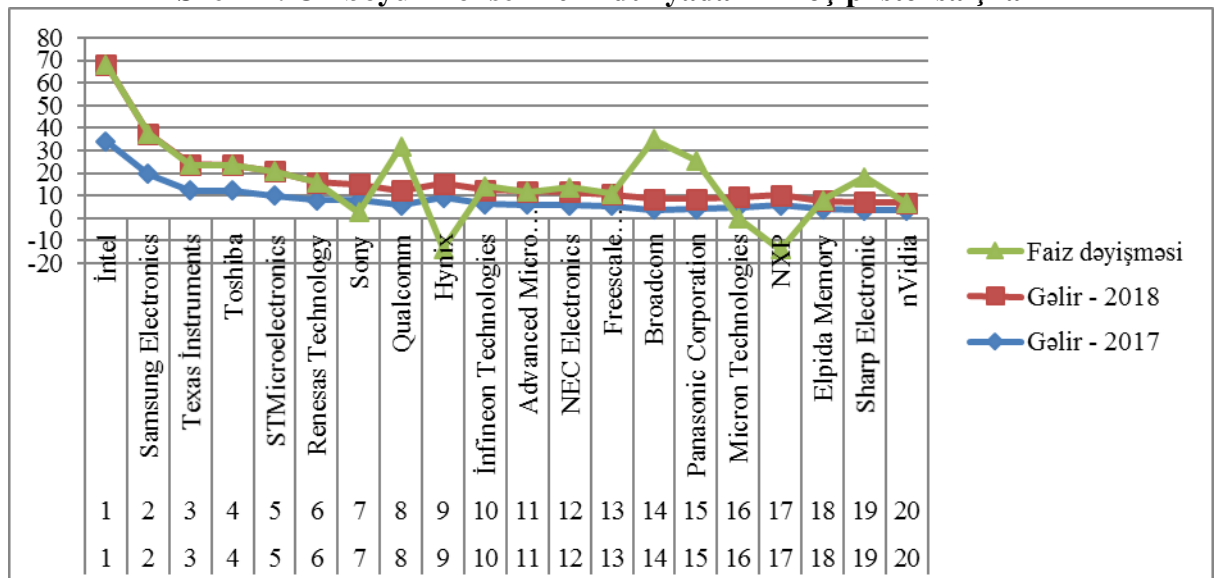
Statistikaya görə, Cənubi Koreyanın Samsung Electronics Korporasiyası 2009-cu ilin sonu - 2010-cu ilin əvvəlində illik dövriyyəsi 17,89 milyard dollar olan mikroçip istehsal edən ən yaxşı üç istehsalçı sırasındadır.

Cədvəl 3: Ən böyük konsernlər - dünyada mikroçip istehsalçıları

Ranq 2017	Ranq 2018	Şirkətin adı	Gəlir - 2017	Gəlir - 2018	Faiz dəyişməsi
1	1	İntel	33,995	34,140	0,4%
2	2	Samsung Electronics	19,691	17,890	-9,1 %
3	3	Texas Instruments	12,275	11,500	-6,3%
4	4	Toshiba	12,186	11,463	-5,9%
5	5	STMicroelectronics	10,000	10,710	7,1%
6	6	Renesas Technology	8,001	7,863	-1,7%
7	7	Sony	8,055	7,052	-12,5
8	8	Qualcomm	5,609	6,718	19,6
9	9	Hynix	9,047	6,416	-29,1
10	10	Infineon Technologies	6,201	6,313	1,8
11	11	Advanced Micro Devices (AMD)	5,918	5,910	-0,1
12	12	NEC Electronics	5,742	5,861	2,1
13	13	Freescale Semiconductor	5,264	5,276	0,2
14	14	Broadcom	3,746	4,738	26,4
15	15	Panasonic Corporation	3,880	4,544	17,1
16	16	Micron Technologies	4,869	4,422	-9,2
17	17	NXP	5,746	4,374	-23,9
18	18	Elpida Memory	3,838	3,881	0,3
19	19	Sharp Electronic	3,401	3,755	11,0
20	20	nVidia	3,466	3,450	-0,5

Mənbə: Статистический сборник "Бизнес в 2017 году. Как проводить реформы". М.: Юнити - Дата, 2018. 165 с.

Sxem 1: Ən böyük konsernlər - dünyada mikroçip istehsalçıları

Mənbə: Статистический сборник "Бизнес в 2017 году. Как проводить реформы". М.: Юнити - Дата, 2018. 165 с.

YSÖ-in 80-ci illərin sonunda əldə etdiyi maddi iqtisadi uğur sayəsində beynəlxalq ticarətin quruluşuna və istiqamətinə təsirləri kəskin artmışdır. Buna

misal olaraq, inkişaf etmiş bir ölkə olaraq Rusiya Federasiyasının 2009-cu ildə 22% artan və 2010-cu ilin ilk yeddi ayında daha 43% artan Sinqapur ilə ticarət və iqtisadi əməkdaşlığı, inkişaf etmiş bir post-sənaye iqtisadiyyatı olaraq ABŞ əməkdaşlığını göstərmək olar. Sinqapur hər iki ölkə üçün vacibdir: ixrac baxımından: ABŞ Sinqapurda istehsal olunan məhsullar (13,3%), həm də idxala görə ölkələr sıralamasında ikinci yeri tutur: Sinqapura öz məhsullarını ixrac reytingində də ikinci yerdədir (13.9) %). Dünya ixracatının artımında "əjdaha" ölkələri böyük rol oynayır (Cədvəl 4).

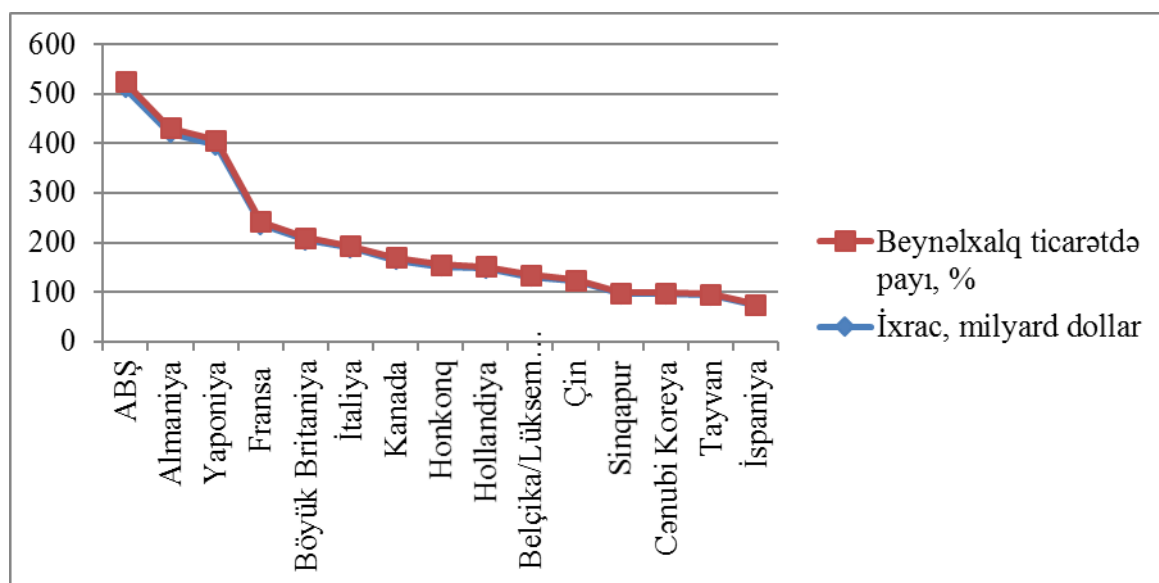
Cədvəl 4: Dünya ixracatında ölkələrin payı

Ölkələr	İxrac, milyard dollar	Beynəlxalq ticarətdə payı, %
ABŞ	512	12,3
Almaniya	421	10,1
Yaponiya	397	9,5
Fransa	236	5,7
Böyük Britaniya	205	4,9
İtaliya	189	4,5
Kanada	165	4,0
Honkonq	152	3,7
Hollandiya	148	3,6
Belçika/Lüksemburq	131	3,1
Çin	121	2,9
Sinqapur	96	2,3
Cənubi Koreya	96	2,3
Tayvan	93	2,2
İspaniya	73	1,7

Mənbə: Статистический сборник "Бизнес в 2017 году. Как проводить реформы". - М.: Юнити - Дата, 2018 - 137 с.

YSÖ üçün istehsal əsas gəlir meylinə çevrildi. Birinci dalğa YSÖ, ümumiyyətlə, bu sənayedə əmək məhsuldarlığının daha yüksək artım tempi ilə xarakterizə olunur. 1970-2000-ci illərdə YSÖ-in istehsal ixracındakı payı 20% -dən 70% -ə yüksəldi. Braziliya YSÖ-in ilk dalğasıdır (müxtəlif mühəndislik sənayesi istehsalı üçün alüminium əritmə sahəsindəki liderdir), eyni zamanda Şərqi Avropa ölkələri - ərazilərində toxuculuq sənayesinin inkişafı üçün tarixən inkişaf etmiş YSÖ-in ikinci dalğasıdır (Черников Г.П., Черникова Д.А., 2007: с.215).

Sxem 2: Dünya ixracatında ölkələrin payı

Mənbə: Статистический сборник "Бизнес в 2017 году. Как проводить реформы". - М.: Юнити - Дата, 2018 - 137 с.

İxrac baxımından Latin Amerikasını ölkələri - ikinci dalğa ölkələri və iqtisadiyyatın cəlbədiciliyi olan ölkələrdir. Latin Amerikasından istehsal məhsullarının ixracı artım baxımından YSÖ Asiyadan sonra ikinci yerdədir. 80-ci illərdən bəri 2009-cu ilə qədər onların istehsal məhsullarının dünya ixracındakı payı 1,5% -dən 9.5% -ə qədər artdı . 90-cı illər YSÖ üçün elmi tədqiqat və təcrübə-dizayn işləri sektorunun artırılmasına yönəlmiş iqtisadiyyatın əsas prioritetlərini dəyişdirmə prosesinin başlanğıcı oldu. Cənubi Koreya ən güclü elmi-tədqiqat inkişafını nümayiş etdirir. Burada bu sahə prioritetdir. Ən sürətli inkişafı 80-ci illərin ortalarında başlamış və 1992-ci ildən etibarən yarımkeçiricilər ixracının əsasını, 10% -ni təşkil etmişdir (2002-ci il statistikasına görə). Bu günə qədər Cənubi Koreya yaddaş fişləri istehsal edən ölkə kimi dünyada liderdir və Samsung kimi şirkətlər güclü transmilli şirkət halına gəldilər. İxracatın böyük hissəsi ölkə iqtisadiyyatının post-sənaye xarakteri ilə inkişaf etmişdir: ABŞ, Yaponiya, Avropa Birliyi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri.

YSÖ-in inkişaf etmiş ölkələrlə xarici ticarət əlaqələrinin dinamik inkişafı YSÖ-in dünya iqtisadiyyatına təsirinin artmasına səbəb olmuşdur. Qloballaşma prosesində əhəmiyyətli iştirak edən bu ölkələr, xüsusilə də "əjdaha" ölkələri

arasında yüksək ixracat və idxal kvotaları ilə sübut olunur, aparıcı kapitalist dövlətlər (Almaniya və ABŞ istisna olmaqla) YSÖ mallarının ixracının ümumi dəyərini üstələmişdir. Yeni sənaye ölkələri inkişaf etməkdə olan ölkələrin ixracının demək olar ki, 1/2 hissəsini təşkil edir. Məsələn, Braziliya avtomobil və nəqliyyat vasitələri üçün hissə və ehtiyat istehsalı üçün Kanada ilə uğurla rəqabət aparır, belə rəqabət bərabər şəkildə aparılır. İqtisadi inkişafın rəqabətqabiliyyətliliyinin göstəricilərinə görə NIS dünyanın bütün ölkələri arasında lider mövqelərdə yer alır. YSÖ-in inkişaf etmiş ölkələrlə rəqabətdəki uğuru ilk növbədə istehsal xərclərinin aşağı olması ilə əlaqədardır, çünki YSÖ ekoloji vəziyyətə diqqət yetirmir. (Ломакин В.К., 2004) Buna misal olaraq Cənubi Çin dənizindəki çoxsaylı neft dağılmaları, Çindəki böyük kimyəvi zavodlarda baş verən qəzalar və Braziliyanın cənubundakı Araukaridəki Petrobras emalı zavodundakı qəzanı demək olar. Nəticədə YSÖ-in rəqabətdə qiymət amilindən istifadə etməsi barədə danışa bilərik. Daim artan ixrac məhsullarının keyfiyyəti, çeşidin artırılması, marketinq nailiyyətlərinin tətbiqi, mövcud və uzunmüddətli bazar şəraiti nəzərə alınmaqla YSÖ şirkətlərinə dünya bazarlarını uğurla fəth etməyə imkan verir.

YSÖ ölkələrində istehsalın konsentrasiyası və bank kapitalının formalaşması prosesi gedir. Geniş bir inhisar quruluşu formalaşır, milli korporasiyaların fəaliyyəti beynəlxalq hala gəlir. Ən çox inkişaf etmiş YSÖ-lərdə dünya miqyasında öndə gedən kapitalist ölkələrinin transmilli şirkətlərindən aşağı olmayan transmilli şirkətlər meydana gəldi. Malların ixracı ilə yanaşı, sahibkarlıq kapitalının ixracı artır və xaricdə istehsal xarakterli filial və törəmə şəbəkələr formalaşır. Xarici birbaşa sərmayə kredit şəklində kapitalın ixracı ilə tamamlanmağa başlayır. Tədricən YSÖ mal bazarı, kapital tətbiqi sahəsi və dünyanın iqtisadi yenidən qurulması uğrunda mübarizəyə cəlb olunur.

Yuxarıda qeyd olunan sosial-iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri Asiya regionu ölkələrində, məsələn, Cənubi Koreya, Tayvan, Honq Konq, Sinqapur və Braziliya və Meksika kimi Latın Amerikasası dövlətlərində daha aydın şəkildə özünü göstərir. (Шин И.А., 2006)

İqtisadiyyatın bu növü olan ölkələrin meydana çıxması mütərəqqi bir modelə

görə sürətli sənaye inkişafının təbii nəticəsidir. YSÖ-in sənayeləşməsi prosesini üç mərhələyə bölmək olar: birincisi, idxalı əvəz edən sənayenin inkişafı, ikincisi, ixrac potensialının və əsas sənayenin yaradılması və üçüncüsü, yüksək texnoloji sahələrin inkişafı. Sənayeləşmənin bütün mərhələlərində xarici kapitalın və aparıcı kapitalist ölkələrinin transmilli korporasiyalarının fəal iştirakı ilə YSÖ-in iqtisadi inkişafı baş verdi. YSÖ-in müasir sənaye quruluşu böyük dərəcədə sənaye inkişafının tempinə, təbiətinə və nisbətlərinə təsir edən transmilli korporasiyaların təsiri altında formalaşmışdır.

Əksər inkişaf etməkdə olan ölkələrdən fərqli olaraq, YSÖ xarici sərmayələrdən və müasir texnologiyalardan ən səmərəli istifadə etməyi bacardı. Ən çox YSÖ, sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək xidmətinə transmilli şirkətlərin üstünlüklərini daxil etdi. İndi iqtisadi inkişafın səviyyəsinə və xüsusiyyətinə görə bəzi YSÖ, məsələn, Cənubi Koreya və Tayvan, olduqca inkişaf etmiş dövlətlər sırasına daxil edilə bilər.

2.2. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin daxili bazarının inkişafı və onların beynəlxalq investisiya proseslərində rolu

YSÖ iqtisadi siyasətinin səciyyəvi bir xüsusiyyəti dövlətin böyük roludur. Bu, ixrac-istehsal zonalarının yaradılmasından, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən, iqtisadiyyatda dövlət sektorunun əhəmiyyətli hissəsinin mövcudluğundan ibarətdir. Dövlət mülkiyyəti elektrik enerjisi sənayesini, magistral yolların inşasını, qara metalların, kimyəvi gübrələrin istehsalını, su ehtiyatlarından istifadəni, dəniz balıqçılığını və kənd təsərrüfatında meliorasiya sahələrini əhatə edir. YSÖ-in sənaye siyasəti müəyyən dərəcədə biznes planlaşdırması ilə əlaqədardır. Planlaşdırma sənaye siyasətinin müxtəlif sənaye və regional bölmələrini əhatə etmişdir. Planlaşdırma və iqtisadi inkişaf planları çərçivəsində mühüm yer müxtəlif səbəblərə görə rəqabətdə müqayisəli üstünlüklərini itirmiş, işçi qüvvəsi və kapitalın digər sektorlara axması kimi sektorlarda istehsal gücünün artırılması kimi bir struktur tənzimləməyə verilir. Yaponiyada olduğu kimi Cənubi Koreyada və Tayvanda bir sıra sənaye sektorlarında sözdə depressiya kartelləri yaradıldı. Belə

kartellər çərçivəsində, müəssisə və firmalar, hökumətin köməyi ilə ən səmərəli və rəqabət qabiliyyətli istehsal güclərinin yalnız bir hissəsini qorumaqla istehsal həcmələrinin könüllü şəkildə azaldılması və lazımsız hala düşmüş bu imkanların yenidən profilləndirilməsi və ya satılması şərtləri ilə razılaşırdılar. Xarici kapitalı öz sənayesinə cəlb etmək üçün YSÖ-in milli hökumətləri xarici bazara istiqamətlənmiş sənayenin inkişafına zəmin yaradan ixrac-istehsal zonalarını (İİZ) yaratmağa başladılar. Bir qayda olaraq, İİZ inkişaf etmiş bir sənaye infrastrukturuna olan dəniz limanının və ya böyük bir hava limanının yaxınlığında bir ölkənin coğrafi olaraq təyin edilmiş bir ərazisidir. İİZ müəssisələrə müəyyən güzəştlər verən xüsusi vergi rejimi qurur; xarici bazara yönəlmiş yeni qurulmuş müəssisələr üçün maşın, avadanlıq, yarı bitmiş məhsul və xammalın rüsumsuz idxalını nəzərdə tutan gömrük rejimidir. İxrac-istehsal zonaları ayaqqabı, geyim, toxuculuq, elektron və elektrik məhsulları, avtomobil, mühəndislik və digər sahələr üçün yarımfabrikatlar və komponentlər istehsalı üçün bir növ "dünya fabrikləri" dir. Digər sahələrlə müqayisədə İİZ-də transmilli şirkətlərin konsentrasiyası xüsusilə yüksəkdir. İİZ-də yaradılan sənaye müəssisələrinin böyük əksəriyyəti transmilli şirkətlərin filiallarıdır. Asiya YSÖ-in sənayeləşməsinin səciyyəvi bir xüsusiyyəti, bir qayda olaraq dövlətlə sıx əlaqəli olan transmilli şirkətlərin bu prosesdəki aktiv roludur. (Диденко Н.И., 2008) YSÖ-in müasir sənaye quruluşu əslində sənayenin inkişaf tempini və istiqamətini müəyyənləşdirən transmilli korporasiyaların təsiri altında formalaşmışdır. Transmilli şirkətlər həm də sənaye istehsalının digər ölkələrə ötürülməsi ilə xarakterizə olunur. Beləliklə, Asiya YSÖ-də istehsal və kapitalın konsentrasiyası, inhisar quruluşunun formalaşması prosesləri sürətlə inkişaf edir. Eyni zamanda, YSÖ iqtisadiyyatında istehsal və kapitalın konsentrasiyasından fərqli olaraq istehsal elastikliyinə təsirindən istifadə edərək elmi və texnoloji tərəqqinin nailiyyətlərinin inkişafı və həyata keçirilməsində, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalında çoxlu sayda kiçik və orta sahibkarlıq təşkil edən şirkətlər fəaliyyət göstərir.

YSÖ-in dünya iqtisadiyyatındakı mövqeyini müəyyənləşdirən mühüm rol xarici iqtisadi əlaqələrdir. Sosial-iqtisadi quruluşun unikallığı xarici iqtisadi

əlaqələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrə təsir dərəcəsini müəyyənləşdirir. Daha geridə qalan iqtisadi strukturlar milli iqtisadiyyatlarının beynəlxalq əmək bölgüsünə daxil edilməsinin xüsusiyyətləri səbəbindən xarici təsirlərdən əziyyət çəkirlər. Sənaye inqilabının iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə etdiyi ölkələr dünya iqtisadi sisteminin yüksəliş və enişlərinə daha uğurla uyğunlaşırlar. YSÖ-in xarici iqtisadi əlaqələr seqmentində mərkəzi yer xarici ticarətə aiddir. Müasir istehsal sənayesinin formalaşması dünya bazarlarında YSÖ-in yeni bir istiqamətinin - hazır məhsulların ixracının yaranması və inkişafı üçün imkanlar yaratdı. Bunun üçün imkanlar artan sənaye potensialı ilə yaradıldı. İstehsal məhsulları ixracının sürətli böyüməsi nəticəsində dünya bazarlarında YSÖ-in bu məhsullarda payı xeyli artmışdır. Bu, YSÖ-ə iki əsrdir Qərb ölkələrinin tədarükçüləri tərəfindən inhisarda olan emal olunmuş məhsullar bazarındakı mövqeyini genişləndirməyə imkan verdi. YSÖ istehsal sənayesi məhsullarının ixracının genişləndirilməsi əsasən əmək və təbii ehtiyatların verilməsindən asılıdır. Kapital tələb edən məhsullar ixracın genişlənməsində nisbətən az rol oynayır və əsasən YSÖ-də cəmlənir. Sənaye potensialının artması mühəndislik məhsulları - dəzgahlar, avtomobillər, gəmilər, qara metallar, eləcə də geyim məhsulları üçüncü dünya ölkələrinin mövqelərini möhkəmləndirdi. Elektron məhsulların ixracında onların təşviqi xüsusilə əhəmiyyətlidir. YSÖ dünya bazarlarında əsasən xammal və qida məhsulları - maye yanacaq - 56,6%, yağsız xammal - 31,6%, qida - 29.9% əsas tədarükçülərdir. İxracat ticarətinin quruluşu dünya iqtisadiyyatının periferiyasının iqtisadi inkişafına eyni dərəcədə təsir göstərmir. İstehsal məhsullarının ixracı 50% -dən çox olan ölkələr ən yüksək artım tempinə sahib oldular. Eyni zamanda, istehsal məhsullarının ixracı, sənaye məhsulu ixracına nisbətən sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadi artımındakı dalğalanmalara daha həssasdır. Dünya Bankı ekspertlərinin fikrincə, sənayeləşmiş ölkələrin ÜDM-nin 1% artması YSÖ ixracının 0,2% artmasına səbəb olur. Bu ümumi təsir, ticarətin quruluşundan və xarici borclarının quruluşundan asılı olaraq ölkədən ölkəyə dəyişir. Dünya idxalındakı ən əhəmiyyətli dəyişiklik, bir sıra dövlətlərdə, xüsusən Latın Amerikasına və Tropik Afrikada əsas kapitalın yenilənməsinin azalması səbəbindən maşın və

nəqliyyat vasitələrinin alınmasında bu ölkələrin payının azalması oldu. YSÖ dünya cihaz idxalının 13-14% -ni, sənaye avadanlıqlarının və ümumi elektron avadanlıqların 15,6% -ni təşkil edir. (Полякова В.В., Щенина Р.К., 2008) Yüksək texnoloji avadanlıqların qlobal istehlakında az pay dünya iqtisadiyyatının bu alt sistemində sənaye avtomatlaşdırılmasının inkişaf etmədiyini göstərir. Ölçüsü hər yerdə artan YSÖ-də xarici sərmayələrin maliyyələşdirilməsinin rolu və əhəmiyyətini qiymətləndirmək çətindir.

Xarici kapital YSÖ-ə qabaqcıl texnologiya və texnologiya vasitəsilə gəlir ki, onsuz daxili pul əmanətləri real əmanətlərdə həyata keçirilə bilməz. Təcrübə göstərir ki, yığının bu maddi və intellektual elementləri ümumiyyətlə dünya bazarında nağd pulla satıla bilməz, ancaq kapital idxalı şəklində ola bilər. Buna görə müsbət daxili əmanət qalığı olan dövlətlər də inkişaf etmiş kapitalist ölkələrindən birbaşa və portfel investisiyaları daxil olmaqla xarici maliyyə mənbələrini geniş şəkildə cəlb edir.

YSÖ-ə investisiya yatırımı üçün xarici mənbələrin cəlb edilməsi formaları fərqlidir. Əvvəla, bunlar daha inkişaf etmiş (əsasən Qərb) dövlətlərdən və onların beynəlxalq iqtisadi təşkilatlardan aldığı kreditlər, kredit kapitalı üçün beynəlxalq bazarda kreditlər, kommersiya kreditləri, transmilli şirkətlərin portfeli və birbaşa investisiyalarıdır. YSÖ iqtisadiyyatında yeni bir hadisə kapitalın onlardan başqalarına, əsasən inkişaf etmiş kapitalist ölkələrinə ixracı idi. Əsasən feodal zadəganlığının, ən yüksək bürokratiyanın, ticari - sələmçi və böyük yerli işin, habelə dövlətin özünün qənaətinə əsaslanır. Kapitalın axını sosial və siyasi qeyri-sabitlik və inflyasiya dövründə artır və müəyyən bir ölkədə iqtisadi bərpa dövründə azalır. Dünya periferiyası kapital axını toplamaq, istehsal aparatını genişləndirmək, iqtisadiyyatın strukturunu yaxşılaşdırmaq və təcili ehtiyacları ödəmək üçün vacib əlavə vasitə kimi görür. YSÖ-də xarici fondların hərəkətində mühüm yer Qərb ölkələrinin birbaşa investisiyalarının axınına aiddir. İnkişaf etməkdə olan dünya ÜDM-nin təxminən yarısını təşkil edən on ölkə bütün birbaşa investisiyaların 90% -ni toplamışdır. (Филиппова И.А., 2008) Son üç onillikdə bu vəziyyət az dəyişmişdir. Son illər YSÖ iqtisadiyyatına kapital qoyuluşu artmışdır. Bu, bu ölkələrin dünya

bazarına daxil olması ilə əlaqədardır, ən böyük xammal bazarları onlarda cəmləşir və inkişafa sərmayə qoyur və onların inkişafı inkişaf etmiş kapitalist ölkələri üçün çox faydalıdır. Neft sənayesi, emalı, kimya, qaz istehsalı kimi qazanlı sahələrə investisiya qoyulur. Məsələn, Intel, Sony, Panasonic kimi böyük korporasiyalar, YSÖ də daxil olmaqla, dünyadakı müəssisələrinin şəbəkəsini genişləndirirlər.

2.3. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadiyyatının inkişaf dinamikası

Yeni sənayeləşmiş ölkələr dünyada uğurla inkişaf edən iqtisadiyyatların qruplarından biridir. Rasional, çevik, ümumiyyətlə bazar yönümlü iqtisadi və kifayət qədər məsuliyyətli maliyyə siyasəti, dövlətin fəal iştirakı ilə milli ehtiyatların səfərbər edilməsi və bir sıra əlverişli mədəni, tarixi və geosiyasi amillər sayəsində YSÖ son onilliklərdə fiziki və insan kapitalının sürətli şəkildə qurulmasını təmin edə bilmiş, həm də hazır məhsulların ixracı. Bu əsasda istehsalın sürətlə artmasına, adambaşına düşən ÜDM, İİİ (İnsan İnkişafı İndeksi) və beynəlxalq rəqabət daxil olmaqla bir çox dünya göstəriciləri üçün yüksək reytingə nail olundu.

İqtisadi dövrlərin inkişafında “aparıcı” sənaye həmişə xüsusi rol oynamışdır. Yeni sənayeləşmiş ölkələrdə tsiklik genişlənmənin aparıcı sahələrinin rolu, ilk növbədə, ixrac sənayeləri, xüsusən elektronika və avtomobil sənayesi oynayırdı. Bu sənayələrin hərəkəti "məhsul istehsal dövrü" xüsusiyyətlərini aydın şəkildə izlədi. 90-cı illərin ortalarına qədər bir sıra əlverişli amillərin birləşməsi nəzərdən keçirilən ölkələrdə sənaye artımının xüsusi müddəti və intensivliyini təmin etdi. Son zamanlarda, sənayeləşmənin nəzərdən keçirilmiş formalarına xas olan daxili qarşıdurmalar ön plana çıxdı.

Yeni sənaye ölkələrində iqtisadi artım proseslərini izah edən E.Yanq, həmçinin J. Kim və L. Lau tərəfindən hesablanmış reqressiya tənliklərində yüksək istehsal artım templəri əsasən ümumi məhsulda toplanmanın rekord payı və aşağı məhsuldar kənd təsərrüfatından köçən işçilərin sayı ilə müəyyən edilmişdir. Hər iki dəyişənin böyüməsinin açıq iqtisadi məhdudiyyətlərə sahib olduğu aydındır.

(Раджабова З.К., 2006: с.21)

İstehsal artdıqca, toplanma sürətində mümkün artım və nisbətən ucuz, zəif öyrədilmiş iş qüvvəsindən geniş istifadə sərhədləri daha aydın hiss olunurdu. Beləliklə, 1950-ci illərin əvvəllərindən etibarən Cənub-Şərqi Asiyanın bütün nəhəng ölkələrində müşahidə olunan yığıcı sürətindəki uzun böyümə (kapital qoyuluşlarının ümumi daxili məhsulə nisbəti ilə ölçülür) tədricən 1980-ci illərin ortalarından etibarən buxarlanmağa başladı. 90-cı illərdə bu ölkələrdə gəlirlilik göstəricilərinin azalması tendensiyası aydın şəkildə ortaya çıxdı.

Üstəlik, 90-cı illərin ikinci yarısında ciddi çətinliklər gəldikcə yeni sənaye ölkələrində sənayeləşməyə təsir edirdi.

Bir sıra aparıcı ixrac malları üçün “çatma dövrü” nün yavaş böyümə mərhələsinə keçid baş verdi. 90-cı illərin ikinci yarısında bu ölkələrdə nəinki elektronikanın, avtomobillərin, eyni zamanda bölgənin ayaqqabı və yüngül sənayesi məhsullarının artım tempini (və ya hətta satışını) azaltma tendensiyası müşahidə edildi.

Bu növ geniş sənaye inkişafı imkanlarının tükənməsi əmək məhsuldarlığının artım tempinin və investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin kəskin azalmasında özünü göstərməyə başladı. Son zamanlarda investisiyalar və tikinti dinamikası arasında fərqli bir əlaqə mövcuddur, investisiya qoyuluşlarının dinamikası ilə sənaye istehsalı arasında eyni dərəcədə açıq bir əlaqə mövcud deyildi. Asiyanın yeni sənayeləşmiş ölkələrində baş verən böhran ciddi struktur tənzimlənməsinin və iqtisadi artımın intensiv formalarına keçməsinin zəruriliyini göstərir.

Dünya bazarlarında “Asiya pələngləri” nin rəqabət qabiliyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə zəifləməsinə səbəb olan xüsusi amillər arasında valyuta əlaqələrinin xüsusi konfigurasiyasını və aparıcı valyutaların məzənnələrinin dinamikasını da göstərmək olar. Fakt budur ki, hazırkı valyuta tənzimləmə sistemində "pələnglərin" pul vahidləri ABŞ dollarına nisbət verilmişdir (Yaponiya onların iqtisadi əlaqələrində daha böyük rol oynayırdı). Milli valyutaların uzun müddət dolların təxminən 4/5 olduğu bir səbətə bağlanması xarici kapitalı cəlb etməyə şərait yaratdı (məzənnə riskinin olmaması, daha yüksək faiz dərəcələri və s.).

Bənzər bir sistem, ABŞ dollarının Yapon yuanına qarşı dəyərdən düşdüyü bir

vəziyyətdə xüsusilə yaxşı işləmişdir. Ancaq 1995-ci ildən sonra ABŞ dollarının məzənnəsi ilə Asiya pələnglərinin milli valyutalarının məzənnələri sürətlə yüksəlməyə başladı. Nəticədə bəzi hesablamalara görə, Filippin pesosu 20%, Tayland bahası 10%, Malayziya ringiti və İndoneziya rupisi 7% bahalaşdı. 1995-ci ildən bəri, pələng ölkələrinin ümumi gəlirlərinin artım tempi getdikcə aşağı düşməyə başladı (müvafiq məbləğlər ABŞ dolları ilə hesablandı). Bu dəfə dəqiq müəyyən edilmiş mənfi cari hesab balansı ilə bu dəyişikliklər yeni spekulyativ hücumlara və Cənub-Şərqi Asiyada yeni sənaye ölkələrinin valyutalarının dəyərsizləşməsinə səbəb oldu (Син X. X., 2005: s.19)

Yeni sənayeləşmiş ölkələrin sənayeləşməsinin xüsusiyyətləri arasında investisiya maliyyələşdirməsində xarici kapitalın olduqca yüksək payı xüsusilə nəzərə çarpırdı. Bu, sənaye inkişafı proseslərinin dayanıqlığını azaltdı.

Bu ölkələrə uzunmüddətli xarici kapital axını birbaşa investisiya böyük idi, lakin əmanət nisbəti (Filippində ÜDM-in 20% -dən Taylandda 35% -ə qədər) və investisiya dərəcəsi (bölgədə orta hesabla 40%) arasındakı boşluğu azaltmaq üçün kifayət deyildi. Nəticədə maliyyələşdirmə ehtiyacı qısamüddətli kreditlər hesabına ödənilirdi. (Benjamin S. E., 2017: c.96).

Dövri yüksəlişlər zamanı həmişə qısamüddətli kreditlərin (depozitlərin) bir hissəsinin orta müddətli və uzunmüddətli investisiyalara "çevrilməsi" olmuşdur. Belə bir "çevrilmə" ehtimalını təmin edən qurumlar ümumiyyətlə banklar və digər maliyyə vasitəçiləri olur. Yeni sənayeləşmiş ölkələrdə bu proseslər son zamanlar maliyyə və bank sistemlərinin "kövrəkliyini" gücləndirən xüsusi təkan qazandı. Qısamüddətli kapitalın hərəkəti ilk növbədə faiz dərəcələrində bu qədər tez-tez baş verən dəyişikliklərə, həmçinin alıcı ölkənin valyutasının hərəkət perspektivlərinə yönəldilir. Bundan əlavə, bu cür sərmayələrin qısamüddətli xarakteri böhran zamanı onun xaricə çıxmasının xüsusi miqyasını müəyyənləşdirir.

Bu "qaynar pul" un ölkədən tez çıxması ölkədəki bütün iqtisadi fəaliyyətə ciddi zərbə vura bilər. Qısamüddətli xarici kreditlərin bir xüsusiyyəti, son güman edilən milli borc verən bir etimad böhranı yarandıqda müdaxilə edə bilməməsidir. Buna görə güvən pozularsa, devalvasiya, kütləvi iflas, valyutaya hücumları, yeni

devalvasiyalar və s. yaranır.

90-cı illərin ikinci yarısında qısamüddətli xarici borcun artması problemləri xüsusi aydınlıqla ortaya çıxdı. Beləliklə, Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının (BHB) məlumatına görə, 1996-cı ilin sonuna qədər Taylandda bir ildən az davam edən xarici borc xarici valyutadakı ehtiyatların təxminən 120% -ni, Cənubi Koreya və İndoneziyada isə təxminən 200% təşkil etmişdir (Əhmədov R M., 2019).

Mərkəzi və Latın Amerikasına ölkələrində, eləcə də Asiya ölkələrində pul və maliyyə böhranlarının inkişaf təcrübəsi göstərir ki, əksər hallarda böhran xarici kapitalın intensiv axını ilə baş vermişdir. İnvestisiyaların maliyyələşdirilməsində xarici kapitalın yüksək payı ölkədən çıxmaq vəziyyətində böhran riski yaradır.

Xarici kapitalın çıxması milli pul sistemini pozur və milli qiymətli kağızlar bazarına xələl gətirir. İnkişaf etməkdə olan bazarların həm xarici kapitalın axınının (axınının), həm də makroiqtisadi və ya siyasi qeyri-sabitlik şəraitində maliyyə bazarlarındakı vəziyyətin daha kəskin amplituda ilə xarakterizə olunmasının əhəmiyyəti böyükdür.

Bu hallar, gedən pul və maliyyə böhranının ilk əlaməti olaraq kapitalın axınının miqyasını müəyyənləşdirdi.

“Asiya pələng”lərinin maliyyə sisteminin vəziyyətini təhlil edərkən bir sıra xüsusiyyətləri qeyd etmək lazımdır: maliyyə sisteminin ümumi inkişaf etməməsi və institusional planda bank sektoruna xüsusi diqqət yetirilməsi. Bu ölkələrin əksəriyyətində maliyyə sisteminin sabitliyini təmin edən, əmanətlərin sığortalanması, "problemlili" maliyyə institutlarının mərkəzləşdirilmiş şəkildə yerləşdirilməsi və onlara nəzarət kimi elementlər demək olar ki, yoxdur. Nisbətən kiçik rol sözdə dayanıqlı mühafizəkar investorlar (milli), ilk növbədə qeyri-dövlət pensiya fondları və sığorta şirkətləri oynayır.

Sistemin qeyri-sabitliyinə xarici sənayenin yerli firmalara birbaşa nəzarət etmək imkanlarını məhdudlaşdıran yeni sənayeləşmiş ölkələrdə geniş yayılmış çoxsaylı maneələr də kömək etmişdir; belə şəraitdə xarici investorların sərmayələrinin əksəriyyəti portfel xarakteri daşıyırdı.

Eyni zamanda, bazar münasibətlərinin kifayət qədər inkişaf etməməsi, bank

sektorundakı çoxsaylı inzibati özbaşınalığın təzahürləri maliyyə sisteminin sabitliyini daha da zəiflətdi.

Qiymətli kağızlar bazarının yavaş inkişafı, şəxsi kapitalın bir qayda olaraq birbaşa sərmayə deyil, yerli banklara verilən kreditlər şəklində "pələng ölkələrinə" axmasına gətirib çıxardı (bu nümunə xüsusilə Tayland və İndoneziyada bəllidi). Nəticədə xarici investorlar son borcalanların seçilməsi və onların nəzarəti üçün yerli maliyyə vasitəçilərinə tamamilə məsuliyyəti həvalə etdilər. Bu vaxt bank idarəciliyinin səriştəsi məhdud oldu, nəzərdən keçirilən ölkələrdə bank nəzarəti zəifdir.

Valyuta böhranı şəraitində xarici valyutada verilən kreditlər üçün yüksək risk (xarici investorlardan alınan kreditlər) bank sistemi üçün ciddi təhlükə yarada bilər. Bu, tədiyyə balansının pisləşməsi və ya milli valyutaya inam böhranı vəziyyətində yaranan məzənnə risklərinin yüksək səviyyəsini müəyyənləşdirir.

Beləliklə, yeni sənayeləşmiş Asiya ölkələrinin maliyyə sistemlərində bank kreditlərinin üstünlük təşkil etməsi, qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etməməsini və özəl istiqraz bazarlarının praktiki olmamasını əks etdirmək maliyyə sisteminin qeyri-sabitliyini artıran əsas amil olmuşdur.

"Pələnglərin" iqtisadiyyatlarının həssaslığı maliyyə bazarlarının qeyri-kafi "şəffaflığı", habelə "qeyri-rəsmi işgüzar münasibətlər", yaxınlıq və korrupsiya əməliyyatlarının aparılmasının qeyri-bazar metodlarından geniş yayılması ilə daha da ağırlaşdı. Bəzi hallarda hökumət əslində bankları konkret maliyyə qruplarına və ya sahələrə kredit verməyə məcbur etdi. Ən çox büdcə kreditlərinin ayrı-ayrı sahələrə qaytarılması perspektivləri ümitsiz oldu (Səmədov H. V., 2013).

Təkrar qiymətli kağızlar bazarlarının likvidlik problemi iri market meykerlərinin şəbəkəsinin kifayət qədər inkişaf etməməsi ilə əlaqədardır. Bazar fəallığının əsasını diler şəbəkəsinin intensiv inkişafı, repo bazarının təşkili və "əndirim pəncərəsi" mexanizmləri təşkil edir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə istiqraz bazarının işləməsi ilə əlaqəli digər problem kredit reytinglərinin qiymətləndirilməsidir. Şərqi Asiya ölkələrinin əksəriyyətində hazırda reyting agentlikləri var. Lakin, vaxtında və dəqiq məlumat

verməkdə onların effektivliyi ümumiyyətlə kifayət deyil. Beləliklə, böhran əleyhinə vasitələrdən (hədəflənmiş pul və ya valyuta siyasəti, bank sisteminin yenidən qurulması və s.) istifadə imkanları daha da daraldı.

Böhran dövründə hökumətin manevr etmək imkanlarını məhdudlaşdıran vacib amil güclü maliyyə və sənaye qruplarından asılı olmasıdır, çünki qəti sabitləşmə tədbirlərinin qəbul edilməsi lobbi qruplarını əhəmiyyətli itkilərlə təhdid edir. Məhz bu vəziyyət “Asiya pələngləri” nin avtoritar və yarı avtoritar rejimlərinə xasdır.

“Asiya pələngləri” nin ən vacib struktur səciyyəsi, dövlət, maliyyə və sənaye qrupları və kiçik biznesin əhəmiyyətli bir sektoru ilə sıx əlaqəli olan, lakin siyasi cəhətdən zəif və çox təsirli olmayan ən böyük birləşməsidir. Bu ölkələrin iqtisadi və siyasi həyatında ən böyük rolunu ayrı-ayrı ailələr, o cümlədən nümayəndələri dövlətdə ən yüksək vəzifələri tutan ailələr tərəfindən idarə olunan ən böyük konqlomeratlar oynayır.

Bankları təsir dairəsinə cəlb edən və onlardan öz maraqlarına xidmət edən bir vasitə kimi istifadə edən konqlomeratların üstünlüyü yuxarıda qeyd edilmişdir. Bu, maliyyə sisteminin çoxlu miqdarda mənfi borcları ilə yüklənməsinə səbəb oldu. Eyni zamanda, bu cür strukturlar ictimai nəzarət üçün zəruri olan maliyyə institutlarının "şəffaflığını" təmin edən hüquqi mexanizmlərin yaradılmasına mane olurdu. Bu da öz növbəsində müəssisələrin, xüsusən də kiçik müəssisələrin səmərəli bazar fəaliyyətinin əsaslarını davamlı şəkildə sarsıdıb.

Bu vəziyyətdə, bir tərəfdən pul siyasətini sərtləşdirmək və maliyyə iqlimini yaxşılaşdırmaq, digər tərəfdən milli valyutanın çöküşü arasında seçim etmək iqtidarını tamamilə təbii hala gəlir, baxmayaraq ki, devalvasiyanın qarşısını almaq üçün uğursuz cəhdlər olmuşdu, məsələn, valyuta müdaxilələri. Tez-tez bu, milli valyutada ifadə olunan maliyyə aktivlərinin nisbətən az olduğu bəzi konqlomeratlara əlavə fayda verə bilər. Devalvasiya bu cür müəssisələrin xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırır və mənfi nəticələr sürətlə inflyasiyadır ki, bu da əhəlinin əsasən az gəlirli təbəqələrinin maraqlarına təsir göstərir. Hakimiyyət pul siyasətini sərtləşdirmək üçün bir yol seçsəydi, bu, həm banklara, həm də ümumilikdə konqlomeratlara zərbə vurmuş olar.

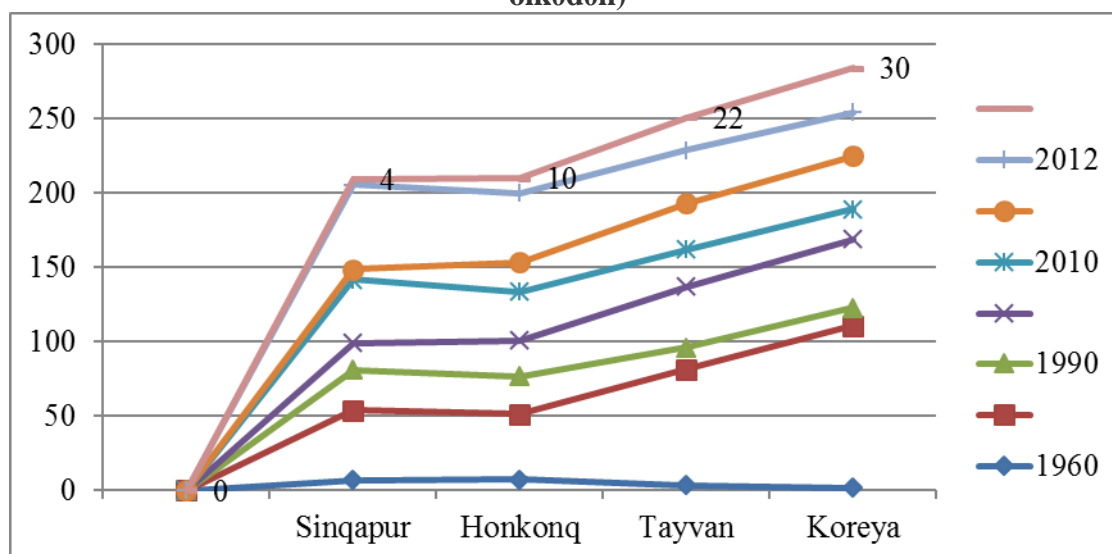
YSÖ-in iqtisadi nailiyyətləri haqqında ən dolğun mənzərəni adambaşına düşən ÜDM-ə görə dünyada ilk dörd YSÖ sıralarının dinamikasına istinad etməklə əldə etmək olar (Cədvəl 5).

Cədvəl 5: Adambaşına düşən ÜDM, min dollar (I), bu göstərici üzrə ölkə reytingi (II) (150 ölkədən)

	1960		1990		2010		2012	
	I	II	I	II	I	II	I	II
Sinqapur	6,8	47	27,1	18	42,9	7	56,8	4
Honkonq	7,0	44	25,6	24	32,9	20	46,3	10
Tayvan	3,2	78	14,7	41	25,2	31	35,6	22
Koreya	1,5	109	12,4	46	20,2	36	29,0	30

Mənbə: Осокина Н. В., Слесаренко Е. В. Особенности структурной модернизации «новых индустриальных стран» азии и возможности их применения в российских условиях. Национальные интересы: приоритеты и безопасность. №3, 2016, стр. 45-58

Sxem 3: Adambaşına düşən ÜDM, min dollar (I), bu göstərici üzrə ölkə reytingi (II) (150 ölkədən)

Mənbə: Осокина Н. В., Слесаренко Е. В. Особенности структурной модернизации «новых индустриальных стран» азии и возможности их применения в российских условиях. Национальные интересы: приоритеты и безопасность. №3, 2016, стр. 45-58

Beləliklə, sənayeləşmə başlandıqdan bəri keçən yarım əsr ərzində Honkonqda adambaşına düşən ÜDM orta hesabla 6,6 dəfə artmışdır. Sinqapur - 8,4, Tayvan - 11,1, Qazaxıstan - 19,3 dəfə. 1950-1990-cı illərdə Yaponiyada buna bənzər bir hadisə baş verdi. 2011-ci ildə İnsan İnkişaf İndeksi reytinginə görə Sinqapur 2-ci, Honq Konq - 11-ci, Tayvan 13-cü, Malayziya 21-ci, Koreya Respublikası 24-cü, Çin 26-cı, Tayland 39-cu oldu, İndoneziya - dünyada 46-cı yeri tutur. (Филиппова

И.А., 2008) Bu ölkələr, bütün oxşar cəhətləri ilə, ölçüsü, ehtiyatları, iqtisadi və sosial strukturların yetkinliyi, idarəetmə keyfiyyəti və nəhayət, siyasi rejimlər baxımından çox fərqlənir. İqtisadi inkişafın qeyri-bərabər səviyyəsini adambaşına düşən ÜDM sübut edir: YSÖ-in “üçüncü dalğa” ölkələri arasında yer alan Vyetnamda 2010-cu ildə 3,1 min dollar, Hong Kong və Sinqapurda müvafiq olaraq 45,9 min və 62,1 min dollar təşkil etmişdir. Hal-hazırda YSÖ-in dünya ticarətinin dinamikasına, quruluşuna və coğrafi istiqamətinə təsiri xeyli artmışdır. Ticarət və iqtisadi əməkdaşlıqdakı əsas tərəfdaşlarının daxili iqtisadi vəziyyətlərinin vəziyyətinə YSÖ-in təsir meylləri də müşahidə olunur. Dünya ixracatında əsas artım, xüsusən də Asiya bölgəsində YSÖ məhsul ixracının dinamik artması ilə əlaqədardır. YSÖ-in iqtisadi inkişafının aparıcı qolu istehsal sənayesinə çevrildi. YSÖ bu sənayedə ümumiyyətlə əmək məhsuldarlığının daha yüksək artım tempi ilə xarakterizə olunur. Yeni azad edilmiş digər ölkələrlə müqayisədə fərdi YSÖ-lərdə əmək məhsuldarlığının artım tempi inkişaf etmiş kapitalist ölkələri səviyyəsindədir və ya hətta onu üstələyir. YSÖ sənaye istehsalında yüksək texnoloji məhsulların payının artırılmasına yönəlmiş iqtisadiyyatın struktur tənzimlənməsi prosesinə başladı. Xarici iqtisadi əlaqələr daha sürətlə inkişaf edir ki, bu da dünya iqtisadiyyatında YSÖ-in dəyərinin artmasına səbəb oldu. Beynəlxalq əmək bölgüsünə daxil olması, xüsusilə Asiya YSÖ arasında olduqca yüksək ixrac və idxal kvotası və dünya ticarətindəki payla sübut edilir. Aparıcı kapitalist dövlətlər (Almaniya və ABŞ istisna olmaqla) mal ixracının ümumi dəyərində YSÖ-i üstələdi. YSÖ inkişaf etməkdə olan ölkələrdən gətirilən bütün ixracın demək olar ki 1/4-ni təşkil edir. Demək olar ki, bütün YSÖ üçün əsas ixrac maddəsi kütləvi istehlak məhsulları, ilk növbədə məhsul istehsal edirdi. Dünya bazarında ayaqqabı, geyim, tekstil, müəyyən növ elektron və elektrik məhsulları kimi məhsulların satışında YSÖ bir çox inkişaf etmiş kapitalist ölkələrini qabaqlamışdır.

YSÖ üçün hazır məhsulların əsas bazarı sənayeləşmiş dövlət idi. Xarici bazarda YSÖ istehsal məhsulları yüksək rəqabətə malikdir. Bu, qabaqcıl avadanlıq və texnologiyaların səmərəli istifadəsi, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri,

məhsuldarlığın və əmək intensivliyinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olan istehsalın təşkili üzrə müasir metodlar sayəsində əldə edilmişdir. Ayrı-ayrı əmtəə bazarlarında bu ölkələrin ən inkişaf etmiş ölkələri qabaqcıl imperialist güclərlə bərabər şərtlərdə rəqabət aparır və getdikcə bu mübarizəni qazanır. İqtisadi inkişafın rəqabətqabiliyyətliliyinin sintetik göstəricisinə görə, YSÖyeni sərbəst ölkələr arasında lider mövqe tutur. YSÖ-in bu cür uğurları, ilk növbədə, qiymət amilini rəqabət şəraitində istifadə etməyə imkan verən aşağı istehsal xərcləri ilə əlaqələndirilir. YSÖ ölkələrində istehsal və kapitalın konsentrasiyası, bank və sənaye kapitalının birləşməsi prosesi gedir və milli maliyyə kapitalı formalaşmaqdadır. Geniş bir inhisar quruluşu formalaşır, milli korporasiyaların fəaliyyəti beynəlxalq hala gəlir. Ən çox inkişaf etmiş YSÖ-lərdə transmilli şirkətlər meydana gəldi, əməliyyatlarının miqyası qabaqcıl kapitalist ölkələrinin transmilli şirkətlərindən aşağı deyil. Malların ixracı ilə yanaşı, sahibkarlıq kapitalının ixracı artır və xaricdə istehsal xarakterli filial və törəmə şəbəkələr formalaşır. Xarici birbaşa sərmayə kredit şəklində kapitalın ixracı ilə tamamlanmağa başlayır.

Tədricən YSÖ məhsul bazarı, kapital tətbiqi sahəsi və dünyanın iqtisadi yenidən qurulması uğrunda mübarizəyə cəlb olunur. Yuxarıda qeyd olunan sosial-iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri Asiya regionu ölkələrində, məsələn Cənubi Koreya, Tayvan, Honq Konq, Sinqapur və Braziliya və Meksika kimi Latın Amerikasını dövlətlərində daha aydın şəkildə özünü göstərir. İqtisadi artım göstəricilərinə gəldikdə, YSÖ-in "ilk dalğası" olan Tayvan və Qazaxıstan Respublikasında adambaşına düşən ÜDM-in orta illik artım tempi 1913-1938-ci illə müqayisədə 2-2,5 dəfə artmışdır və 1950-1980-ci illərdə bərabər idi, müvafiq olaraq 6.4 və 5.7%, 1980-2010-cu illərdə - 4.7 və 5.6%. Son 60 ildə onlar ABŞ-a nisbətən təxminən üç dəfə yüksək olmuşdur. Nəticədə nisbi boşluq əhəmiyyətli dərəcədə daraldı: bu iqtisadiyyatlarda ABŞ-ın səviyyəsindən adambaşına ÜDM 1950-1980-ci illərdə artdı. müvafiq olaraq 9 və 7% -dən 33 və 21% -ə, 2010-cu ildə isə 77 və 64% təşkil etdi. Bu, əlbəttə ki, görkəmli bir nəticədir. (Jungbluth C.F., Thie. P., 2018: p.96).

1980-ci illərdən bəri YSÖ-də sürətli iqtisadi böyümə onların ixracının nisbətən daha yüksək artım tempi səbəbindən üçdə biri ilə təyin olundu; yarısı - fiziki və insan kapitalının daha əhəmiyyətli bir toplanması və beşdə biri - misal üçün, Afrika və Latın Amerikasında bərabərsizliyin (ilkin) səviyyəsindən daha mülayimdir. Bir sıra YSÖ-də, məsələn, Qazaxıstan Respublikasında ÜDM-in artımında ixracın rolu xüsusilə yüksək idi (son iki və ya üç onillikdə 50- 60%). Son 60 ildə YSÖ-də iqtisadi dinamikanın sürətlənməsi əsasən yığılmanın artması ilə əlaqədardır.

2000-ci illərdə İnkişaf Fonduna (fiziki və insan kapitalı) qoyulan ümumi sərmayə İndoneziya və Taylandda ÜDM-in təqribən 33-35% -ni, Qazaxıstan Respublikasında 52-ni təşkil etdi, yəni ABŞ-dan (ÜDM-in 46-47% -i) yüksək idi. Eyni zamanda İndoneziya və Taylandda ÜDM-in strukturunda insan kapitalına qoyuluşların payı müvafiq olaraq 20 və 30% olmuşdur. Qazaxıstan Respublikasında bu göstərici daha yüksək oldu, lakin yenə də ABŞ-dan kiçikdir (40 və 60%). Məhsuldar sərvətlərin quruluşuna görə, bir sıra YSÖ inkişaf etmiş dövlətlərə yaxınlaşır. Ən qabaqcıl YSÖ-də (Qazaxıstan, Tayvan) onun strukturundakı fiziki kapitalın payı 22-30% -ə çatır, baxmayaraq ki, insan kapitalının payı ÜG-dən azdır (müvafiq olaraq 70-75% və 84-88%). (Мельнянцев В.А., 2009)

III FƏSİL. YENİ SƏNAYELƏŞMİŞ ÖLKƏLƏRİN BEYNƏXALQ TİCARƏTDƏ YERİ VƏ ROLUNUN TƏHLİLİ

3.1. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin beynəlxalq iqtisadi əlaqələri və bu ölkələrin beynəlxalq ticarətdə yeri

Yeni sənaye ölkələrinin inkişafı xarici sahə ilə sıx əlaqəlidir: kapital yalnız təsir dairəsini daim genişləndirməklə inkişaf edə bilər. Daxili bazarların sərhədlərini “genişləndirməklə” xarici iqtisadi əlaqələr sosial-iqtisadi balanssızlıqların azaldılmasına və ya ağırlaşmasına kömək edə bilər.

Xarici iqtisadi əlaqələr səbəbindən adətən istehsal xərclərinin azaldılması və səmərəliliyin artması əldə edilir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı ölkələrin və alt sistemlərin qarşılıqlı asılılığının artmasına və onların iqtisadiyyatının açıq olmasına səbəb olur.

İqtisadiyyatın açıqlığı. 90-cı illərdə xarici ticarət dövriyyəsinin (ixrac + idxal) ÜDM-ə nisbəti xeyli artmışdır. Dünya iqtisadiyyatının bu alt sisteminin ümumi ÜDM-nin 1/4 hissəsi xaricə satılır və ÜDM-in təxminən eyni hissəsi idxal hesabına təmin edilir. Bu gün şirkətlərin yarısından çoxu məhsullarını istehsal etdikləri ölkədən kənarında istehsal edir və satırlar, xammal və aralıq məhsulların yarısı filialları tərəfindən xaricə idxal edilir və ya gətirilir (Səmədov H. V., 2013).

Açıqlığın ən böyük dərəcəsi məhsuldar qüvvələrin, istehsal amillərinin inkişafının daxili bazarların hüdudlarından kənara çıxdığı kiçik ölkələr üçün xarakterikdir. Onlarda ixrac və idxalın payı ümumi məhsulun yarısından çoxdur. Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra ölkələrdə, ilk növbədə müstəmləkə imperiyalarının keçmiş paytaxtlarında bu rəqəm əsrin əvvəllərində 90-cı illərin əvvəllərinə nisbətən daha yüksək idi. Britaniyada bu təxminən 45%, Yaponiyada 30%, Fransada ÜDM-in 35% -i idi. Nəticə etibarilə, 90-cı illərin ikinci yarısında aparıcı Qərb ölkələrinin iqtisadiyyatının açıqlığı iqtisadi üsullarla əldə edilən 20-ci əsrin əvvəlindəki səviyyəni aşdı.

Müasir beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafı, iqtisadiyyatların artan açıqlığı ziddiyyətli tendensiyaların təsiri ilə müəyyən edilir. Bir tərəfdən beynəlmilləşmə

və iqtisadi həyatın dünyaya çevrilməsi, digər tərəfdən ayrı-ayrı dövlətlərin dünya iqtisadi mövqelərini daha üstün tutmaq istəyi güclənir.

Kapitalın hərəkəti. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti xarici iqtisadi əlaqələr seqmentinin mərkəzidir. Bu əlaqələr digər formalarının inkişafını müəyyənləşdirir.

Yeni sənaye ölkələri sahibkarlıq və kredit kapitalının əsas subyektləri və obyektləri kimi çıxış edirlər. Beynəlxalq bazarların kredit kapitalının təxminən 90% -i daxili yerləşdirilmişdir.

Dünya iqtisadiyyatının alt sistemləri arasında maliyyə mənbələrinin hərəkətində sənayeləşmiş ölkələrin mövqeyi dəyişdi. 90-cı illərdə onlar ildə 160 milyard dollar həcmində xalis kapital ixracatçılara çevrildilər, 80-ci illərdə maliyyə mənbələrinin xalis idxalçıları kimi çıxış etdilər - ildə təxminən 15 milyard dollar. Kapital cəlb edilməsinin əsas obyektləri ABŞ və İngiltərədir. Yaponiya uzun müddətdir xalis borc verəndir. ABŞ və Yaponiya arasında qarşılıqlı kapital axını (ildə 80 milyard dollar) xalis qlobal kapital axınının üçdə birini təşkil edir. Bu vaxt, 1980-ci illərə qədər Yaponiya xalis kapital idxalçısı, ABŞ isə 1970-ci illərin sonlarına qədər xalis ixracatçı idi.

Sahibkarlıq kapitalının hərəkəti. Kapitalın ən böyük axını iqtisadi inkişafın vacib amilinə çevrilən birbaşa və portfel investisiyaları şəklində hərəkət edir.

Buna birbaşa xarici investisiyaların artım tempinin xarici ticarət sürətindən və ümumi ÜDM-dən xeyli çox olması (90-cı illərdə - 2,5 və 1,7 dəfə), xarici investisiyaların cəlb edilməsi və beynəlxalq şirkətlərin strategiyalarının qloballaşması üçün demək olar ki, bütün ölkələrin fəallığının artması göstərilir. Birbaşa xarici sərmayə yalnız iqtisadi inkişafın müstəqil amili deyil, həm də ticarət, texnologiya ötürülməsi və maliyyə axınlarının dinamikasına və quruluşuna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir (Осокина Н. В., Слесаренко Е. В., 2016: s.41).

İnkişaf etmiş və digər alt sistemlər arasında kapitalın hərəkətində birbaşa xarici investisiyaların rolu kəskin şəkildə artmışdır. Bunlar xalis kapital axınının 52% -ni, portfel investisiyaları 33% -ni təşkil edir. Birbaşa investisiyaların sistemlərarası axınının dəyərinin artması inkişaf etməkdə olan ölkələrdə və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi və Qərb

ölkələrindəki şirkətlər tərəfindən bir sıra müəssisələrə nəzarətin qurulması ilə əlaqədar baş verdi. 90-cı illərdə ölkələrarası axınlarda kapital qoyuluşu obyektivi kimi dəyərlər azalsa da (1997-1999 - 66,5%), birbaşa investisiyaların böyük hissəsi yeni sənayeləşmiş ölkələrin alt sistemində hərəkət edir.

80-90-cı illərdə inkişaf etmiş altsistemdə kapitalın hərəkətində diqqətəlayiq xüsusiyyətlərdən biri ABŞ-ın birbaşa investisiya qoyuluşunun ən böyük obyektinə çevrilməsidir. 1970-ci ildə ABŞ-a xarici sərmayə ümumi qlobal investisiyaların yalnız 10% -ni təşkil edirdi, 1997-1998-ci illərdə bu pay 21-23% -ə yüksəldi.

Xarici şirkətlər inkişaf etmiş ölkələrin istehsal və kredit sektorlarında mühüm rol oynayır. Yaponiyada 2,5% -dən İrlandiyada istehsalın 65% -nə verirlər (ABŞ - 15.7%, Almaniya - 12.8, Fransa - 31, İtaliya - 24.6, İngiltərə - 30.5) (УСТИНОВ И.Н., 2010: с.652).

Birbaşa sərmayə qəbul edən ölkələrə qarışıq təsir göstərir. Müsbət təsir əsasən məhsuldarlığın artmasına, istifadə olunan amillərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə və iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olan texnologiya və digər qeyri-maddi aktivlərin ötürülməsi ilə özünü göstərir. Bu təsir, transmilli törəmə şirkətləri yerli firmalardan daha məhsuldar olduqda və texnologiya və digər aktivləri təhvil verdikdə birbaşa ola bilər. Bu şirkətlərarası rəqabətin artması iqtisadiyyatın müəyyən bir sahəsindəki bütün şirkətlərin səmərəliliyini artırıqda dolayı ola bilər. Birbaşa xarici sərmayə yerli işçi qüvvəsinin transmilli müəssisələrində istifadəsi ilə bacarıqlarının artırılmasına kömək edə bilər.

Xarici kapitalın qəbul edən ölkəyə mənfi təsiri də birbaşa və dolayı cəhətlərə malikdir. Doğrudan da mənfi cəhət transmilli şirkətlərin bazar güclərindən və inhisar qazanclarını təmin etmək və onları qəbul edən ölkəyə ötürmək üçün güclərindən istifadə etmək qabiliyyətlərindən yarana bilər. Transmilli şirkətlər iqtisadi siyasətə təzyiq, elmi inkişaflardan istifadə, ev sahibliyi edən ölkənin qanunvericiliyi və kapital qoyuluşları ilə dolayı mənfi təsirlər yarada bilər.

Birbaşa xarici investisiyaların təsirinin mənfi və müsbət cəhətlərinin birləşməsi ölkədən ölkəyə və müxtəlif dövrlərdə dəyişə bilər. Beləliklə, ABŞ-da 1950-70-ci illərdə rəsmi siyasət xarici investisiyaların müsbət təsir tezisini həmişə

dəstəklədi. 80-ci illərin sonlarında orada xarici sərmayə kəskin şəkildə artdıqda, bir çox siyasətçi iqtisadi inkişafa müsbət təsirini şübhə etməyə başladı və bəzi məhdudlaşdırıcı tədbirlər görüldü. Ümumiyyətlə, bir çox tədqiqatçı birbaşa xarici investisiyanın axınının inkişaf etmiş bir ölkənin iqtisadiyyatına xalis müsbət təsir etdiyinə razıdır.

Şübhəsiz ki, birbaşa sərmayənin mənşə ölkəsinin iqtisadiyyatına təsiri. Tez-tez onun təhlili məşğulluğun azaldılmasına, investisiya xaricdə tez-tez rəqabət qabiliyyətləri yaradan fərziyyəyə yönəldilir.

İqtisadi yardım. İnkişaf etmiş ölkələrdən gələn xalis kapital axınının 11% -i inkişaf etməkdə olan ölkələrə və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrə göstərilən iqtisadi yardımdır. Rəsmi inkişaf maliyyələşdirilməsi kimi rəsmi olaraq təsnif edilir və iki alt növə bölünür - rəsmi inkişaf yardımı və digər rəsmi inkişaf maliyyələşdirilməsi. Aralarındakı fərqlər, vəsait təmin etmək şərtləri ilə müəyyən edilir. Rəsmi inkişaf yardımının ən güzəştli yolu, az dərəcədə digər rəsmi inkişaf maliyyələşdirmə, lakin kapital bazarlarında alınan kreditlərdən daha sərfəlidir. Müxtəlif növlər arasında əsas yer rəsmi inkişaf yardımındadır - vəsaitin 4/5-ə qədər.

Hal-hazırda bütün yenisənayeləşmiş ölkələr inkişaf yardımında iştirak edirlər. Donor ölkələr büdcə vəsaiti hesabına iqtisadi yardım göstərir. Yardım göstərmək üçün ən böyük səyləri bu məqsədlər üçün ÜDM-in 1% -ə qədərini ayıran Skandinaviya ölkələri edir. Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş ölkələr iqtisadi yardım üçün ÜDM-in 0,22% -ni yönəldir və son onilliklərdə bu rəqəm azalmaqdadır. 1978-1987-ci illərdə artım ildə orta hesabla 4.3%, 1988-1997-ci illərdə isə artıq 0.7%. İqtisadi yardımın demək olar ki 65% -i hədiyyə şəklindədir (Мельнянцев В.А., 2009).

Ən böyük donor inkişaf etməkdə olan ölkələrə illik 9-13 milyard dollar təmin edən Yaponiyadır. Bir neçə onilliklər ərzində Amerika Birləşmiş Ştatları bu sahədə lider mövqeləri tutur.

İqtisadi yardım ümumiyyətlə bazar mexanizmlərinin fəaliyyətindəki çatışmazlıqları və ya beynəlxalq miqyasda fəaliyyət göstərməsinin mümkünsüzlüyünü kompensasiya edir. Tez-tez lazımi ehtiyacları ödəmək və ya

özəl kapitalın daxil olması üçün şərait yaradan infrastruktur obyektləri yaratmaq məqsədi daşıyır.

İqtisadi yardım şəklində kapitalın hərəkəti inkişaf etmiş ölkələrin milli gəlirlərindən xalis çıxılma deyil. Buraya, donor ölkənin mal və xidmətlərinin alınması üçün bir şərt - sözdə əlaqəli yardım daxildir. Bütün ölkələrə edilən yardımın 1/4 hissəsi onların mal və xidmətlərinin tədarükü ilə əlaqədardır. Ölkələrin aldığı bu yardımın bir hissəsi adi ticarət əməliyyatları ilə müqayisədə 15% daha bahadır.

İqtisadi yardım çox vaxt böyük layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilir, ilk növbədə nəqliyyat xidmətləri, enerji, rabitə, təchizat, ümumiyyətlə, transmilli şirkətlər üçün əlaqəli və faydalıdır. Bəzi yardım növləri bu vəsaitlərin qaçılmaz olaraq yardımı təmin edən ölkədə xərclənməsi səbəbindən verilir. Buna misal olaraq texniki yardım göstərmək olar. Hər il məsləhətləşmə, dizayn, təlim işlərinə xərclənən 12 milyard dolların 90% -dən çoxu kömək edən ölkənin məsləhətçilərinə xərclənir.

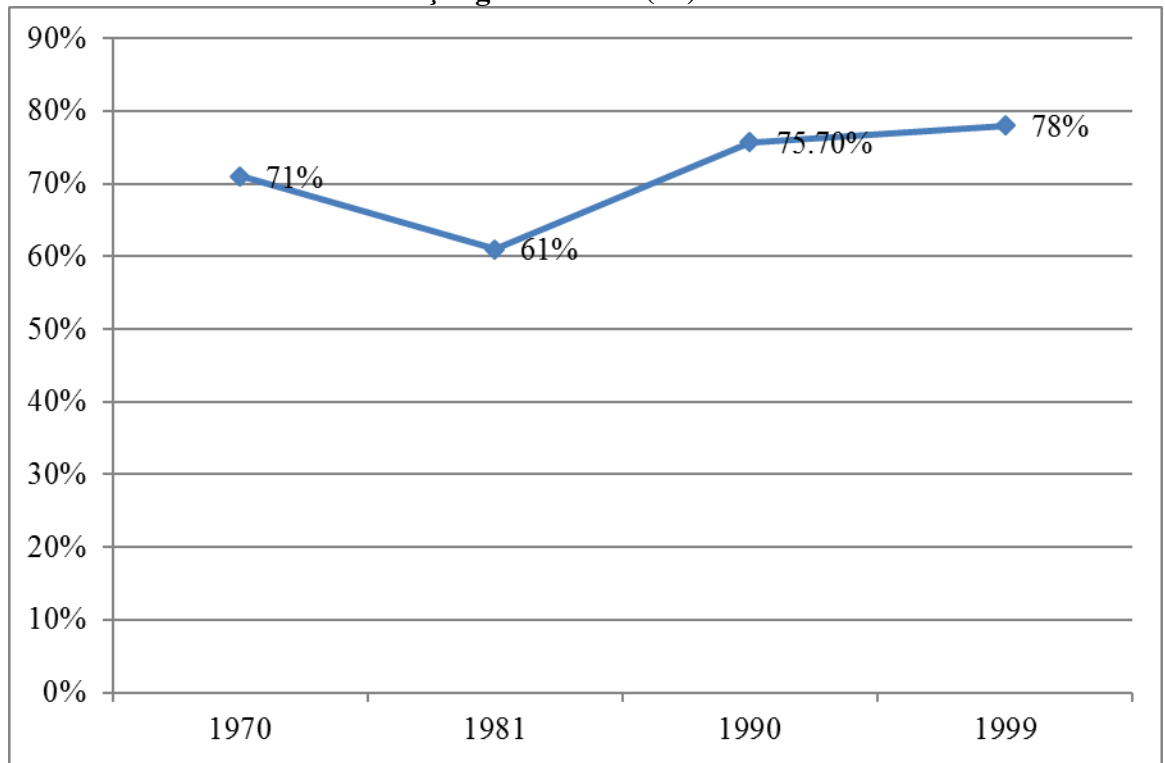
İqtisadi yardım proqramları çərçivəsində tədarüklərin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi dünya ticarətində donor ölkələrin mövqeyini gücləndirir. Bu, donor ölkənin şirkətləri üçün müştərilərin ödəmə qabiliyyətindən və göstərilən məhsul və ya xidmətlərin real rəqabət qabiliyyətindən çox dərəcədə müstəqil bir bazar yaradır və ya saxlayır. Ən kasıb ölkələrin ehtiyaclarını ödəmək istədikdə, ixrac yardımını əlaqələndirmək səviyyəsi azalır, lakin bu vəziyyətdə də, donor ölkənin şirkətləri ev sahibi ölkənin bazarında daha asan bir yer ala bilər. Donor ölkələrin tədiyyə balansına göstərilən yardımın müsbət təsirinin çox vaxt ayrılan məbləğə bərabər və ya daha çox olduğu təxmin edilir.

Xarici ticarət. Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası qeyri-bərabər inkişaf etmişdir. 80-90-cı illərdə, orta illik artım tempi 9% -i aşsa da 30-cu illərdən xeyli yüksək olduğu 50-60-cı illərlə müqayisədə artım templəri 1,5 dəfə azaldı. Xarici ticarətin genişlənməsi miqyas və ixtisaslaşma hesabına hər dövrdə ümumi ÜDM-in artımının 15% -ə qədərini təmin etmişdir.

Xarici ticarətin qeyri-bərabər inkişafı inkişaf etmiş ölkələrin dünya

ixracatında və idxalında mövqeyinin dəyişməsinə səbəb oldu. Onların dünya ixracındakı payı aşağıdakı göstəricilərlə xarakterizə olunur: 1970 - 71%, 1981 - 61, 1990 - 75.7, 1999 - 78% (AB-ni bütövlükdə nəzərə alsaq 60%). Müqayisə üçün qeyd edək ki, 1900-cü ildə bu qrup ölkələr dünya ixracatının 73% -ni cəmləşdirmişlər, bir əsrdir ki, bu vəzifəni tutmaqdadırlar (Уветов P. A., 2012: s.182)

Qrafik 1: 1970-1999-cu illərdə inkişaf etmiş ölkələrin xarici ticarətində qeyri-bərabər inkişaf göstəriciləri (%)

Mənbə: Уветов P. A., 2012: s.182 əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

80-90-cı illərdə inkişaf etmiş ölkələrin xarici ticarətinin artım tempi dünya orta səviyyəsindən bir qədər aşağı idi, orta hesabla 5.0 və ildə 6.5%. Ən yüksək ixrac artım tempi kiçik ölkələrdə oldu. Aparıcı ölkələr arasında ABŞ önə çıxdı. Xarici ticarətin kəskin qeyri-bərabər inkişafı ölkələr arasında xarici ticarət səviyyələrində əhəmiyyətli fərqlərin qorunmasına şərait yaratdı. Adambaşına ticarət dövriyyəsi ÜDM ilə müqayisədə daha yüksəkdir: ən böyük Belçika və Yunanıstan arasında - 19: 1-dir.

Dünya bazarlarında istehsal bazası və tələb strukturundakı dəyişikliklər ixrac

və idxalın strukturunda ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu. Bu alt sistemin iqtisadiyyatında xidmət sahəsinin genişlənməsi xarici iqtisadi əlaqələrdə üçüncü sahənin artmasını öncədən müəyyənləşdirdi. Onun payı ümumi ixracın 21% -ə qədər yüksəldi (1982 - 17.7%). Sahibkarlıq xidmətlərinin ixracı daha sürətlə artdı, sonuncular arasında telekommunikasiya və proqram xidmətləri. İnkişaf etmiş ölkələr bu ixrac növünün təxminən 90% -ni təşkil edir. Ən böyük işgüzar xidmət ixracatçıları arasında ABŞ, İngiltərə, Fransa və Hollandiya xalis ixracatçı, Almaniya, İtaliya və Yaponiya xalis idxalçı kimi çıxış edirlər.

Xarici ticarətin əsasını əmtəə birjası təşkil edir, burada lider mövqeyi emal məhsulları tutur. İstehsal məhsulları ixracının genişlənməsi sənaye ölkələrinin rəqabət üstünlüklərinə malik olduğu kapital, texnologiya və ixtisaslı işçi qüvvəsinin verilməsindən asılıdır. Buna görə ümumiyyətlə 80-90-cı illərdə inkişaf etmiş ölkələr emal olunmuş məhsulların ixracında mövqelərini möhkəmləndirdilər. Qabaqcıl qurulmuş texnologiyaya malik məhsullar - gəmilər, dəzgahlar, qara metallar və toxuculuq məhsulları inkişaf etmiş ölkələrin mövqeləri bir qədər zəiflədi. Əksər ölkələrdə yüksək texnoloji məhsulların payı artdı: 1998-ci ildə onun payı inkişaf etmiş ölkələrdə istehsalın ixrac həcmindən 33% -ni təşkil etdi. Aşağı texnologiyalı məhsulların payı bütün ölkələrdə azalmışdır.

Sənaye malları arasında xüsusi bir yeri elektron məlumat və məlumat texnologiyaları məhsulları tutur, bunlarda məlumatların avtomatik emalı üçün avadanlıqlar, hissələr və aksesuarlar, telekommunikasiya avadanlıqları və hissələri, yarımkeçirici qurğular və elektron mikrosxemlər var. Bu malların artım templəri əhəmiyyətli idi və ixrac olunan malların digər böyük qruplarının göstəricilərindən çox idi. Onların sənaye ixracındakı payı kəskin artdı. Bu qrup malların ixracında yeni sənaye ölkələri lider mövqə tutur. 1997-ci ildə onlar ofis avadanlığı və informasiya texnologiyaları tədarükünün 85% -ni (1980 - 88.5%) təşkil etmişdir. Əsas ixracatçılar ABŞ və Yaponiyadır.

Sənayeləşmiş ölkələr dünya əmtəə və ərzaq bazarlarında öz paylarını əsasən yanacaq hesabına artırdılar. 18,3% -dən 32% -ə qədər artdı (Essays, UK., 2018).

İnkişaf etməkdə olan dünyanın bir sıra bölgələrində sənayeləşmənin inkişafı,

Qərb ölkələrinin kimyəvi məhsullar bazarında və maşın və avadanlıqların ixracındakı payının azalmasına səbəb olmuşdur. İki məhsul qrupunda - tekstil və metallarda - sənaye ölkələrinin payı əhəmiyyətli dərəcədə azaldı.

Elmi və texniki tərəqqinin təsiri ilə istehsalın və tələbin strukturundakı dəyişikliklər inkişaf etmiş ölkələrin dünya satınalmalarındakı rolunda əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb oldu. 80-90-cı illərdə idxalın ümumi istehlakında (20% -dən çox) ciddi artım olmuşdur.

İdxal olunan məhsulların ümumi istehlakdakı payının sürətlə artması bir çox hallarda istehsal xərclərini azaltmağa və inflyasiyanın qarşısını almağa imkan verir. Həm son məhsullar, həm də aralıq məhsullar səbəbindən meydana gəlir.

İstehlakda idxalın artan roluna baxmayaraq, bəzi məhsul qrupları üçün Qərb ölkələrinin bir sıra malların, ilk növbədə yanacaq və əlvan metalların dünya idxalındakı payının azalması müşahidə edilmişdir. Ümumi tendensiyaya uyğun olaraq maşın və avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri və qara metal idxalında artımdır.

Bir ölkənin və ya alt sistemin dünya bazarındakı mövqeyinin möhkəmləndirilməsində ən vacib amillərdən biri də elmi və texnoloji nailiyyətlərin istifadəsidir. İnkişafında ən böyük uğur qazanan bu tədarükçülərin mövqeyini gücləndirirlər.

Beynəlxalq texnoloji mübadilə. Maşınlarda, bilikdə və bacarıqda təcəssüm edilən texnologiya mübadiləsi birbaşa investisiya və avadanlıq ticarəti hərəkəti ilə birlikdə lisenziyalar, texniki xidmətlər şəklində həyata keçirilir. Bu sahənin xarakterik bir xüsusiyyəti, yeni sənaye ölkələrinin özləri arasında texnoloji mübadilələrin güclənməsi və dünya birjalarının bu segmentindəki payının 70-ci illərin əvvəllərində 85% -dən 90-cı illərin sonlarında 90% -dən çox olmasıdır. İnkişaf etmiş və xüsusilə aparıcı ölkələrin əqli mülkiyyətdən qazancları kəskin artdı. Bu, əsasən xalis gəliri 1970-ci ildə 1,1 milyarddan artan Amerika Birləşmiş Ştatları tərəfindən təmin edildi. 1980-ci ildə 4.3 milyard və 14.3; 1991-ci ildə milyard dollar və 1998-ci ildə 25 milyard dollar. (Васильев Л.С., 2011: s.217) Bu göstəricilər həm elmi və texnoloji nailiyyətlərin real birjalarında artım, həm də qiymət dinamikasını əks etdirir. Texnologiya ticarətinin əsas həcmi transmilli

istehsal komplekslərinin şirkət daxilində ticarəti çərçivəsində baş verir.

Ticarət şərtləri. Xarici iqtisadi əlaqələr sənaye ölkələrinin inkişafı üçün vacib şərt idi. Buna müəyyən bir məhsulun, ölkənin, ölkələr qrupunun ixrac və idxal qiymətlərinin nisbətini ifadə edən ticarət şərtlərinin yaxşılaşdırılması kömək etdi. Onun artması xarici ticarətin gəlirliliyinin artmasına, pisləşməsinə qədər azalmasına səbəb olur.

1980-1998-ci illər üçün İnkişaf etmiş ölkələrdən ixrac olunan mal vahidinin dəyəri 1,3 dəfə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin məhsulu isə 1,4 dəfə azalıb.

80-ci illərdə cari əməliyyatlardakı kəsirlərin nisbi azalması oldu və 90-cı illərdə onlar ümumiyyətlə profisitlə enməyə başladılar. Bundan əlavə, aparıcı ölkələr qrupunda mənfi saldo ABŞ-da (ÜDM-in 1.5-2.2% -i), Almaniyada (ÜDM-in 0.5-1.0% -i) və İngiltərədə (ÜDM-in 0.3-1.8% -i) müşahidə olunur (УСТИНОВ И.Н., 2010).

İnkişaf etmiş ölkələrin dünya bazarlarında mövqelərinin təhlili göstərir ki, onların iqtisadiyyatlarının beynəlmilləşməsi artmışdır. Bir çox sektorlarda müasir mal və xidmətlər bazarlarında mövqeləri üstünlük təşkil edir.

Qərb ölkələrinin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakının mühüm bir xüsusiyyəti bu prosesin ilk növbədə bu alt sistem çərçivəsində inkişafıdır. Sənaye ölkələri arasında üfüqi qarşılıqlı asılılıq, kapital və mal axını və texnologiyalar iki istiqamətdə iqtisadiyyatın sektorlarında axır. Bu proseslər regional səviyyədə sənaye ölkələrinin integrasiyasına töhfə verir, dünya iqtisadi sisteminin asimmetrik inkişafına səbəb olur. İnkişaf etmiş ölkələrin alt sistemi inkişaf etməkdə olan və keçid ölkələrinin digər iki alt sistemlərini öz maraqlarına uyğun istifadə edərək ilk növbədə özünü göstərir.

3.2. Yeni sənayeləşmiş ölkələrin beynəlxalq iqtisadi ticarətdə rolunun inkişaf etdirilməsi yolları

YSÖ-in dünya iqtisadiyyatındakı mövqeyini müəyyənləşdirən mühüm rolunu xarici iqtisadi əlaqələr oynayır. Sosial-iqtisadi quruluşun özəlliyi xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrə təsir dərəcəsini müəyyənləşdirir. Daha

geridə qalan iqtisadi strukturlar, milli iqtisadiyyatlarının beynəlxalq əmək bölgüsünə daxil edilməsinin xüsusiyyətləri səbəbindən xarici təsirlərdən əziyyət çəkirlər. Sənaye inqilabının iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə etdiyi ölkələr dünya iqtisadi sisteminin yüksəliş və enişlərinə daha uğurla uyğunlaşırlar. YSÖ-in xarici iqtisadi əlaqələr seqmentində mərkəzi yer xarici ticarətə aiddir. Müasir istehsal sənayesinin formalaşması dünya bazarlarında YSÖ-in yeni bir istiqamətinin - hazır məhsulların ixracının yaranması və inkişafı üçün imkanlar yaratdı. Bunun üçün imkanlar artan sənaye potensialı ilə yaradıldı. İstehsalat ixracatının sürətli böyüməsi nəticəsində dünya bazarlarında YSÖ-in bu məhsullardakı payı xeyli artmışdır. Bu, YSÖ-ə iki əsrdir Qərbi ölkələrinin tədarükçüləri tərəfindən inhisarda olan emal olunmuş məhsullar bazarındakı mövqeyini genişləndirməyə imkan verdi. YSÖ istehsal sənayesi məhsullarının ixracının genişləndirilməsi əsasən əmək və təbii ehtiyatların verilməsindən asılıdır. Kapital tələb edən məhsullar ixracın genişlənməsində nisbətən az rol oynayır və əsasən YSÖ-də cəmlənir. Sənaye potensialının artması üçüncü dünya ölkələrinin mühəndis məhsulları - dəzgahlar, avtomobillər, gəmilər, qara metallar, eləcə də geyim məhsulları bazarlarında mövqələrini möhkəmləndirdi. Elektron məhsulların ixracında onların təşviqi xüsusilə əhəmiyyətlidir. YSÖ dünya bazarlarında əsasən xammal və qida məhsulları - maye yanacaq - 56,6%, yağsız xammal - 31,6%, qida - 29,9% əsas tədarükçülərdir. İxracat ticarətinin quruluşu dünya iqtisadiyyatının periferiyasının iqtisadi inkişafına eyni dərəcədə təsir göstərmir. İstehsal məhsullarının ixracının 50% -dən çox olduğu ölkələr ən yüksək artım tempinə sahib idi. Eyni zamanda, istehsal məhsullarının ixracı, sənaye məhsulu ixracına nisbətən sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadi artımındakı dalğalanmalara daha həssasdır. Dünya Bankı ekspertlərinin fikrincə, sənayeləşmiş ölkələrin ÜDM-ində 1% artım YSÖ ixracının 0,2% artmasına səbəb olur. (Əhmədov R M., 2019) Bu ümumi təsir, ticarətin quruluşundan və xarici borclarının quruluşundan asılı olaraq ölkədən ölkəyə dəyişir.

Dünya idxalındakı ən əhəmiyyətli dəyişiklik, bir sıra dövlətlərdə, xüsusən Latın Amerikasını və Tropik Afrikada əsas kapitalın yenilənməsi ilə əlaqədar maşın

və nəqliyyat vasitələrinin alınmasında bu ölkələrin payının azalması oldu. YSÖ dünya cihaz idxalının 13-14% -ni, sənaye avadanlıqları və ümumi elektron avadanlıqların 15,6% -ni təşkil edir. Yüksək texnoloji avadanlıqların qlobal istehlakında az pay dünya iqtisadiyyatının bu alt sistemində sənaye avtomatlaşdırılmasının inkişaf etmədiyini göstərir. (Jungbluth C.F., Thieß Petersen. 2018) Ölçüsü hər yerdə artan YSÖ-də xarici sərmayələrin maliyyələşdirilməsinin rolu və əhəmiyyətini qiymətləndirmək çətindir. Xarici kapitalla, qabaqcıl texnika və texnologiya YSÖ-ə gəlir, onsuz daxili pul əmanətləri real əmanətlərdə həyata keçirilə bilməz. Lakin təcrübə göstərir ki, bu maddi, maddi və intellektual yığım elementləri ümumiyyətlə dünya bazarında nağd pulla satıla bilməz, ancaq kapital idxalı şəklində. Buna görə müsbət daxili əmanət qalığı olan dövlətlər də inkişaf etmiş kapitalist ölkələrindən birbaşa və portfel investisiyaları daxil olmaqla xarici maliyyələşdirmə mənbələrini geniş cəlb edir. YSÖ-ə investisiya qoyuluşu üçün xarici mənbələrin cəlb edilməsi formaları fərqlidir. Əvvəla, bunlar daha inkişaf etmiş (əsasən Qərb) dövlətlərdən və onların beynəlxalq iqtisadi təşkilatlardan aldığı kreditlər, kredit kapitalı üçün beynəlxalq bazarda kreditlər, kommersiya kreditləri, transmilli şirkətlərin portfeli və birbaşa investisiyalarıdır. YSÖ-nin iqtisadiyyatında yeni bir hadisə kapitalın onlardan başqalarına, əsasən inkişaf etmiş kapitalist ölkələrinə ixracı idi. Əsasən feodal zadəganlığının, ən yüksək bürokratiyanın, ticari - sələmçi və iri yerli işin, habelə dövlətin özünün qənaətinə əsaslanır. Kapitalın axını sosial və siyasi qeyri-sabitlik və inflyasiya dövründə artır və müəyyən bir ölkədə iqtisadi bərpa dövründə azalır. Dünya periferiyası kapital axını toplama, istehsal aparatını genişləndirmək, iqtisadiyyatın strukturunu yaxşılaşdırmaq və təcili ehtiyacları ödəmək üçün vacib əlavə vasitə kimi görür. YSÖ-də xarici fondların hərəkətində mühüm yer Qərb ölkələrinin birbaşa investisiyalarının axınına aiddir. İnkişaf etməkdə olan dünya ÜDM-nin təxminən yarısını təşkil edən on ölkə, birbaşa investisiya axınının 90% -ni topladı. (Сатторкулов О. Т., Рахматов К. У., Бегимкулов Ж. Ж., 2019)

Əldə edilmiş inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq indiki mərhələdə YSÖ-in problemləri də fərqlənir. Daha sonra sənayeləşmə yoluna qədəm qoyan ölkələrdə

daha ciddi olurlar. Onlar daha yüksək texnologiyalı sənaye sahələrinin "ikincil xarakteri", müvafiq dünya bazarlarında nisbətən güclü nişlərin tapılması və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə daha çox səciyyələndir. Ümumiyyətlə, bir çox YSÖ aşağıdakı problemlərlə xarakterizə olunur: Birincisi, YSÖ-in əksəriyyətində sabit daxili əmanətlərin olmaması. İkincisi, bir çox ölkənin əhəmiyyətli qarşılıqlı asılılığı. Və nəhayət, üçüncüsü, bəzi YSÖ-in yüksək xarici borcu. Xarici borcla bağlı liderlər Latin Amerikasına ölkələridir, borcu 500 milyard dollardan çoxdur. Nəhayət, ən inkişaf etmiş YSÖ ilə əlaqəli başqa bir problem: gələcək inkişaf perspektivləri. Bütövlükdə modernləşmə başa çatdı, istehlakçı cəmiyyəti yaradıldı. İndi hara getmək lazımdır? Bu gün bu sual getdikcə daha çox eşidilməkdədir, məsələn, istehlakçı dəyərlərinin hakim olduğu bir cəmiyyət quran Yaponiyada, mənəvi dəyərlər və milli adət-ənənələr arxa plana keçdi. Müvəffəqiyyətli YSÖ-ləri oxşar vəziyyətlə üzləşirlər. Hal-hazırda YSÖ-in əsas məqsədi müstəqil innovativ inkişafın imkanlarını artırmaq və innovativ iqtisadiyyat qurmaqdır. Yəni üç prioriteti ayırmaq olar: ölkənin xarici texnologiyalardan asılılıq səviyyəsini 30% -ə endirmək; elm və tədqiqat xərclərinin ÜDM-in 2,5% -ə qədər artması; yüksək texnoloji sahələrin ölkələrin iqtisadi inkişafına töhfəsinin 60% -ə qədər artması (Воронова Т.А., Ле Ань Куан, 2012).

3.3. Yeni sənayelənmiş ölkələrin Azərbaycanla ticarət əlaqələri

YSÖ-in ixrac potensialının inkişaf etdirilməsi təcrübəsi postsovet ölkələri, o cümlədən Azərbaycan üçün praktik maraq doğurur. Qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti və ixrac siyasətinin effektivliyi milli müəyyənləşdiricilər tərəfindən müəyyən edilən üstünlüklərdən və onların xarici mühitə uyğunlaşma imkanlarından asılıdır.

Diplomatik münasibətlərin qurulmasından bəri 26 il ərzində Çin ilə Azərbaycan arasında iqtisadi və ticarət sahələrində əməkdaşlıq əhəmiyyətli dərəcədə böyüdü və ikitərəfli əlaqələrin inkişafının hərəkətverici qüvvəsinə çevrildi. Bu əməkdaşlıq daim inkişaf edir. Əgər 1992-ci ildə ikitərəfli ticarət 1,5 milyon dollar təşkil edirdisə, 2017-ci ildə bu rəqəm 800 dəfədən çox artaraq 1,298

milyard dollara çatdı. Qlobal iqtisadiyyatın yavaşlamasına baxmayaraq, keçən il Çin ilə Azərbaycan arasında ticarət rekord həddə çatdı (Əhmədov R. M, 2019). 2019-cu birinci yarısında Çin Azərbaycanın yeddi əsas ticarət tərəfdaşından biri və respublikaya üçüncü ən böyük məhsul idxalçısı oldu. Ölkələr arasında əməkdaşlıq xüsusilə nəqliyyat, rabitə, kənd təsərrüfatı, tikinti sektoru, maşınqayırma və yüngül sənaye sahələrində inkişaf edir.

Dövriyyə strukturu daha da şaxələndirilir. Bu, Çin ilə Azərbaycan arasında işgüzar əməkdaşlığın çox qarşılıqlı faydalı olduğunu və böyük potensiala sahib olduğunu göstərir.

2018-ci ildə Çinin islahatlarının və siyasətlərin açılmasının 40 illiyi qeyd edildi. Bu müddət ərzində Çin çox böyük dəyişikliklərə məruz qaldı, investisiya mühitinin optimallaşdırılması, sənaye və elmi-texniki parkların qurulmasında təcrübə qazandı. Son illərdə Azərbaycan hökumətinin iqtisadi islahatlar aparmaqda və investisiya mühitini daim yaxşılaşdırmaqda olduğunu görürük. Çin müəssisələri Azərbaycanın iqtisadi quruculuğunda iştirak etməyə hazırdırlar. Çin tərəfi, eyni zamanda, Azərbaycan şirkətlərinin Çinə sərmayə qoymasını və neft-qaz, infrastruktur, İKT, alternativ enerji, turizm, avadanlıq istehsalı, azad ticarət zonalarının yaradılması, sənaye və kənd təsərrüfatı parklarının qurulması sahələrində qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişafını alqışlayır.

Azərbaycanda investisiya mühiti yaxşılaşmaqda davam etdikcə, daha çox Çin şirkətləri investisiya fəaliyyəti həyata keçirmək və müəssisələr yaratmaq üçün ölkəyə gələcəkdir. Ümumiyyətlə, hazırda 20-dən çox Çin müəssisəsi Azərbaycanda müxtəlif sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyəti həyata keçirir. Onu da qeyd edək ki, xarici sahibkarların Çinə investisiya qoymağa marağı, xüsusən də yüksək texnologiyalı sənaye və xidmət sahələrində artmaqdadır. Çin, öz növbəsində, daha cəlbedici investisiya şəraiti yaratmağa, öz bazarına çıxışı əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirməyə, əqli mülkiyyətin qorunmasını artırmağa və Azərbaycandan və dünyadakı sahibkarlar üçün daha cəlbedici və tarazlı mühit yaratmaq üçün idxalı aktiv şəkildə artırmağa davam edəcəkdir.

2015-ci ildə Çin hökuməti “üçüncü tərəf bazarında beynəlxalq əməkdaşlıq” ın

yeni bir modelini təşəbbüs etdi. Bu model Çinin istehsal müəssisələrini, inkişaf etmiş ölkələrin qabaqcıl texnologiyaları və inkişaf etməkdə olan ölkələrin ehtiyaclarını səmərəli şəkildə birləşdirir. Son iki ildə bu cür əməkdaşlıq beynəlxalq aləmdə müsbət cavab aldı, müsbət inkişaf meylini nümayiş etdirdi, “Bir kəmə, bir yol” un vacib hissəsinə çevrildi. Yəni Çin tərəfi qarşılıqlı mənfəət, açıqlıq və dözümlülük əldə etməyə, dövlətlər arasında dostluq münasibətlərini inkişaf etdirməyə və yaşayış səviyyəsini yüksəltməyə imkan verən, iş prinsiplərinə riayət edilməsi əsasında həyata keçirilən hər hansı bir beynəlxalq əməkdaşlığı təşviq edir və dəstəkləyir.

Azərbaycan İpək Yolu marşrutu boyunca vacib bir ölkədir və "Bir Kəmə, Bir Yol" layihəsinin birgə qurulması təşəbbüsünü fəal şəkildə dəstəkləyir və iştirak edir. 2015-ci ilin aprelində Azərbaycan Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankının, iyulda isə Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatının dialoq tərəfdaşı oldu. 2015-ci ilin dekabr ayında Prezident İlham Əliyevin Çinə səfəri zamanı tərəflər İpək Yolu iqtisadi kəmərinin birgə inşasına dair Anlaşma Memorandumu imzaladılar. Sənəd Çin-Azərbaycan iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişafına yeni təkan verdi.

Xəzər dənizi Avrasiya qitəsini birləşdirən mühüm ticarət kanalıdır. Çin Azərbaycan tərəfinin nəqliyyat infrastrukturunun inşası və qarşılıqlı əlaqəni təşviq edən layihələrin həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq söylərini alqışlayır və yüksək qiymətləndirir. Pekin Bir Kəmə, Bir Yol Təşəbbüsü çərçivəsində hərtərəfli Çin-Azərbaycan əməkdaşlığını dərinləşdirməyə və İpək Yolu boyu ölkələrin inkişafına uyğun töhfə verməyə hazırdır.

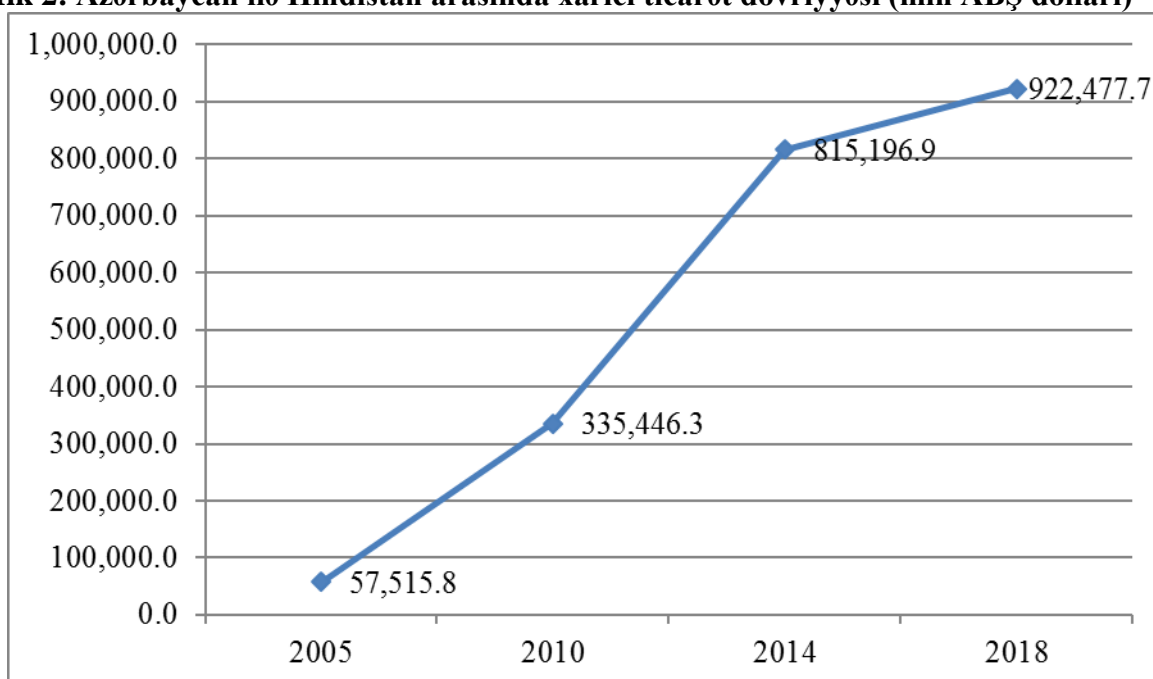
Azərbaycan ilə Hindistan arasında ikitərəfli münasibətlər Azərbaycanın müstəqilliyi elan edildikdən və Hindistanın ölkəmizin müstəqilliyini tanımasından sonra qurulub. Hindistan ilk olaraq Ankarada, daha sonra Bakıda iqamətgahı olan Azərbaycanda səfirlik açdı. Azərbaycanın Hindistandakı diplomatik nümayəndəliyi 1994-cü ildə açılmışdır.

Bu dövrdən bəri ölkələr arasındakı münasibətlər müxtəlif sahələrdə sürətlə inkişaf etmişdir.

Hazırda Azərbaycan ilə Hindistan arasında münasibətlər kifayət qədər intensiv inkişaf mərhələsindədir.

Hindistanda səfirliyimiz açılmazdan əvvəl iki ölkə arasındakı ticarət balansını yarım milyon dollar səviyyəsində idi - kiçik bir rəqəm və mövcud iqtisadi potensiala uyğun deyildi. İldən-ildə iqtisadi əlaqələr inkişaf etmişdir. Artıq 1997-ci ildə bir milyon dollar, 1998-ci ildə - iki milyon, 1999-cu ildə - dörd milyondan çox, 2000-ci ildə - 12 milyondan çox, 2001-ci ildə - təqribən 16 milyon, 2002-ci ildə 21 milyon, 2003-cü ildə isə 35 milyon dollar dövriyyəyə çatdıq (<https://www.stat.gov.az/source/trade/>, 2019).

Qrafik 2: Azərbaycan ilə Hindistan arasında xarici ticarət dövriyyəsi (min ABŞ dolları)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (baxış tarixi: 04.05.2020)

Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin iki ölkə arasında ticarət həcminin artmasında rolunu qeyd etmək yerinə düşər: Hindistan şirkətləri Ceyhanda Azərbaycan neftini almağa başladılar. 2008-2009-cu illərdə iki ölkə arasında ticarət təxminən iki milyard dollara çatdı. Azərbaycan mallarının Hindistana ixracı artdı, idxal isə hələ də ciddi dəyişikliklərə məruz qalmadı. Ticarət və iqtisadi əlaqələr birtərəfli inkişaf edir.

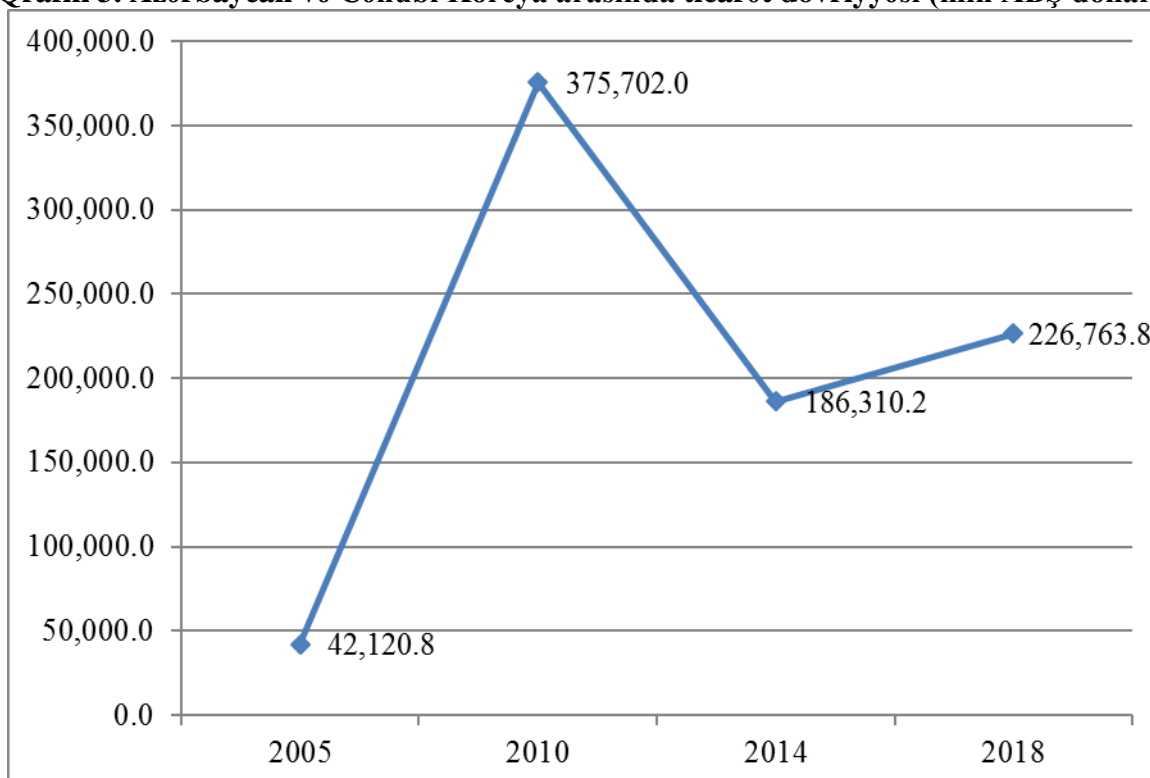
Azərbaycan əsasən Hindistandan boksit, dərman, ərzaq məhsulları və tekstil

məhsulları alır.

Son illərdə Azərbaycanda aparılan islahatlar milli iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərdi və Hindistan biznesi bu fürsətdən istifadə edə bilər. İnnovativ islahatların həyata keçirilməsi xarici ölkələr, o cümlədən Hindistanla iqtisadi ticarət əlaqələrinin dərinləşməsi üçün geniş imkanlar açır. Statistika görə, 2018-ci il üçün ikitərəfli ticarət dövriyyəsinin səviyyəsi əvvəlki 2017-ci ilə nisbətən 18 faiz artmışdır. Bu günə qədər iki ölkə arasında beynəlxalq hüquqi bazaya əsaslanan əməkdaşlıq haqqında 20-dən çox sənəd imzalanmışdır.

Azərbaycan-Koreya münasibətləri ikitərəfli əməkdaşlığın bütün sahələrində inkişaf edir. Qarşılıqlı səfərlər və 50-yə yaxın imzalanmış sənəd bunda mühüm rol oynadı. (Həbibbəyli İ., 2012) Son illərdəki iqtisadi münasibətlər də xüsusi inkişaf dinamikasını göstərir. Beləliklə, 2018-ci ildə Azərbaycan və Cənubi Koreya arasında ticarət dövriyyəsi 227 milyon dollar təşkil edib ki, bu da 2017-ci ilə müqayisədə 2,6 dəfə çoxdur.

Qrafik 3. Azərbaycan və Cənubi Koreya arasında ticarət dövriyyəsi (min ABŞ dolları)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (baxış tarixi: 04.05.2020)

İndoneziya Azərbaycanla turizm, ticarət və investisiya sahələrində əlaqələrin inkişafında maraqlıdır.

Xüsusilə, Azərbaycan İndoneziyaya neft tədarük edir. Hal hazırda SOCAR Trading və İndoneziyanın dövlət neft şirkəti Pertamina arasında uğurlu əməkdaşlıq mövcuddur: SOCAR Trading, üçüncü tərəf neftini İndoneziyanın emalı zavodlarına satır.

Bununla yanaşı, İndoneziya məhsul çeşidini genişləndirməyi təklif edir və Azərbaycana kənd təsərrüfatı məhsulları - qəhvə, çay, xurma yağı; yüngül sənaye məhsulları - mebel, şinlər, paltar və s.

Bu yaxınlarda Azərbaycan və İndoneziya qeyri-neft sektorunda əməkdaşlığın inkişaf perspektivlərini müzakirə etməyə başladılar. 2019-cu ilin May ayının əvvəllərində Qubada iki ölkənin sahibkarları arasında işgüzar forum keçirildi. Bundan əlavə, Azərbaycan tezliklə qarşılıqlı sərmayəni stimullaşdıran ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması barədə İndoneziya ilə saziş imzalamaq niyyətindədir.

Tailandla Azərbaycanın ticarət əlaqələrini genişləndirmək potensialı var. Təəssüf ki, iki ölkə arasında ticarət səviyyəsi olduqca aşağıdır və hər il cəmi 1200 milyon dollardan çoxdur.

Tayland çeşidli məhsullar, meyvələr və dəniz məhsulları ilə tanınır. “Tayland Azərbaycandan neft və qaz tədarükünün genişləndirilməsində maraqlıdır.

Malayziya ilə Azərbaycan dövlətləri arasında əməkdaşlıq əsasən enerji və nəqliyyat kimi sahələrdə aparılır.

Hal-hazırda, Malayziyanın PETRONAS şirkəti Azərbaycanda fəaliyyət göstərir və enerji sektorundakı bir sıra Azərbaycan şirkətləri ilə birgə fəaliyyət göstərir. Fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində Petroliam Nasional Berhad neft şirkəti (PETRONAS) Azərbaycan iqtisadiyyatına 4 milyard dollardan çox sərmayə qoydu. Malayziyanın milli şirkəti PETRONAS ilə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti arasında əməkdaşlıq davam edir.

2016-cı ildə PETRONAS ilə ARDNŞ arasında neft hasilatı (Qoşadaş yatağı) üçün imkanların tapılması və ARDNŞ elektrik stansiyaları üçün (Misir, Hindistan

və Maltada) mayeləşdirilmiş qaz təchizatı ilə bağlı iki anlaşma memorandumu imzalanmışdır.

Əsas ixrac məhsulları bunlardır: yanacaq, kimyəvi maddələr, xurma yağı və s. 2016-cı ilin birinci yarısında Malayziyanın Azərbaycana ixracı 26.289 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Birgə fəaliyyət nəticəsində 2013-cü ildə Azərbaycanın ilk telekommunikasiya peyki Azerspace-1 buraxıldı.

2015-ci ilin may ayında tərəflər müdafiə sənayesi sahəsində birgə fəaliyyət haqqında razılaşma əldə etdilər. 2016-cı ilin fevral ayında Azərbaycan Baş Prokurorluğu yanında Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə İdarəsinin rəhbərliyi Malayziya Antikorrupsiya Komissiyası (Mack) ilə korrupsiyanın qarşısının alınması sahəsində əməkdaşlıq haqqında Memorandum imzaladı.

2018-ci ildə "Şahdəniz" layihəsinə neft şirkətlərindən biri qoşuldu.

İkiqat vergitutmanın aradan qaldırılması ilə bağlı anlaşma memorandumunun imzalanması planlaşdırılır.

Ötən il Uruqvayda ən böyük neft ixracatçılarının ilk beşliyinə daxil olmuş Azərbaycan, ikitərəfli ticarət əlaqələri baxımından inkişaf üçün yaxşı bir nümunədir.

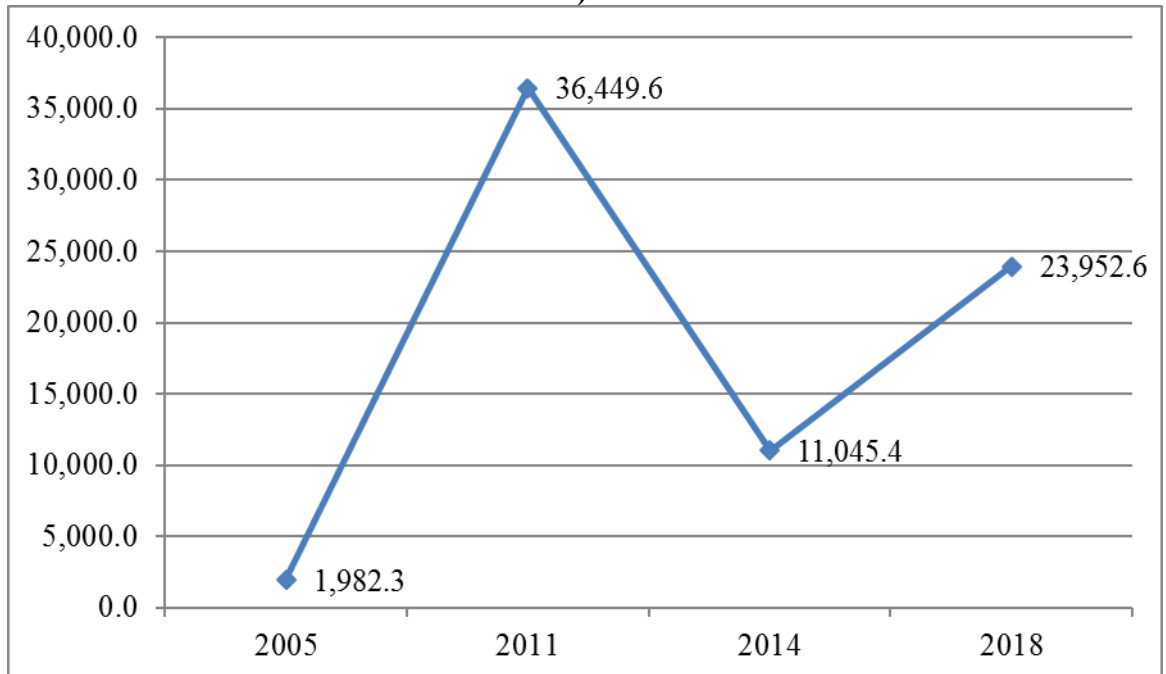
Uruqvay çox yaxşı inkişaf etmiş kənd təsərrüfatına malikdir. Uruqvay Azərbaycana kənd təsərrüfatı məhsulları və çox keyfiyyətli qida məhsulları təklif edə bilər. Uruqvayın öz nefti və qazı yoxdur, buna görə ölkənin enerjiyə ehtiyacı var. Bu baxımdan Uruqvay Azərbaycandan enerji ehtiyatlarının idxalında maraqlı ola bilər. Digər tərəfdən, onlar Azərbaycanın neft-qaz sektorunu inkişaf etdirmək təcrübəsinə də maraq göstərirlər.

Azərbaycanın mədənçilik sahəsində təcrübəsi ilə də maraqlanırlar. Uruqvayda böyük dəmir filizi yataqları var. Bu yataqların işlənməsi işinə başlamaq istəyirlər. Bu baxımdan, Uruqvay üçün ölkəmizin istehsal sahəsindəki təcrübəsini öyrənmək faydalı olardı ki, gələcəkdə müxtəlif təbii ehtiyatlardan istifadə edə bilsinlər.

Hazırda Argentina ilə Azərbaycan arasında ticarətdə müsbət tendensiya müşahidə olunur. 2005-ci ildə 1 982,3 min ABŞ dolları təşkil edən dövriyyə son 6

ildə dəfələrlə artmışdır və 2011-ci ildə 36 449,6 min ABŞ dolları təşkil etmişdir - bu 2010-cu ildəkindən 25% çoxdur. 2014-cü ildə yenidən Argentina ilə xarici ticarət dövriyyəsində azalma (36 449,6) müşahidə edilir, lakin 2018-ci ildən artıq xarici ticarət dövriyyəsi artmağa (23 952,6) başlayır. (Qrafik 4) Əvvəlki illərdə Argentinadan Azərbaycana müxtəlif növ kənd təsərrüfatı, ərzaq və əczaçılıq məhsulları ixracının 99% -i təşkil edirdisə, ötən il dövriyyənin təxminən 30% -i Azərbaycandan neft məhsullarının ixracının payına düşmüşdür (Abbasov C.M., 2014).

Qrafik 4: Azərbaycan-Argentina arasında beynəlxalq ticarət dinamikası (min ABŞ dolları)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (baxış tarixi: 04.05.2020)

Hazırda Azərbaycanın Argentinanın Cənubi Qafqazdakı ən böyük ticarət tərəfdaşı olmasına baxmayaraq, iki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələr mövcud potensiala uyğun deyil. Bundan əlavə, müşahidələrimiz göstərir ki, Azərbaycan ilə Argentina arasında ticarətin böyük hissəsi üçüncü ölkələr vasitəsi ilə həyata keçirilir və o, iki ölkə arasındakı ticarət balansına daxil deyil. Birbaşa iqtisadi əlaqələrin qurulması qısa müddətdə ticarətin ən azı bir neçə dəfə artmasına səbəb ola bilər.

Təhlillərimiz göstərir ki, iki ölkənin bir-birini tamamlayan iqtisadiyyatları var, çünki Azərbaycan Argentinaya enerji məhsulları, neft və kimya məhsulları və kənd təsərrüfatı üçün gübrələr ixrac edə bilər və kənd təsərrüfatı texnologiyaları, həmçinin qida sənayesi, şərabçılıq və dərman vasitələri, neft-qaz və neft-kimya sənayesi üçün avadanlıqlar, taxıl bitkiləri (buğda, soya, qarğıdalı, günəbaxan və s.), heyvandarlıq və quşçuluq üçün yem, əczaçılıq, və s. məhsulları Argentinadan ixrac edilə bilər.

Bundan əlavə, birbaşa ticarət və iqtisadi əlaqələrin qurulması Argentina şirkətlərinin Azərbaycan üzərindən Xəzər hövzəsi və Orta Asiya bazarlarına, Argentina şirkətləri üçün Cənubi Amerika bazarlarına çıxışı təmin edə bilər.

Bu istiqamətdə ötən il səfirlik iki ölkənin müvafiq rəsmi qurumları və işgüzar dairələri arasında ilk əlaqələrin qurulması istiqamətində işlər görmüş, bir sıra səfərlər etmiş və iqtisadi sahədə hüquqi bazanın yaradılması üzərində işlərini davam etdirmişdir. Bundan əlavə, Argentinanın işgüzar dairələrində Azərbaycanla bağlı təqdimatlar keçirilmiş, Argentinanın iqtisadi mediasında ölkəmizin dinamik iqtisadi inkişafı və ikitərəfli iqtisadi əməkdaşlığın potensialına dair çoxsaylı məqalələr dərc olunmuşdur.

Hal-hazırda hər iki ölkənin dövlət iqtisadi strukturlarının rəhbərlik etdiyi işgüzar nümayəndə heyətlərinin qarşılıqlı səfərlərinin həyata keçirilməsi və bu səfərlər çərçivəsində biznes forumların təşkili istiqamətində işlər aparılır.

NƏTİCƏ VƏTƏKLİFLƏR

Tədqiqat zamanı aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur.

YSÖ fenomeninin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, iqtisadiyyatın aqrar və xammal ixtisaslaşmasını keçərək, sənaye kompleksi və açıq iqtisadiyyat modeli quraraq bu ölkələrin beynəlxalq iqtisadi bazarlara uyğunlaşa bildilər.

Yeni sənaye ölkələrinin hazırkı inkişaf mərhələsi ictimai həyatın bir çox sahələrində dinamizm və köklü dəyişikliklərlə xarakterizə olunur. Bu şəraitdə həm daxili, həm də xarici bazarlarda fərqli subyektlər arasındakı münasibətlərin iqtisadi rolu artır. Ən təəccüblü tendensiyalar ölkələrin müxtəlif qruplaşmalarında (BRICS, APEC) YSÖ mövqelərinin yaradılması və möhkəmlənməsi baxımından müşahidə olunur.

Yeni sənaye iqtisadiyyatı emal sənayesinin geniş inkişafı və bu məhsulların xarici bazara çıxarılması ilə xarakterizə olunur. YSÖ-in xarici bazardakı yeri haqqında danışsaq, qeyd etmək lazımdır ki, onların fəaliyyətinin əsas sahəsi ticarətdir. YSÖ dünya bazarlarında əsasən xammal və qida məhsulları - maye yanacaq - 56,6%, yağsız xammal - 31,6%, qida - 29.9% əsas tədarükçülərdir. Ayrıca, YSÖ iqtisadiyyatında yeni bir fenomen təkə idxal deyil, həm də onlardan kapitalın başqalarına, əsasən inkişaf etmiş kapitalist ölkələrinə ixracı idi.

Qlobal kapital ixracı proseslərinin yeni bir xüsusiyyəti, yeni sənaye ölkələrinin xarici sərmayədəki rəqabət qabiliyyətinin artması və yeni sənaye ölkələrinin idxalçılardan kapital ixracatçılara çevrilməsi proseslərinin formalaşması kimi görülə bilən xarici sərmayənin miqyası və istiqamətlərinin artması idi.

Yeni sənayeləşmiş ölkələr alternativ ixrac yönümlü sənaye sahələrini inkişaf etdirməyə başladılar. Elektron, qida, avtomobil sənayesi və digər sahələr meydana çıxdı, inkişaf etməkdə olan ölkələr, on ildən az bir müddətdə oxşar sənaye məhsulları istehsal edən ən böyük kapitalist dövlətlərinin mövqelərini sıxışdırdı.

Müxtəlif elmi və texniki imkanlar nəticəsində Asiyanın yeni sənaye zonasında fərqlilik yaranmışdır. Cənubi Koreya və Tayvan, maddi istehsalın üstünlüyünə

sadiq qalırlar və bu yolda olmaqla, dünya texnoloji avanqardlarının sıralarına qoşulmağa yaxındırlar. Daha təvazökar bir elmi və texnoloji potensiala sahib olan Sinqapur, son illərdə bölgənin yeni bir maliyyə mərkəzi kimi inkişaf etməsi ilə sübut olaraq qeyri-məhsuldar sahəyə getməyi seçdi.

Bu məsələlərin öyrənilməsi prosesində bu bölgədə siyasi cəhət də vacibdir. Bu ölkələrdə məcburi kapitalist modernləşməsi avtoritar rejim hakimiyyətə gəldikdən və dövlət kapitalizmi siyasəti maksimum dərəcədə effekt əldə etməkdən sonra başladı. ÇXR, Tayvan, Cənubi Koreya və başqaları demokratiyanın inkişafına müvəffəq olmuş Yaponiyadan fərqli olaraq avtoritarizm yolu ilə səmərəli iqtisadiyyata doğru irəliləyirlər.

YSÖ-in təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi sabitləşmə və milli inkişaf məsələlərini ən uğurla həll edən avtoritar rejimlərdir. İstisnasız olaraq, bütün yeni sənayeləşmiş ölkələr (Koreya Respublikası, Tayvan və Sinqapur), eləcə də iqtisadi inkişaf baxımından tədricən onlara yaxınlaşan Malayziya, Tayland və İndoneziya oxşar, demək olar ki, ümumbəşəri bir sxemə görə inkişaf etmişdir.

Hamısında Kommunist partiyaları və digər radikal sol hərəkət və təşkilatlar məğlub edildi və qadağan edildi. Bu qadağalar geniş marginal təbəqələrin mövcudluğu populist və eqitalitar fikirlərin yayılması üçün əlverişli torpaq yaratması ilə bağlı idi. Və inkişaf etməkdə olan bazar münasibətləri üçün ölümcül ola bilər, bunun nəticəsində sahiblər sinfi meydana çıxmalıdır.

Siyasi sabitlik və tətillər və tətillərin olmaması bu dövlətlərin xarici investorların nəzərində cəlbediciliyini artırır. Eyni səbəblərə görə, siyasi partiyaların və hətta parlament müxalifətinin fəaliyyəti nəzərəcarpacaq dərəcədə məhduddur. Məsələn, firavan Sinqapurda uzun illər parlamentdə yalnız bir müxalifətçi deputat var idi. Bununla birlikdə, siyasi azadlıqların olmaması, əhaliyə biznes sahəsində özünü göstərmək üçün verilən fürsət - küçə ticarətindən əvvəl böyük və kiçik şirkətlərdə iştirak etməklə kompensasiya olunur. Və iqtisadiyyatın idarə edilməsi və islahatlar konsepsiyasının inkişafı bir çoxunun xarici təhsili olan texnokrat mütəxəssislərə həvalə edilmişdir.

Yeni sənaye ölkələrinin Asiya inkişaf modelinin çoxsaylı yan təsirləri vardır.

Asiya modeli özü səbəb olduğu pul və maliyyə böhranlarına adekvat cavab verə bilmədi. Asiya modelinin faydalı dərsləri bunlardır: dövlət davranışının aydın strategiyası, adambaşına düşən ÜDM-in artması ilə iqtisadi artım və vətəndaşların rifahının yüksəldilməsi, sənayenin mərhələli inkişafı, müsbət nəticələr əldə etməkdə çalışqanlıq və əzmkarlıq.

Xaricə kapital ixrac etmək üçün yeni sənaye ölkələrinin yenidən istiqamətləndirilməsinin səbəbləri son iyirmi il ərzində birbaşa xarici investisiyaların axını qonaq ölkələrin sənaye inkişafını və iqtisadiyyatlarının ümumi modernləşməsini sürətləndirdi.

Xarici mənbələrin mühüm mənbəyi portfel yatırımı idi. Onların axını bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə öz birjalarında ("yeni" adlandırılır) yaradılması ilə asanlaşdırıldı; xarici investorların onlara qəbulu; inkişaf riski daha yüksək olsa da, inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən daha yüksək gəlirlilik; onların tədricən qlobal şəbəkəyə daxil edilməsi.

Inkişafın sürətləndirilməsi amili olaraq birbaşa xarici sərmayədən Koreya Respublikası, Tayvan, Hong Kong və Sinqapur, İndoneziya, Malayziya və Tayland kimi ölkələr ən yaxşı şəkildə istifadə etdilər. Xarici vəsaitlərin cəlb edilməsini artıraraq, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr öz kapitallarını ixrac etməyə başladılar. Xarici müəssisələr şəbəkəsinin yaradılması YSÖ sənaye firmalarının mövqeyini möhkəmləndirmək və dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətlərini artırmaq üçün bir şərt oldu. Beləliklə, bütün bu dövlətlər istər digər inkişaf etməkdə olan, istərsə də sənaye və islahat aparən dövlətlər üçün zəruri xarici vəsaitlərin əldə olunmasının yeni mənbəyinə çevrilmişdir.

Qeyd olunan nəticələrdən irəli gələrək aşağıdakı təklifi irəli sürə bilərik.

Qloballaşma şəraitində YSÖ dünya iqtisadiyyatına, yeni ticarət əlaqələrində, innovativ əməkdaşlıqda və maliyyə əməliyyatlarında fəal şəkildə tətbiq olunmaqda davam edir. Onların gələcək inkişafı üçün şübhəsiz perspektivlər vardır, lakin yüksək xarici borc və digər iqtisadiyyatlardan asılılıq kimi mövcud çətinlikləri aradan qaldırmaq lazımdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abbasbəyli A. (2005) “Rusiya Federasiyasının xarici siyasəti XX əsrdə” (rus dilində). Bakı, “Moskva nəşriyyat”, 425 səh.
2. Abbasbəyli A., (2011) “Dünya siyasəti”. Bakı, “Nurlan”, 365 səh.
3. Abbasov C.M., (2014) “Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası yolları”. Bakı, “Elm”, 266 səh.
4. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Vyetnamda dövlət səfərindədir. “Bakinskiy raboçiy” qəzeti, 19 may 2014-cü il, 85 səh.
5. Baxşəliyev R., (2014) Azərbaycan-Vyetnam əlaqələri yüksələn xətlə inkişaf edir. "Azərbaycan" qəzeti, Bakı, 22 may, 74 səh.
6. Səmədov H. (2013). Dünya ölkələri. Bakı, “KM” 412 səh.
7. Əhmədov R. (2019). Yeni sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadi inkişaf modelləri. LAP LAMBERT Academic Publishing”, 522 səh.
8. Əliyev H., (1997) Müstəqilliyimiz əbədidir (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr). I kitab. Bakı, “Azərənəşr”, 563 səh.
9. Həbibbəyli İ., Azərbaycan-Cənubi Koreya əlaqələrində Naxçıvan. Kimçonq Universiteti. “Elmi əsərlər”. 2012, №12, səh.133-135
10. İsmayılqızı X. Əliyev İ., (2014): Mən əminəm ki, Azərbaycan Vyetnam üçün regionda strateji tərəfdaş olacaq. “İki sahil” qəz.,
11. Milli strategiyalar, ideologiyalar və beynəlxalq münasibətlər: tarix, nəzəriyyə və müasir praktikalar (məqalələr). (2012). Bakı, “Elm” 122 səh.
12. Qaraqoyunlu M., (2012) Ümumi coğrafiya. Bakı, “Oka/ofset, 125 səh.
13. Səmədov H., (2013) Dünya ölkələri. Bakı, “KM”, 351 səh.
14. Səmədzadə Z., (2009) “Çin qlobal dünya iqtisadiyyatında”. Bakı, 411 səh.

İngilis dilində

1. Essays, UK. November 2018. Impact of Transnational Corporations on NICs. <https://www.ukessays.com/essays/economics/impacts-of-transnational-corporations-on-newly-industrialized-countries-economics-essay.php?vref=1> (appeal date: 12.11.2019) p.12-18
2. J.Marinda van Zyl, Christoffel Johannes Els, and Anita Seugnet Blignaut. (2013). Development of ODL in a Newly Industrialized Country according to Face-to-Face Contact, ICT, and E-Readiness. 452 p.
3. Jungbluth C.F., Thieß Petersen. (2018). Industrialized Countries are the Winners of Globalization. <https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/topics/latest-news/2018/juni/industrialized-countries-are-the-winners-of-globalization/> (appeal date: 12.11.2019) pp. 11-14
4. Sawe, Benjamin Elisha. (2017). "What is a Newly Industrialized Country?" WorldAtlas, May. 5, worldatlas.com/articles/what-is-a-newly-industrialized-country.html. (appeal date: 12.11.2019) p.25-28

Rus dilində

1. Авдокушин Е.Ф. (2009) Международные экономические отношения. 425 стр.
2. Алиев И. (2003) Каспийская нефть Азербайджана. Москва, 365 стр.
3. Андрианов В.Л., (2009) "Новые индустриальные страны" в мировом капиталистическом хозяйстве. М., 365 стр.
4. Арин О. (2007) Азиатско-Тихоокеанский регион: мифы, иллюзия и реальность. Москва, 523 стр.
5. Арыстанбекова А. Глобализация. Объективная логика и новые вызовы. // «Международная жизнь», 2004, №4-5, стр.54-65
6. Бжезинский З., (2005) Выбор: мировое государство и глобальное лидерство, Москва, 522 стр.
7. Василенко И.А., (2006) Геополитика современного мира. М.: Гардарики, 317 стр.

8. Васильев Л.С., (2011) История Востока, том 1-II. Москва, «Юрайт», 266 стр.
9. Володин Д., (2006) США, Китай и новое военно-стратегическое уравнение в АТР //МГ и МО, №2, стр.74-81
10. Воронова Т.А., (2012) Ле Ань Куан. Внешнеэкономическое сотрудничество Вьетнама со странами ASEAN и направления расширения торгово-инвестиционного взаимодействия //Российский внешнеэкономический вестник, №8, стр.46-57
11. Гастингс М., (2008) Вьетнам. Москва, «БАНР», 365 с.
12. Гладков И.С., (2001) Особенности экономической эволюции новых индустриальных стран (на примере стран Восточной Азии). М., 632 стр.
13. Диденко Н.И., (2008). Мировая экономика: методы анализа экономических процессов. Учебное пособие, М: Высшая школа, 782 стр.
14. Евдакимова А.А., (2011) История стран Востока в новое время. Ростов на Дону. «Феникс», 452 стр.
15. Капица М.С., (2000) Малетин Н.Р. Сукарно: политическая биография. Москва, «Мысль», 452 стр.
15. Коболев К., (2014) Вьетнам в системе новых политических отношений в Юго-Восточной Азии. Интернет журнал, RAU, №25
16. Костюченко А. (2018.). Инновации как главный фактор модернизации отраслей промышленности новых индустриальных стран. Материалы X Форума экономистов. Ташкент: IFMR, 220-225 стр.
17. Ли Киан Ю., (2005) Сингапурская история: из третьего мира в первый. Москва, 325 стр.
18. Ломакин В.К. (2004). "Мировая экономика" - учебник для ВУЗов - 2 издание, перераб. И доп. - М.: Юнити - Дата, 735 стр.
19. Мельнянцев В.А., (2009). Мировая экономика и международные отношения: сдают ли развитые страны развивающимся свои позиции?, 3 с.
20. Осокина Н. В., Слесаренко Е. В. (2016). Особенности структурной модернизации «новых индустриальных стран» азии и возможности их

применения в российских условиях. Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2016 №3, стр. 45-58

21. Раджабова З.К. (2006). Мировая экономика: Учебник - 2-е изд., испр. - М.: ИНФРА-М, 336 стр.

22. Сатторкулов О. Т., Рахматов К. У., Бегимкулов Ж. Ж. (2019). Факторы модернизации отраслей промышленности новых индустриальных стран. Молодой ученый. №7. стр.51-53.

23. Сергеев П., (2003). Перетягивание каната, Или новые индустриальные страны как феномен в современной мировой экономике // Азия и Африка сегодня. № 8, стр.26, 32.

24. Син Хён Хвак. (2005.). Южная Корея: нелегкий путь к процветанию // Проблемы Дальнего Востока. 2005, №5.С. 19.

25. Страны мира. (2006). Энциклопедия. Москва.

26. Уветов Р., (2012) История Вьетнама эпохи обновления - 452 стр.

27. Укрепление дружеских отношений между Вьетнамом. Лаосом и Камбодже Женеве, (2014), 16 феврал

28. Устинов И.Н., (2010) Мировая торговля. Статистико-аналитический справочник. М., 200 стр.

29. Филиппова И.А. (2008). Мировая экономика и международный бизнес: Учебное пособие. - Ульяновск: УлГТУ, 168 стр.

30. Черников Г.П., Черникова Д.А. (2007). "Мировая экономика" М: Магистр, 355 стр.

31. Шин И.А. (2006) Феномен НИС: соотношение экономики и политики // Полис. №1. стр.31.

İnternet resurslari

1. <http://mod.az/az/society/religion/24469-> (appeal data: 12.11.2019)
2. <http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan%20-%20Malaysia%20munasibetleri.pdf>.4.07.2013 (appeal data: 12.11.2020)
3. www.iposmsk.ru/lib/pdf/cvetov.pdf,s.1-18. (appeal data: 14.03.2020)

4. <https://az.trend.az/tags/1067/> (appeal data: 14.03.2020)
5. stat.gov.az (appeal data: 04.05.2020)
6. <http://maxbooks.ru/worhi1/histos65.htm> (appeal data: 04.05.2020)
7. <http://worldpopulationreview.com/countries/newly-industrialized-countries/> (appeal data: 04.05.2020)

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: İki YSÖ inkişaf modeli arasındakı fərqlər	13
Cədvəl 2: Ən böyük beynəlxalq valyuta ehtiyatlarına sahib olan dövlətlər (milyard ABŞ dolları)	33
Cədvəl 3: Ən böyük konsernlər - dünyada mikroçip istehsalçıları	34
Cədvəl 4: Dünya ixracatında ölkələrin payı	35
Cədvəl 5: Adambaşına düşən ÜDM, min dollar (I), bu göstərici üzrə ölkə reytingi (II)	48

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: 1970-1999-cu illərdə inkişaf etmiş ölkələrin xarici ticarətində qeyri-bərabər inkişaf göstəriciləri (%).....	57
Qrafik 2: Azərbaycan və Cənubi Koreya arasında ticarət dövriyyəsi (min ABŞ dolları).....	66
Qrafik 3: Azərbaycan və Cənubi Koreya arasında ticarət dövriyyəsi (min ABŞ dolları).....	67
Qrafik 4: Azərbaycan-Argentina arasında beynəlxalq ticarət dinamikası (min ABŞ dolları).....	71

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Ən böyük konsernlər - dünyada mikroçip istehsalçıları	34
Sxem 2: Dünya ixracatında ölkələrin payı	36
Sxem 3: Adambaşına düşən ÜDM, min dollar (I), bu göstərici üzrə ölkə reytingi (II)	48